

DOKTORI (Ph.D.) ÉRTEKEZÉS
Műhelyvitára elkészített változat

**A jogklinikai módszertan, különös tekintettel az Amerikai
Egyesült Államok és Magyarország jogászképzésében betöltött
szerepére**

Dr. Kálmán Renáta

Szeged, 2022.

A jogklinikai módszertan, különös tekintettel az Amerikai Egyesült Államok és Magyarország jogászképzésében betöltött szerepére

Doktori (Ph.D.) értekezés

Készítette: Dr. Kálmán Renáta

(Kézirat lezárva: 2022. augusztus 30.)

Témavezető:

Dr. Tóth Judit, CsS

Szegedi Tudományegyetem
Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola
Szeged, 2022

Tartalomjegyzék

I. A kutatás iránya, tárgya és módszere	5
1.1. <i>Témaválasztás okai .....</i>	5
1.2. <i>Kutatási módszertan és hipotézisek .....</i>	7
1.3. <i>A kutatás struktúrája .....</i>	11
II. A jogászképzés jellemzői az Amerikai Egyesült Államokban és Európában, különös tekintettel Magyarországra	14
2.1. <i>Az Amerikai Egyesült Államok jogászképzése .....</i>	16
2.2. <i>Jogászképzés Európában .....</i>	24
2.2.1. Németország és Franciaország	24
2.2.2. Az osztrák és orosz jogi oktatás néhány fontos jellemzője	26
2.2.3. A jogászképzés történeti fejlődése Magyarországon	27
2.2.4. A magyar jogászképzés „aktuális” kihívásai	28
2.3. <i>A magyar jogászképzés néhány Achilles-sarka .....</i>	34
2.3.1. A jogász szak képzési és kimeneti követelményei	34
2.3.2. Az alternatív oktatási módszerek elterjedését nehezítő tényezők, körülmények a hazai jogászképzésben	40
2.4. <i>Összegzés .....</i>	48
III. A jogklinikák képzés történeti fejlődése az 1900-as évektől napjainkig	50
3.1. <i>A jogklinikák elterjedése az Egyesült Államokban .....</i>	51
3.1.1. A kezdeti lépések, az első hullám	52
3.1.2. A „robbanás korszaka”, a második hullám	56
3.1.3. A harmadik hullám	59
3.2. <i>A jogklinikák képzés közép-kelet-európai múltja .....</i>	61
3.2.1. A V4 országok jogklinikák képzéseinek fejlődése	64
IV. Jogklinikák modellek és sajátosságaik	70
4.1. <i>A tapasztalati tanulás és oktatás .....</i>	72
4.2. <i>A jogklinikák fogalma .....</i>	74
4.3. <i>A jogklinikák módszertana és duális célja .....</i>	79
4.4. <i>A jogklinikák típusai .....</i>	90
4.4.1. Házon belüli vagy élő ügyfeles jogklinikák	90

4.4.2. Házon kívüli, avagy élő gyakorlati jogklinika	93
4.4.3. Szimulációs, másnéven akta-alapú joglinikák	95
4.4.4. Street law, másnéven jogtudatosító jogklinika.....	96
4.4.5. Joglinikák további csoportosítási szempontjai.....	97
4.5. Külföldi joglinikák működés közben	99
4.5.1. A lengyel joglinikák mindennapjai	99
4.5.2. A cseh joglinikák gyakorlata.....	103
4.5.3. Tapasztalatok a toledo-i egyetem jogklinika programjáról	106
5. Összegzésként: melyiket válasszuk?	109
V. Hazai jogklinika programok helye a jogászképzésben	114
5.1. A magyar élő ügyfeles jogklinika programok működésben	114
5.1.1. Jelenleg is működő joglinikák.....	116
5.1.2. A kakukktójas: Közép-európai Egyetem.....	122
5.2. Kutatási előzmények és módszertan	124
5.3. Mely okok motiválják a diákokat a jog klinikán való részvételre?.....	127
5.4. A jogklinika által fejlesztett jogász kompetenciák	132
5.5. A joghallgatók által végzett pro bono tevékenység típusai, motiváció	142
VI. Egy hazánkban működőképes jogklinikai modell.....	153
VII. A disszertáció főbb következtetései.....	158
7.1. Merre tovább?	158
7.2. Konklúziók.....	161
VIII. Forrás- és irodalomjegyzék	164
<i>Felhasznált szakirodalom .....</i>	<i>164</i>
<i>Jogszabályok .....</i>	<i>171</i>
<i>Internetes források.....</i>	<i>172</i>
<i>Egyéb források .....</i>	<i>175</i>
<i>Szerző témában megjelent tanulmányai.....</i>	<i>175</i>

Charles Henderson Miller: „*A jogot, mint társadalmi jelenséget könyvek nélkül tanulmányozni olyan, mintha feltérképezetlen tengeren vitorláznánk, míg a jogot ügyfelek nélkül tanulni olyan, mintha egyáltalán nem mennénk a tengerre.*”¹

I. A kutatás iránya, tárgya és módszere

1.1. Témaválasztás okai

A disszertáció témaválasztásának oka kettős: i) személyes kapcsolat a jogklinikai oktatással és módszertannal, valamint ii) oktatóként annak vizsgálata, hogy a jogászképzés teljesíti-e a joghallgatók elvárásait és az állam által meghatározott követelményeket, illetve ebben milyen szerepe van a jogklinikai képzésnek.

Egyetemi joghallgatóként azért választottam a jogklinika kurzust, mert úgy éreztem, hogy a kötelező, illetve a szabadidőmben önkéntesen vállalt szakmai gyakorlaton szerzett tapasztalatok a jogász hivatás és a gyakorló jogászok szakmai kompetenciáinak elsajátítására korlátozott lehetőséget biztosítanak. Habár ezeken a „munkahelyeken” a mentor jogász segítette a szakmai fejlődésem, de tekintve a hatalmas munkaterhet, kevés idő volt egy-egy kérdés részletes átbeszélésére, illetve egyes elvárt jogászai képesség elsajátítására, mint például szakmai kommunikáció. Elsősorban a szakember munkájának megfigyelésével volt lehetséges a fejlődés. E hiányt tudta pótolni a jogklinika kurzus, amelynek már a bevezető (szegedi jogi karon háromnapos) képzése világossá tette számomra, hogy hallgatótársaimmal valós jogászai munkát végzünk majd, olyan ügyfeleknek biztosítjuk a joghoz jutást, akik nem engedhetik meg maguknak, hogy ügyvédet fogadjanak, ezzel erősítve a munkánk iránti elhivatottságot és szakmai felelősséget. A bevezető képzés néhány jogterület főbb jogszabályi rendelkezéseinek átbeszélésén túl, elsősorban gyakorlati jellegű volt. Olyan, mindennapi életben rendszeresen felmerülő problémakörökkel foglalkoztunk, mint a személyes adatok megfelelő kezelése, a szociális ellátórendszer és a gyermekvédelmi rendszer működése.

---

¹ Douglas A. BLAZE: *Deja Vu All over Again: Reflection on Fifty Years of Clinical Education*. Tennessee Law Review, 1997, 64. szám, 939-962. o., 939. o.

Mindezek mellett, a felkészítésben az oktatók jelentős hangsúlyt fektettek a pszichológiai és kommunikációs felkészítésre is. Helyzetgyakorlat keretében elsajátíthattuk miként kell az ügyfelet meghallgatni, milyen kérdésekkel tudjuk az ügye szempontjából releváns információkat megszerezni tőle. A pszichológia kurzus kapcsán megértettük a metakommunikációs eszközök fontosságát, illetve hogyan kell úgy empatikusnak lenni az ügyféllel, hogy közben ne vonódjunk be túlzottan az egyes esetekbe, mivel az lelkileg megterhelő lehet. A kurzus gyakorlati részében számos ügyféllel találkoztam, valamint ügyben nyújtottam tanácsot, ami bár a szemeszter elején nehezen ment, a végére, köszönhetően a tutor oktatóknak és a hallgatótársaknak, egyre gördülékenyebbé vált. Az ügyfelek részéről érkezett pozitív visszajelzések, az érzés, hogy a szakmai tudásommal másoknak segíthetek, és annak megtapasztalása, hogy számos képességem fejlődött (kommunikációs készség, problémamegoldás, magabiztos fellépés) ahhoz vezetett, hogy a jogklinika munkájába segítőként az egyetem elvégzését követően is részt vettem. Jelenleg pedig, mint egyetemi tanársegéd, a szegedi jogklinika program egyik felelős oktatója és koordinátora vagyok. Annak ellenére, hogy a módszertan több évtizedes múlttal rendelkezik (házánkban az első jogklinika az 1990-es évek végén jött létre), még mindig csak szűk oktatói körben ismert és alkalmazott technika. Holott nemzetközi kutatások bizonyítják e képzési forma hasznosságát, eredményességét. Oktatóként, küldetésemnek érzem a módszertan minél szélesebb körű alkalmazását és terjesztését, ezért a jogklinika kurzuson kívül más óráimon is alkalmazom, valamint tanulmányok és előadások keretében igyekszem felhívni a figyelmet ennek előnyeire.

A témaválasztás másik oka a jogászképzésen belül a hallgatói oldal elvárásainak, tapasztalatainak megismerése, illetve annak vizsgálata, hogy az Innovációs és Technológiai Minisztérium hivatalos kiadványában meghatározott jogász osztatlan szak képzési és kimeneti követelményeinek a jelenlegi oktatási rendszer mennyiben tud megfelelni. Képes-e a jogászképzés a kiadványban felsorolt valamennyi szakmai kompetencia elsajátítását biztosítani? Mindezt vizsgálom azért, mert noha több hazai kutatás is vizsgálta a joghallgatók jogászképzéssel szembeni elvárásait, illetve impulzusait, az ezek eredményeként kirajzolódott hiányosságok, kihívások orvoslására nem, vagy csak csekély kezdeményezés történt. Egyes problémák, példának okáért az elmélet és gyakorlat képzésben betöltött aránya, a tradicionális oktatásból adódó passzív hallgatói szerepkör, évtizedek óta megoldásra várnak. E nehézségek egy részének orvosolására a jogklinikai módszertan alkalmazása lehet a megoldás. Azáltal ugyanis, hogy gyakorlati jellegű kurzusokat építünk a tantervbe, lehetővé tesszük, hogy a hallgatók számos olyan

kompetenciát sajátítsanak el, fejlesszenek (érveléstechnika, jogi dokumentumok készítése, lényeglátás), amelyekre elméleti órák során nincs lehetőség. Mindeközben, az oktatói szerepkörnek is változnia szükséges, tanárközpontú oktatásról váltani kell diákközpontúra. Végezetül, de nem utolsó sorban, az egyetemeken nagy a nyomás, az úgynevezett harmadik missziójuk, a szociális fejlődés és a társadalmi felelősségvállalás teljesítése miatt. Ebben a jogklinika programok szintén segítségül hívhatók, hiszen azáltal, hogy a hallgatók az egyetemi képzés során megszerzett tudásukkal nyújtanak jogi segítséget a helyi közösség rászoruló tagjainak, hozzájárulnak e harmadik küldetés megvalósításához is.

Meglátásom szerint, a jogklinikai oktatás egyike, azon kevés, tantervben fellelhető kurzusoknak, amely képes az elmélet-orientált jogászképzésben a gyakorlat javára billenteni a mérleg nyelvét. Nem titkolt motivációm a disszertáció megírásával a módszertan népszerűsítése, valamint egyetemi oktató kollégák meggyőzése e képzési forma hasznosságáról. E célok elérése érdekében, hipotéziseim alátámasztása, vagy éppen megdöntése okán, két empirikus kutatást is végeztem. Ezek közül az egyiket kifejezetten jogklinika kurzust teljesített/teljesítő joghallgatók, míg a másikat a hazai nyolc jogi oktatást folytató egyetem aktuális joghallgatói körében. Mindezeket túl, tanulmányútjaim során, amelyeket olyan államokban tettem, ahol a jogklinikai képzésnek nagy hagyománya van, elsajátíthattam más jogi karok jógyakorlatait, tapasztalatait.

1.2. Kutatási módszertan és hipotézisek

Az értekezés vitathatatlanul egy összehasonlító jogi mű, amelynek fókuszában a jogklinikai módszertan fejlődése és elterjedése áll. Az összehasonlító módszertannal készülő dolgozatoknál az egyik kulcskérdés, hogy mely országokat hasonlítjuk egymással össze, s mi a kiválasztásuk fő szempontja, azaz miért éppen azon térségeket vizsgáljuk? Disszertációmban két földrajzi térségre szűkítettem a dolgozatom: i) az Amerikai Egyesült Államokra, hiszen ez a jogklinikai módszertan anyaországa, illetve ii) Közép-Kelet-Európára, azon belül is a négy viseigrádi államra, tekintettel a hasonló geopolitikai elhelyezkedésre, történelmi múltra, valamint a szoros együttműködésre ezen országok között. Az USA kiemelt szerepét tovább erősíti, hogy a közép-kelet-európai régió jogklinika fejlődését is ő indította el, hiszen a Ford Alapítvány jelentős anyagi támogatása nélkül a jogklinika mozgalom nem tudott volna kialakulni a térségben. Ezen országok közül is külön hangsúlyt volt indokolt helyezni a lengyel jogklinikai képzésre, amelyet

szintén amerikai támogatással vezetettek be a rendszerváltást követően, s napjainkra aranystandardként kiemelkedik a régióból. Ugyanakkor, az összehasonlító jogi vizsgálat nem kizárólag a jogklinikai módszertannál volt elengedhetetlen, hanem a jogászképzések feltérképezésekor is. A jogklinika ugyanis nem légtüres térben létezik, annak az egyetemi jogi oktatás ad teret, így ennek vizsgálata is szükséges volt. Ennek keretében az USA jogi oktatása mellett áttekintettem az európai jogfejlődés mintaállamainak számító Németország és Franciaország rendszerét is, valamint behatóan elemeztem a hazai jogászképzést is. Mindezek segítségével egy átfogó képet kaphattunk a jogi oktatás mikéntjéről, valamint a jogklinika helyzetéről a kiválasztott térségekben.

Az összehasonlító módszertant kiegészítette a történeti módszer is, amelynek keretében az egyes jogi oktatási rendszerek és a jogklinika módszertan evolúcióját ismertettem. A gyakorlati oktatás és a jogklinika elterjedésének ugyanis számos olyan akadályozó tényezője van, amely nem újkeletű, hanem a történeti fejlődés maradványaként képez gátat napjainkban is. Példaként említhető az oktatási módszertan a magyar jogi felsőoktatásban, amely klasszikus poszt-szovjet/ orosz jegyeket visel, noha a rendszerváltozás már több, mint három évtizede lezajlott. A jogklinika fejlődéstörténete is számos érdekességet hordoz magában, hiszen a kezdeti években a gyakorlati oktatást nem támogatták az Egyesült Államokban, sőt a langdelli módszer kifejezetten az elméleti oktatást részesítette előnyben. Hasonlóképpen, a lengyel jogklinika kezdeti időszaka sem volt zökkenőmentes, hiszen a jogklinikában az oktatók felesleges többletmunkát láttak, ráadásul a jogklinika professzorokat sem ismerték el. 2016-ra mindez megváltozott, s már törvényi szinten ismerik el a joglinikák keretében, joghallgatók által nyújtott jogi segítséget.

Az előző két módszer alkalmazása megkövetelte, hogy a releváns hazai és nemzetközi szakirodalmat kritikai szemléletmóddal áttekintsem. A kutatásom megerősítette, hogy a témában a magyar tudományos munkásság rendkívül csekély, mindössze pár publikáció született a témában, azok is ugyanazon szerző(k)től (Tóth Judit, Tóth Fruzsina). A nemzetközi szakirodalom száma jelentős, ám a nyelvi különbségekből adódóan terminológiai kérdések merültek fel. Az egyes jogklinikai modellek esetén hiányzott vagy nem volt megfelelő, az adott típust szemléletesen körülíró, a többitől jól elhatárolható, magyar elnevezés (pl. externship legal clinic). Az összehasonlító módszertan

itt is alkalmazandó volt, hiszen a jogrendszerek közötti összehasonlítás az eltérő nyelvi és terminológiai hibákat is csökkenteni tudja.²

Az elméleti kutatás mellett szükségesnek láttam a gyakorlatban is megvizsgálni a kérdéskört. Ebből kifolyólag két empirikus kutatást végeztem, két eltérő, de a témához szorosan kapcsolódó területen. Mindkét kérdőíves felmérésben közös, hogy azokat Google Drive platformon tölthették ki a hallgatók, a kitöltés anonimán zajlott és nem volt kötelező a részvétel. Azokat semmilyen harmadik félnek nem továbbítottam, s kizárólag kutatási célra használtam fel. Ezen feltételekről a kitöltőket előzetesen tájékoztattam, akik önkéntes alapon beleegyeztek a kitöltésbe, ezzel segítve a kutatásom. Eltérésként említhető, hogy az első felmérésben a Toledo Egyetem joghallgatói is részt vettek, amely remek alapot nyújtott egy összehasonlításhoz az amerikai és magyar joghallgatók vonatkozásában. Az első kérdőíves kutatás témája a jogklinika programban való részvétel motivációja volt, illetve, hogy fejleszti-e a jogklinika képzés a gyakorlati jellegű képzési és kimeneti követelményeket, amelyeket az Innovációs és Technológiai Minisztérium hivatalos kiadványában fogalmazott meg. Ennek eredményeit részletesen elemzem alább, a vonatkozó fejezetben. A második empirikus vizsgálat fókuszában a joghallgatók által végzett pro bono tevékenység elsődleges motivációs tényezői álltak. Ennek sajátossága, hogy az összes hazai jogi kar bevonásával zajlott a kutatás, így egy hazai összképet kaptam eredményként, amely számos tanulsággal szolgált, amelyeket alább részletesen kifejtek.

Az elméleti és empirikus vizsgálatok számos összefüggésre rávilágítottak, ugyanakkor elengedhetetlennek tartottam, hogy személyesen is megtapasztaljam a jogklinikák működését a gyakorlatban. Ebből kifolyólag tanulmányúton vettem részt az Egyesült Államokban, Csehországban és Lengyelországban is, ahol az adott jogklinikák vezetőivel, oktatóival, munkatársaival és hallgatóival készítettem interjúkat, megmutatták a saját jogklinika programjuk működését, betekintést engedtek a mindennapi ügyvitelbe és őszintén elmondták a problémáikat, amelyekre még ők is keresik a válaszokat. Ezen személyes kapcsolatok és első kézből szerzett tapasztalatok segítettek mélyebben megértenem és átlátnom a jogklinikai módszertant, annak különböző megvalósulási formáit, a nehézségeit és e képzési forma elfogadottságát az adott jogász közösségben.

Kutatásom során igyekeztem minden oldalról megvizsgálni a jogklinikai módszertant. A releváns hazai és a nemzetközi szakirodalom megismerésével kezdtem a

---

² SULLYOK Márton: Magánszféra védelem a tisztességes eljárásban – Az alapjogsértő bizonyítás összehasonlító alkotmányjogi vizsgálata, PhD értekezés, SZTE ÁJTK, Szeged, 2017, 45. o.

vizsgálódást, amelynek nem csak a hatályos, de a történelmi fejlődését is áttekintettem. Az elméleti kutatást követően, két kérdőíves felmérés segítségével térképeztem fel a hazai *status quo*-t, valamint a Toledoi Egyetem jogklinika hallgatóinak bevonásával nemzetközi eredményeket is kaptam. Mindezek mellett, szükségesnek tartottam személyesen is megtapasztalni a vizsgált országok jogklinikáinak működését a gyakorlatban, így több tanulmányúton vettem részt, amelyeken interjúkat készítettem és informálisan beszélgettem oktatókkal és hallgatókkal egyaránt. Mindezek fényében, jelen értekezés egy módszertanilag megalapozott átfogó képet nyújt a vizsgált térségek jogklinikáinak működéséről, valamint egy önálló jogklinika modellt állít fel, amely az ismeretek birtokában leginkább illeszkedik a hazai környezethez. Figyelembe véve a társadalmi közeget, a jogászképzés történelmi fejlődését, valamint a jogász szak képzési és kimeneti követelményeit. Reményeim szerint, a felállított jogklinika modell a gyakorlatban is megvalósul, ám erre még vélhetően várnunk kell. A dolgozat megírását megelőzően két fő hipotézist állítottam fel. Az első, hogy a jogklinikai módszertan és képzés alkalmas azon Innovációs és Technológiai Minisztérium hivatalos kiadványában meghatározott gyakorlati jellegű képzési és kimeneti követelmények elsajátítására, fejlesztésére, amelyek elméleti kurzusokon nem lehetségesek. A másik hipotézisem szerint, a joghallgatók által végzett jogász pro bono tevékenység elsődleges motivációs tényezője az önéletrajz javítása, szakmai gyakorlat szerzése, „a tömegből való kitűnés”. Az előbbi kapcsán úgy véltem, hogy a jogklinika a jogászképzésben fellelhető jelentős hiányosságot, nevezetesen a hallgatók gyakorlati életre való csekély mértékű felkészítését, pótolni tudja azáltal, hogy olyan kompetenciákat fejleszt, mint például felelősségvállalás a köz érdekében, szakmai kommunikáció, vagy éppen jogi dokumentumok szerkesztése. Ehhez a hipotézishez kapcsolódott egy további előfeltevés. Eszerint, a jogklinika kurzuson való hallgatói részvétel motivációja nagyobb, amennyiben az adott felsőoktatási intézményben nincs, vagy csupán kevés gyakorlat-orientált tantárgy érhető el. Ezen hipotézisek bizonyítása, vagy éppen megdöntése érdekében kérdőíves vizsgálatot folytattam. A kérdőívemet, minden (2019-ben működő) hazai élő ügyfeles jogklinika program vezetőjének megküldtem azzal a szándékkal, hogy a korábbi és jelenlegi jogklinikás diákjainak továbbítsák kitöltésre. A kérdőívet négy egyetemről (ELTE, ME, PTE, SZTE) összesen 78 fő töltötte ki.

Tekintettel arra, hogy a korábban is említett innovációs és technológiai miniszter kiadványában meghatározott jogász szak képzési és kimeneti követelményei közül több is érinti a pro bono jogász tevékenységet, mint a képzés alatt elsajátítandó kompetenciát,

ezért vizsgáltam, hogy milyen tényezők motiválják a joghallgatókat a közjó szolgálatára. Habár számos hazai és nemzetközi kutató vizsgálta az önkéntes tevékenység mögött megbúvó motivációs tényezőket, kifejezetten joghallgatók körében még nem végeztek ilyen jellegű kutatást. Ebből kifolyólag az összes magyarországi jogászképző intézmény bevonásával empirikus vizsgálatot folytattam, a jogász hallgatók pro bono tevékenységgel kapcsolatos attitűdjéről. A nyolc egyetemről összesen 183 diák töltötte ki a kérdőívet. A kutatás előfelvetése szerint a joghallgatók által végzett önkéntes tevékenység mögött önös, elsősorban szakmai fejlődéshez kapcsolódó, motivációs tényezők állnak. Mindez pedig ahhoz vezet, hogy az önéletrajzot építő, karrierrel kapcsolatos motivációs csoportba tartoznak. Az empirikus kutatásaim eredményei, illetve a hipotéziseim igazolása/cáfolata a disszertáció későbbi, V. fejezetében található.

1.3. A kutatás struktúrája

A dolgozat szerkezeti felépítését tekintve hat nagyobb és egy rövidebb fejezetből épül fel. Utóbbi egy *de lege ferenda* javaslat, amely a kutatásom fényében Magyarországon a jogászképzés részeként hosszú távon működőképes jogklinika program modelljét mutatja be. A bevezetőben a témaválasztás indokolásán túl, az alkalmazott kutatási módszertanokkal, valamint a disszertáció két nagyobb hipotézisével foglalkozom. Továbbá, jelen alfejezetben, röviden ismertetem a dolgozat struktúráját. Az első fő tartalmi egység fókuszában a jogászképzések történeti és összehasonlító elemzése áll, különös tekintettel azok egyes fő jellemvonásaira. A vizsgálat azon országokra irányult, amelyek a jogklinikai módszertan szempontjából jelentősek. Tekintettel arra, hogy a jogklinikai képzés a jogi oktatás része, így elengedhetetlen röviden foglalkozni az érintett országok jogászképzésének rövid történeti fejlődésével, valamint néhány sajátosságával. Elsőként az Amerikai Egyesült Államok jogászképzésének főbb mérföldköveit mutattam be, amelyet a tengerentúli jogászképzés jellegzetességeinek ismertetése követett. Ennek keretében látható, hogy például a magyar jogászképzés viszonylag hosszú (öt év osztatlan képzést három év szakmai gyakorlat, majd a szakvizsga letétele követ), azonban USA-ban sem sokkal rövidebb, hiszen egy négyéves alapképzési diploma a hároméves jogászképzésre való jelentkezés egyik feltétele. Ugyanakkor, a két állam jogi oktatásában az egyik szembevetendő különbség a jogászai képességek elsajátításának, fejlesztésének biztosítása. Míg az Egyesült Államok jogi képzésének tantervében számos jogászai készséget fejlesztő tárgy szerepel, addig Magyarországon külön kurzusok helyett, néhány tantárgy részeként,

viszonylag csekély hangsúllyal jelenik meg az egyes kompetenciák fejlesztése. Az amerikai jogászképzés mellett, néhány, a hazai jogi oktatásra hatással lévő európai állam jogi képzésével is foglalkoztam. E szerkezeti egység zárásaként a magyar jogászképzés történeti fejlődésének főbb lépcsőit követően a képzés egyes olyan kihívásaival, nehézségeivel foglalkoztam, amelyek közül néhány évtizedek óta megoldásra vár. Példaként említhető az oktató-hallgató szerepkörök, vagy az elméleti képzés gyakorlati tudás feletti dominanciája. Végezetül, a hazai jogászképzés néhány olyan szegmensét elemeztem, amelyet gyakran ér kritika, hallgatói, munkáltatói és oktatói oldalról is. Elsőként, az innovációs és technológiai miniszter kiadványában rögzített jogász szak képzési és kimeneti követelményeinek teljesíthetőségével foglalkoztam. Ennek keretében azon túl, hogy néhány kompetenciát részletesen is bemutatok, összevetem, hogy a jelenlegi jogi oktatás miért nem, vagy csak csekély eredményességgel tudja egyes készségek elsajátítását biztosítani. Megoldásként szolgálhat ezen problémákra különböző alternatív oktatási módszerek alkalmazása. Csakhogy, a hazai jogászképzésben számos olyan nehezítő, akadályozó tényező és körülmény áll fenn, amely ezen technikák széleskörű használatát ellehetetlenítik. Ezen problémakörök közül azt a hármat mutattam be, amelyek megszüntetése meglátásom szerint a legsürgetőbb.

A második fő fejezet keretében a jogklinikai módszertan történeti fejlődésével foglalkoztam. Tekintve, hogy a disszertációban két földrajzi térségre (Amerikai Egyesült Államok és Közép-Kelet-Európa, azon belül is a visegrádi 4 állam) szűkítettem kutatásom, így e két régió esetén vizsgáltam a fejlődés menetét. Látható, hogy noha az amerikai jogklinikai képzés jelentős hatással volt többek között a lengyel és cseh jogklinikákra, mégis képesek voltak ezen államok jogklinikai professzorai a módszertant a saját jog- és oktatási rendszerükhöz igazítani.

A harmadik nagyobb szerkezeti egységben a jogklinikai módszertannal, a képzés duális céljával és a különböző jogklinikai modellek elemzésével foglalkoztam. Tekintettel arra, hogy hiányzik egy globálisan elfogadott és alkalmazott jogklinikai definíció, így elengedhetetlen volt, néhány, a szakma által leginkább alkalmazott fogalmat tanulmányozni, ismertetni. Noha a fogalmi elemek között legtöbbször a módszertan kettős célját illetően (oktatási és szociális) egyezőség látszik, mégis vannak eltérések. Például a Wilson által kidolgozott, jogklinikai lényegét meghatározó hat szempont, kifejezetten a jogklinikai képzés egyetemi oktatáson belüli alkalmazására fókuszál, míg az ENCLE definíciója sokkal általánosabb megfogalmazást ad. A célokat illetően a gyakorlati (menet közbeni) oktatás és a rászorulóknak való jogi segítségnyújtás kettősége tapasztalható.

Mindez átvezet ahhoz, hogy a jogklinikai oktatásnak három nagy haszonélvezői köre van: i) az ügyfél, aki ingyenesen jut jogi tanácsadáshoz, amellyel esélye lesz az igazságszolgáltatáshoz/közigazgatáshoz hozzáférni, ii) a diák, aki az elméleti tudását a gyakorlatban próbára teheti, miközben számos jogászai képességét (mint szóbeli és írásbeli kommunikáció, dokumentum-szerkesztés, problémamegoldás) fejlesztheti, illetve etikai elvek gyakorlati érvényesülését is megtapasztalhatja szakmai felügyelet mellett, végezetül, iii) az egyetem, amely egyrészt eleget tesz a képzési kimeneti követelményeknek, másfelől a harmadik küldetését, a szociális és társadalmi felelősségvállalást teljesíti, hiszen a helyi lakosság joghoz jutását elősegíti. Nemcsak a fogalmat illetően hiányzik egységesség, hanem az egyetemek által alkalmazott jogklinikai modellek kapcsán is. Nincs bevett gyakorlat arra nézve, hogy egy-egy felsőoktatási intézmény melyik típust használja. Az egyetemek a rendelkezésükre álló költségvetési és humán erőforrások, az oktatói gárda, valamint a hallgatók igényeinek, továbbá a képzés tanrendjének figyelembevételével határoznak arról, hogy mely típus(oka)t teszik elérhetővé. Valamennyi modellnek megvan a maga előnye és hátránya, ezeket a döntés meghozatala előtt érdemes mérlegelni. Egy összefoglaló táblázat keretében típusonként bemutattam ezen tényezőket. A típusokat illetően hiányzott egy egységes magyar elnevezési rendszer. Kísérletet tettem olyan magyar megfelelőket találni az egyes modellek esetén, amely jól körülírják a típusokat. Végezetül, szintén összehasonlító módszerrel, három állam egy-egy jogi oktatási intézményének működő jogklinika programjait mutattam be. Ezen államokban tanulmányúton vettem részt, hogy megismerjem a jógyakorlatokat, amely tapasztalatok fényében kidolgoztam egy hazai jogászképzésben hosszú távon működőképes jogklinika program modelljét.

Az utolsó, nagyobb szerkezeti egység fókuszpontjában a hazánkban működő élő ügyfeles jogklinika programok állnak. Ennélfogva, elsőként ismertettem a jelenleg funkcionáló négy jogklinika programot. Noha több közös jellemzővel is bírnak ezen jogklinikák, mégis látszik, hogy mindegyik a saját egyetemi rendszeréhez, illetve a hallgatói-oktatói-helyi közösségi igények hármához igazodó eltérő tulajdonságokkal is rendelkezik. Példaként említhető az ügyfélkör. Míg az ELTE-n működő két program egy-egy civil szervezettel (BAGászs Közhasznú Egyesület és Utcajogász Egyesület) közösen a társadalom alulreprezentált tagjainak, nevezetesen a roma kisebbségnek és a lakhatási szegénységben élőknek segít, addig a pécsi jogklinika elsődlegesen külföldi hallgatóknak nyújt jogi tanácsot. A szegedi jogklinika pedig több helyi civil szervezettel kötött együttműködési megállapodás keretében leggyakrabban fogyatékkal élőknek biztosítja a

joghoz jutást. Ebben a fejezetben ismertettem a két hipotézisemhez kapcsolódó egy-egy empirikus kutatás előzményeit, módszertanát, valamint eredményeit. Az első vizsgálatom középpontjában a jogklinikai módszertan állt. Ennek keretében felmértem a jogklinikai kurzust választók motivációját és az egyes, program által elsajátítható jogász kompetenciák körét. Az utóbbi kapcsán általában valamennyi készséghez egy kérdéspár tartozott. Ennek oka, hogy míg az első kérdés kapcsán azt kívántam megvizsgálni, hogy a jogklinikai kurzuson való részvételt megelőzően az adott képességgel a hallgató rendelkezett-e, addig a második esetén már azt, hogy e készsége a programnak köszönhetően, meglátása szerint, fejlődött-e. A másik kérdőív a joghallgatók pro bono tevékenységgel kapcsolatos attitűdjét mérte. Ehhez kapcsolódóan röviden kitértem az önkéntes tevékenység főbb jellemzőire, illetve néhány hazai és nemzetközi kutatás eredményire is.

A hatodik, rövid fejezet, az értekezés *de lege ferenda* javaslata. Célja, hogy az elméleti, tudományos, empirikus kutatásaim, valamint a tanulmányutak alapján szerzett személyes tapasztalatok eredményeként kialakítsam azt a jogklinikai modellt, amely a hazai jogászképzés tanrendjébe eredményesen átültethető és hosszútávon fenntartható.

Végezetül, az összefoglalás keretében, a disszertáció hasznosíthatóságának lehetséges területeit, illetve a témában elképzelhető további kutatási témákat, kérdésköröket jártam körül.

II. A jogászképzés jellemzői az Amerikai Egyesült Államokban és Európában, különös tekintettel Magyarországra

A bevezető fejezetben ismertettem a dolgozat módszertanát és hipotéziseit, amely egyértelművé tette, hogy a disszertáció fókuszában a tágabb értelemben vett jogászképzés, a jogi oktatás metodikája és a jogklinikai módszertannak ezen oktatási rendszerre gyakorolt jótékony hatása áll. Alapvetően, az értekezés két fő térséget vizsgál: (i) az Amerikai Egyesült Államokat, amely a jogklinikai módszertan anyországa, majd a rendszerváltozást követően, a közép-kelet-európai jogklinikai fejlődés legfőbb elősegítője, köszönhetően a Ford Alapítvány által nyújtott anyagi, illetve tudásbéli támogatásoknak; (ii) valamint Közép-Kelet-Európát, ezen belül is különös hangsúlyt fektetve Lengyelország, Csehország és Magyarország jogklinikai programjaira. A kutatás e két célterületének kiválasztását

indokolja, hogy bár a két térség különböző jogcsaládhoz tartozik, a jogalkotásra, demokratikus átmenetre vonatkozó tapasztalatok átvételében a kontinentális jogrendszerű országok jogi képzése számos ponton profitált a precedensjog amerikai egyetemi oktatásának tapasztalataiból.

Ebből kifolyólag a jogklinika és a jogi oktatás közötti kapcsolat elemzését megelőzően indokolt röviden bemutatni az amerikai, illetve néhány európai állam jogászképzési struktúráját, elsősorban azon országokét, amelyek hatással voltak a magyar jogi oktatás fejlődésére. Elsőként az amerikai jogászképzés fejlődését, valamint a jelenlegi rendszert mutatom be részletesen, hiszen a jogklinikai módszertan születését így érthetjük meg. Ezt követi az európai, fókuszban francia, német és a magyar jogi oktatás alakulásának áttekintése. Ugyanakkor, nem hagyhatjuk figyelmen kívül Magyarországot történelmét sem, amelyet jelentős osztrák és szovjet/országi behatás is ért. Így röviden ki kell térnem az osztrák és szovjet/országi jogi képzés néhány jellemvonására, amely jelzi, hogy a hazai jogászképzésre melyik milyen hatással járt. Kritikusan elemzem a hazai jogászképzést, annak hiányosságait, hiszen átfogó képet kell kapnunk arról, hogy milyen állapotban van manapság a magyar jogi oktatás, s ezek közül tud-e bármelyikre is jótékonyan hatni a jogklinikai módszertan.

Nem kerülhető meg, hogy kitérjek arra is, milyen képzési rendszerek találhatóak szerte a világban, s ezek közül melyikbe illeszthetők be az értekezés által vizsgált országok, köztük Magyarország. Itt élek azzal a megszorítással, hogy tisztában vagyok vele: a jogászképzés a jogi kultúrától nem választható el egyértelműen, a határok köztük viszonylagosak és a viszonyuk reflektív. Azaz a jog keletkezésére, értékeinek továbbadására, szabályainak alkalmazására, intézményeire a jogászképzés is hatással van és fordítva, a képzés tükrözi és beágyazódik az adott időszak jogi ökoszisztémájába és a jogászság kultúrájába. Nyilván ennek fogalmi kibontásával lehetséges a különböző jogi kultúrák összehasonlítása. A gordiuszi csomót azzal vágom át, hogy csupán jelzem: a vizsgált tárgyköröm kötelezően tágabb összefüggésbe helyezésére a dolgozatban tekintettel leszek, figyelve a képzés társadalmi, politikai, gazdasági, morális, normatív kapcsolódási pontjaira. Ám a terjedelmi korlátok miatt itt most beérem egy kellően átfogó meghatározással, aminek része tehát a jogászok képzése is: „a jogi kultúra végső soron nem más, mint az a szellemiség, rend-eszmény, mely (a) az adott társadalom egészét átfogó globalitással (b) az alapvetőként felmerülő konfliktusokat rendező, (c) az adott társadalmon belül a legfőbb szabályozó és befolyásoló erővel rendelkező jelenségként a

jogot létrehozza és fenntartja”.³A jogászképzésre vonatkozó hiányérzetek is nagyban magyarázhatók majd e három jelenség átalakulásával.

A jogi képzés tipológiáját alaposan és részletekbe menően Nagy Zsolt dolgozta fel, aki számos szempontrendszerrel figyelembe véve tekinti át a világ jogászképzéseit, klasszifikációs célzattal. Nagy megállapításai szerint az alábbi fő csoportok és alcsoportok különíthetők el: (a) kontinentális jogi oktatás, azon belül elkülönül (i) a francia-német képzés, (ii) az osztrák-svájci modell és a (iii) dél-amerikai, különös tekintettel a brazil jogi oktatási rendszerre, valamint a (iv) poszt-szovjet/ orosz jogászképzés; (b) az angolszász jogi oktatás, két tipikus rendszerrel, így az (i) angol és (ii) az USA jogi oktatása; (c) a több jogi kultúrára épülő képzések, mint (i) Izrael, (ii) Korea, (iii) Dél-Afrika.⁴ A német-francia, valamint az USA jogászképzéséről alább részletesen értekezem, a több jogi kultúrára épülő képzést támogató országok pedig izgalmas kutatási területek, ám a disszertáció szorosán vett tárgyát jelentő jogklinika képzések vonatkozásában nem vizsgálándók, így ezek bemutatásától eltekintek. Ugyanakkor, az Ausztriával való közös történelmi gyökerek miatt indokolt alább az európai résznél pár szót ejteni az osztrák képzésről, valamint a poszt-szovjet minta is kiemelten fontos a magyar jogfejlődés szempontjából.

2.1. Az Amerikai Egyesült Államok jogászképzése

A függetlenségi háború előtti gyarmati időszakban formális jogi képzés nem létezett. A jogászképzés egészen a 18. század végéig gyakornoki, tanonrendszer (apprenticeship training) és önálló tanulás formájában zajlott.⁵ A gyakornoki rendszer keretében a diák egy jogász mellett dolgozott, aki mind a jogi doktrínákra, mind a jogásszá váláshoz szükséges jogászai képességekre megtanította, az önálló tanulás során pedig a hallgatók jogi szerződéseket másoltak, amelyhez átfogó jegyzeteket készítettek.⁶ Létezett

---

³ VARGA Csaba: 'Jogi kultúra' és 'jogi kultúrák' – A jog alakváltozatai és felfogásmódjai, 19. o. https://jog.tk.hu/uploads/files/VargaCs_jogi_kultura_2020jan.pdf (utolsó megtekintés: 2022.08.15.)

⁴ NAGY Zsolt: Korunk jogászképzési rendszerei, Jogelméleti Szemle, 2005. 1. szám, http://jesz.ajk.elte.hu/nagy21.html#_ftn16, (utolsó megtekintés: 2022. 08. 11.)

⁵ Margaret Martin BARRY, Jon C. DUBLIN, Peter A. JOY: Legal Education „Best Practices” Report, United States 2010. <https://doksi.net/get.php?lid=32034> (2020.09.18.)

⁶ BARRY, DUBLIN, JOY 2010

egy költséges, harmadik mód is, mégpedig a londoni jogáskollégiumokban való tanulás lehetősége, de ez csak a tehetősebb családoknak volt a kiváltsága.⁷

A függetlenség kivívását követően felismerték az amerikaiak, hogy a szellemi függetlenség elnyeréséhez az oktatáson keresztül vezet az út, amely elindította a jogásképzés fejlődését. „1780-ban a William and Mary lett az első felsőfokú oktatási intézmény az Egyesült Államokban, ahol a formális jogi képzés megindult.”⁸ Még ebben az évben George Wythe lett az első jogászprofesszor ugyanezen az egyetemen. Wythe az angol jog oktatását kiegészítette közjogi elemekkel, bevezette a bírósági perszimulációt és kitalálta a törvényhozási gyakorlatot a hallgatók számára, amivel népszerű oktatási módszertant alakított ki.⁹ Utódja, George Tucker folytatta ezt a hagyományt, és az amerikai jog angol jogtól való eltérésére is kiemelt hangsúlyt fektetett.

Az elkövetkező években folyamatosan alakultak jogi fakultások szerte az országban, köztük magánegyetemek is, amelyek nem az elméleti közjogi tárgyakat, hanem a magánjogi oktatást részesítették előnyben. Végül 1829-ben, a Harvard akkori dékánja, Joseph Story egységesítette e két módszertant és oktatási anyagot, ami az amerikai jogi oktatás egyik legjelentősebb történelmi mérföldkövévé vált.¹⁰ 1830 körül megjelentek a felsőoktatásba illesztett jogi iskolák, ahol előadások és tankönyvek segítségével oktattak.¹¹ A főiskolák jogászprofesszorokat kezdtek el foglalkoztatni, és különböző jogi tanszékeket hoztak létre. Ebben az időben a jogi oktatás elsődlegesen a jogi doktrínákra és az elméletre épített.¹² Ugyanakkor ahhoz, hogy a jogelmélet mellett, a szakma gyakorlati szempontjait is megismerjék a diákok, az egyetem elvégzését követően gyakornoki programban vettek részt.¹³

Az amerikai jogi oktatás történetében egy újabb jelentős lépést jelentett a Langdell-módszer 1870-es évekbeli bevezetése, amely a nevét a módszer kitalálójáról, a Harvard jogi karának dékánjáról, Christopher Columbus Langdell után kapta. A módszer az esetjogra épít, aminek keretében a joghallgatók felsőbbíróági döntéseket elemeztek, anélkül, hogy tanulmányozták volna az összes periratot, illetve azon tényeket

---

⁷ Nagy Zsolt: Az angolszász jogi oktatás fejlődésének „önálló” útja az Egyesült Államokban, Jogelméleti Szemle, 2002. 3. szám, <http://jesz.ajk.elte.hu/nagy11.html>, (utolsó megtekintés: 2022. 08. 11.) (továbbiakban: NAGY 2002A)

⁸ NAGY 2002A

⁹ NAGY 2002A

¹⁰ NAGY 2002A

¹¹ Jerome FRANK: Why not a Clinical Lawyer School. University of Pennsylvania Law Review, 1932-1933. 81. évfolyam, 8. szám, 907-923. o., 909. o.

¹² BARRY, DUBLIN, JOY 2010

¹³ BARRY, DUBLIN, JOY 2010

(tanúvallomások, esküdtek személyisége stb.), amelyek egy peres eljárás kimenetelét meghatározzák.¹⁴ Így tehát a jogi probléma teljeskörű megértése is elmaradt. Langdell több nyilatkozata is azon nézetét erősíti, miszerint, a jogot mint tudományt kell oktatni, és emiatt nincs szükség gyakorlati képzési módszerekre. A jogi oktatók kompetenciája kapcsán kifejtette „[m]itől lesz egy ember arra képzett, hogy jogot tanítson... nem attól, hogy ügyvédi irodában szerzett tapasztalatot, nem attól, hogy gyakorlattal bír a jog alkalmazásában, nem attól, hogy tapasztalata van egy ügy tárgyalásában és érvelésében [...] hanem attól, hogy gyakorlata van a jog tanulásában.”¹⁵ A praktizálásról pedig az alábbi képet festette: „ [h]a feltételezzük, hogy a jogot tudományként kell tanítani és tudományos szellemben, az előzetes praxisban szerzett tapasztalat ugyanolyan feleslegessé válik, mint a praxis meghosszabbítása az oktatás megkezdése után.”¹⁶ A langdell-féle esetjogi módszert a megjelenése óta kritizálták, általában éppen amiatt, amit a módszer mellőz.¹⁷

A jogi realizmus mozgalma, amelynek egyik élharcosa Jerome Frank, a jogi oktatás reformját sürgette, elsősorban az orvosi képzés mintájára. A jogi realisták tagadták Langdell azon meggyőződését, miszerint a jogot tudományként és nem szakmai, gyakorlati szempontokat is átadva kell oktatni.¹⁸ Frank több alkalommal is hangot adott kritikai véleményének a langdelli módszert illetően. Úgy vélte, hogy azon joghallgatók, akik e módszer segítségével sajátították el a jogot, olyanok, mint azon építészek, akik az épületeket csak képekről tanulmányozták, olyan kutyatenyésztők, akik életükben csak plüsskutyákat láttak.¹⁹ Frank szerint a langdelli módszer egyik nagy hátránya, hogy a *stare decisis* doktrínát érinthetetlennek tartja, és e módszer szerint kizárólag a precedensekben található meg egy kérdésre a válasz.²⁰ Változást sürgetett az oktatók képzettségét illetően is, mivel meglátása szerint, amíg „könyvmoly jogászok” (library law teachers) tanítanak a jogi karokon, addig az esetjog marad domináns.²¹ Frank orvosi mintára, a jogklinikák

---

¹⁴ NAGY Zsolt: A klinikai jogi oktatás kérdéseiről. Jogelméleti Szemle, 2001. 3. szám, <http://jesz.ajk.elte.hu/nagyzs7.html>, (utolsó megtekintés: 2022. 08. 11.)

¹⁵ J. W. HURST: Growth of American Law 263, 1950. Idézi George S. GROSSMAN: Clinical Legal Education: History and Diagnosis. Journal of Legal Education, 1974, 26/2. szám, 162-193. o., 164. o.

¹⁶ The Centennial History of Harvard Law School 1918, in: Jerome FRANK: Courts on Trial Chapter XVI. Legal Education Princeton, Princeton University Press, New Jersey 1949, 225-247. o. Idézi NAGY 2001

¹⁷ George S. GROSSMAN: Clinical Legal Education: History and Diagnosis. Journal of Legal Education, 1974, 26/2. szám, 162-193. o., 165. o.

¹⁸ Jon C. DUBLIN: Clinical Design for Social Justice Imperatives. SMU Law Review, 1998, 51. szám, 1461-1505. o., 1463. o.

¹⁹ FRANK 1932-1933, 912. o.

²⁰ FRANK 1932-1933, 912. o.

²¹ FRANK 1932-1933, 915. o.

bevezetését javasolta, melynek keretében a hallgatók valós ügyekben működnének közre, így fejlődne számos jogász kompetenciájuk, mint a tárgyalástechnikai jártasság, dokumentumkészítés, miközben saját bőrükön tapasztalnák meg a jogász etika ingoványos talaját.²²

A jogi realisták, Frank vezetésével, jogklinikák vagy ingyenes jogi rendelők jogi karokon való létrehozását sürgették annak érdekében, hogy enyhítsék az esetjog dominanciáját, és gyakorlati oktatási lehetőséget biztosítsanak a diákoknak, miközben ingyenes jogi tanácsot nyújtanak a helyi lakosoknak.²³ Úgy vélték, amennyiben a joghallgatók számára lehetőséget biztosítanak a jog mindennapi működésébe való betekintésre, azáltal, hogy tárgyalásra látogatnak, ügyvéd mellett tevékenykednek, az orvosi képzéshez hasonlóan már az egyetemi éveik alatt gyakorlati tapasztalatot szerezhetnek.²⁴

Az Ügyvédi Kamara (ABA)²⁵ a megalakulását követően támogatta az egyetemi jogi oktatást, mint a gyakorlati életbe való belépés követelményét. Az 1920-30-as években az ABA egyre sikeresebb kampányt folytatott a jogi képzés mesterszintre (graduate level) való emelésében. Az 1960-as évek változást hoztak, mivel egyre nagyobb számban jelentek meg gyakorlati típusú képzési módszerek a tantervekben, köztük a jogklinikák is.²⁶ De miért van ilyen jelentős szerepe a Kamarának? A jogászok társadalmi presztizsén kívül a szabályozás stabilan megalapozta ezt a pozíciót: az Egyesült Államok Oktatási Minisztériuma (ED) az ABA Jogi Oktatási és Ügyvédi Felvételi Szekciójának a Tanácsát ismeri el a J.D. fokozat megszerzéséhez szükséges képzés akkreditációs ügynökségként.²⁷ Ebben a funkciójában a Tanács és a Szekció, az ED szabályainak megfelelően, a Kamarától elkülönülten és függetlenül működik. Továbbá, az állami kamarai felvételi eljárások általában elfogadják az ABA által akkreditált jogi karon szerzett diplomát, mint ami elegendő az oktatási követelményeknek való megfeleléshez, amelyeknek meg kell felelni ahhoz, hogy az adott joghatóság kamarai vizsgáján részt lehessen venni, és a gyakorlatra való jogosultsághoz. A Tanács adja ki a jogi képzőhelyek akkreditációjára

---

²² GROSSMAN 1974, 169. o.

²³ DUBLIN 1998, 1463. o.

²⁴ FRANK 1932-1933, 916. o.

²⁵ American Bar Association/Amerikai Ügyvédi Kamara

²⁶ BARRY, DUBLIN, JOY 2010

²⁷ Under Title 34, Chapter VI, Part 602 of the Code of Federal Regulations, https://www.americanbar.org/groups/legal_education/accrreditation/schools-seeking-aba-approval/ (utolsó megtekintés:2022 08.15.)

vonatkozó szabványokat és eljárási szabályokat, amelyeknek meg kell felelniük ahhoz, hogy az ABA által jóváhagyottnak minősüljenek. A standardok teljesülést nem csak az akkreditációs eljárásban vizsgálják, hanem rendszeresen (utóellenőrzés, helyszíni vizsgálódás) és átfogóan. A Tanács 21 szavazati joggal rendelkező tagból áll, akik közül legfeljebb 10 lehet jogi kari dékán vagy oktató, a többség tehát bírákból, gyakorló ügyvédekből, egy joghallgatóból és legalább három közéleti emberből áll. A hagyomány szerint az elnöki tisztséget rotációs rendszerben, bíró, egyetemi oktató és gyakorló jogász tölti be. Az akkreditációs feladatokat az ABA akkreditációs és jogi oktatásért felelős ügyvezető igazgatójának az Irodája irányítja. Az adminisztratív feladatok közé tartozik többek között a jogi képzőhelyek helyszíni értékelő csoportjainak a felügyelete, hogy megfelelő kiképzést kapjanak, annak tagjait kinevezi, a jogi egyetemi adatgyűjtés, a helyszíni értékelő csoportok jelentéseinek és más vonatkozó akkreditációs anyagoknak a Tanács számára történő terjesztése. Az Iroda iránymutatást is adhat a standardoknak való megfeleléssel kapcsolatban, bár ez nem kötelező érvényű a Tanács által hozott döntésekre nézve. A Tanács kiad ideiglenes akkreditációt vagy teljes körűt, és a helyszíni értékelések alapján különböző intézkedéseket tehet. Ennek alapján érthető, hogy a jogászi szakma maga alakítja – a jövőbeli munkáltatók és a jogászi ethosz alapján – a képzési rendszert, preferenciákat, megfelelő értékelési módszereket az oktatás elvei és intézményei számára.

Ma a jogászképzésre való jelentkezés komoly feltételrendszerhez kötött. Elsőként, a jogi képzést megelőzően szükséges egy négyéves alapképzésen diplomát (undergraduate) szereznie a hallgatónak.²⁸ 2021-ben a legnépszerűbb alap-diploma mint jogászképzés előtti képzés a politikatudomány, pszichológia, büntető igazságszolgáltatás, angol, történelem, közgazdaságtan, filozófia, szociológia, nemzetközi kapcsolatok és kommunikáció volt.²⁹ A felvételi eljárás során az egyes jogi egyetemek azt is figyelembe vehetik, hogy milyen képzési programban szerzett diplomát a hallgató, valamint melyik egyetemen tanult.³⁰ Az alapképzésen szerzett diploma egy kötelező előfeltétel, amelyet a jogi karokra történő felvételhez szükséges egységesített teszt (Law School Admission Test, továbbiakban: LSAT) eredményes teljesítése követ. Az LSAT a Law School Admission Council által

---

²⁸ PONGÓ Tamás: Jogászképzés Magyarországon és az USA-ban – 2. rész, <https://jogaszvilag.hu/a-jovo-jogasza/jogaszkepzes-magyarorszagon-es-az-usa-ban-2-resz/> (utolsó megtekintés: 2022. 08. 09.)

²⁹ Top 8 Majors for Future Law Students: <https://www.publicservicedegrees.org/resources/best-pre-law-majors/> (utolsó megtekintés: 2022.08.15.)

³⁰ TÓTH J. Zoltán: A jogásszá válás feltételei az Egyesült Államokban, *Collega*, 2006/1. szám, 29-33. o., 30. o.

központilag összeállított, egyetlen olyan tesztsor, amelyet elismer az ABA, így gyakorlatilag a jogi egyetem felvételi pontszámának legfontosabb eleme, együttesen az alapdiploma átlagával (Grade-Point Average, továbbiakban: GPA).^{31,32}

Az LSAT két fő részből áll, amelynek első része egy négy blokkból álló feleletválasztós kérdéssort tartalmaz, míg a második részben egy esszé megírása a feladat.³³ Megjegyzendő, hogy az LSAT logikai, szövegértési és kritikai gondolkodást mérő feladatokat tartalmaz, tehát nem egy tananyag „magolása”, majd annak visszaadása az elvárás.³⁴ Az esszéírás célja pedig a jogászai dokumentumok megfogalmazásához (legal writing) szükséges készségek felmérése.³⁵ Az összpontszám 120-180 pont között mozoghat, ám a legismertebb jogi karokra 160-175 pont között szükséges teljesíteni,³⁶ ami igen komoly kihívás. A GPA és az LSAT eredmények mellett a jogi karok további szempontokat is figyelembe vehetnek a felvételi eljárásban, mint például önkéntes tevékenység, ajánlólevél, faji-etnikai hovatartozás, motivációs levél stb.

Az eljárás végén a hallgató felvételt nyer a hároméves jogi képzésre, amely szaktudásra épülő képzés. Ez azt jelenti, hogy nincsenek a curriculumban alapozó, általánosan művelő tárgyak (ellentétben például hazánkban, ahol az elsőéves tárgyak döntő többsége alapozó, műveltségi jellegű) csak kifejezett jogi kurzusok. E hároméves mesterszintű jogi oktatás kezdetben a jogi doktrínákra és az elméletre épített, megtartva a fentebb említett langdelli módszer hagyatékát, amely kifejezetten az elmélet és a tudomány fontosságát hangsúlyozta. Noha napjainkban a jogi oktatás továbbra is erősen a jogelemzésre, doktrínákra, esetjogra épít, ugyanakkor minden diák számára lehetőséget biztosítanak, hogy valamely gyakorlati kurzus keretében, jogászai képességeiket (például

---

³¹ LSAC and the LSAT: A Proven Track Record of Supporting Legal Education, https://www.lsac.org/sites/default/files/media/LSAT-Proven-Track-Record-Brochure_0.pdf, (utolsó megtekintés: 2022. 08. 09.)

³² Az Egyesült Államokban folytatott tanulmányutam során beszélgettem joghallgatókkal, akik elmondták, hogy az egyetemi átlag a GPA eltérően működik a magyar átlagszámítástól. Míg hazánkban a felsőoktatási intézmények több átlagszámítást is végeznek (hagyományos átlag, súlyozott átlag, korrigált kreditindex stb.), amelyek félévente változnak, addig az USA-ban a hallgató minden érdemjegye egy átlagban összegződik, amelyet a teljes négyéves tanulmányi időszakon végig magával visz. Azaz, a jogi egyetemi felvételihez szükséges GPA-be beszámít az alapképzésen számított első éves vizsgáinak az eredménye is.

³³ The Law School Admission Test (LSAT), <https://www.lsac.org/lstat>, (utolsó megtekintés: 2022. 08. 09.)

³⁴ Lásd LSAC and the LSAT: A Proven Track Record of Supporting Legal Education, https://www.lsac.org/sites/default/files/media/LSAT-Proven-Track-Record-Brochure_0.pdf, (utolsó megtekintés: 2022. 08. 09.) és TÓTH 2006, 30. o.

³⁵ LSAC and the LSAT: A Proven Track Record of Supporting Legal Education, https://www.lsac.org/sites/default/files/media/LSAT-Proven-Track-Record-Brochure_0.pdf, (utolsó megtekintés: 2022. 08. 09.)

³⁶ TÓTH 2006, 31-32. o.

dokumentum-szerkesztés, érveléstechnika) fejlesszék.³⁷ Ennek alátámasztására a szakirodalom mellett,³⁸ a University of Toledo (amely a Szegedi Tudományegyetem partneregyeteme) mintatantervét érdemes áttekinteni. Az őszi és a tavaszi szemeszterben is egyaránt 5-5 tárgyat tanulnak a hallgatók, összesen 15 kredit értékben. Két elem is szembeötlő: (i) egyrészt, a jogrendszer alapjának számító kurzusok (alkotmányjog, büntetőjog, szerződések joga, tort jog, tulajdonjog, polgári eljárásjog) mellett, mindkét félévben kötelező a jogászai készségek (lawyering skills) kurzus. (ii) Másrészt, a hallgatók szemeszterenként nem 30 kredit értékű tárgyat kötelesek felvenni, hanem csupán 15-t. Láthatóan törekednek arra, hogy a hallgatóknak a miénkhez képest nagyobb mozgástere legyen, ami egyben az önállóságukat is megerősíti, ha választani lehet a kurzusok témája, időbeosztása, párosítása terén. Hasonlóan élesen elválnak az első év jogi alapokat teremtő jellege a Harvard képzési programjában, amely az egyik leghíresebb magánegyetem az USA-ban,³⁹ valamint az SZTE másik partneregyetemének, az állami Penn State Law mintatanterve is, amelyben kizárólag az első év kötelező kurzusait határozzák meg.⁴⁰

A példakkal arra a különbségre kívánom felhívni a figyelmet, hogy az amerikai jogászképzés olyan, szaktudásra épülő oktatási struktúra, amelynek célja, hogy a hallgatók az alapok lefektetését követően, arra a jogterületre fókuszáljanak, amelyek igazán érdeklik őket. Ezzel nem pazarolnak el értékes időt olyan joganyagok mélyebb elsajátítására, amelyekkel sosem kívánnak foglalkozni, szemben az univerzális jogászokat képző hazai egyetemi hallgatókkal, akik még a negyedik évben is találkoznak olyan kurzussal, amelyet korábban nem hallgattak (például nemzetközi magánjog vagy társasági jog).⁴¹ Természetesen, ez indokolható azzal, hogy az amerikai joghallgatók már elvégeztek egy négy éves alapképzést, így a jogászképzés már egy specializált mesterképzésnek minősül, sőt az amerikai hallgatóknak 7 év szükséges a jogi diploma megszerzéséhez, míg magyar társaiknak ez 5 év alatt elérhető. Ugyanakkor, a képzések összehasonlításakor érdemes annak figyelmet szentelnünk, hogy a hallgatók érdeklődési köre, a jogászai készségfejlesztés és a jogklinika szerves részét képezik az USA jogi egyetemének

---

³⁷ BARRY, DUBLIN, JOY 2010

³⁸ PONGÓ 2015; TÓTH 2006; RÓZSÁS Eszter: Jogászképzés az Egyesült Államokban (Különös figyelemmel az alkotmányjog oktatására), JURA: A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának tudományos lapja, 2001. 1. szám, 153-154.o.

³⁹ Harvard Law School J.D. Program, <https://hls.harvard.edu/dept/academics/degree-programs/j-d-program/>, (utolsó megtekintés: 2022. 08. 09.)

⁴⁰ Penn State Law J.D. Program Required Courses, <https://pennstatelaw.psu.edu/academics/jd-program>, (utolsó megtekintés: 2022. 08. 09.)

⁴¹ SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, A jogász osztatlan képzés képzési terve (nappali tagozat), 21. o.

tanmenetében, míg ezek egyike sem mondható el a hazai jogászképzésről. A jogászképzés egyetem utáni éveit tekintve azonban a mérleg nyelve, időtényező vonatkozásában, mégis a tengerentúli képzés oldalára billen: a végzést követően a fiatal jogász azonnal felvételi vizsgát tehet a Kamarába, és annak sikeres letételét követően megkezdheti jogászi tevékenységét.⁴² Ezzel szemben, a magyar jogásznak az 5 éves egyetemi képzést követően további három éven át gyakorlatot kell szereznie, majd szakvizsgát kell tennie a rendkívül nagy terjedelmű joganyagból, függetlenül attól, hogy milyen területen szerezte a jelölt a három év gyakorlati tapasztalatát. A képzés teljes hossza tehát, valójában 8 év.⁴³ Árnyalja a képet, hogy a frissen végzett amerikai jogász sem fog azonnal önálló ügyeket vinni, tipikusan egy idősebb mentor irányítása mellett szerez gyakorlati tapasztalatot.⁴⁴ Vagyis egészében azonos idő alatt szerzik meg itt és ott az önálló jogászi munkához a jártasságot, de a képzés elméleti és gyakorlati elemei eltérő időben és módszerrel, valamint arányban vegyülnek. Mindez befolyásolja az önállóság, a munkáért való felelősség és etika érvényesülését is.

E ponton hivatkozom a toledo-i tanulmányúton szerzett tapasztalataimra. Ott egy magyar joghallgató, a hazai diploma megszerzése után folytatott tanulmányokat J.D. program keretében a Toledo-i Egyetemen. Elmondása szerint, a tantervek és a képzések struktúrája valóban eltér, de az amerikai képzésnek van egy érdekes sajátossága, ami nem jelenik meg a szakirodalomban vagy éppen az európai jogtudatban. Ez a teszt-alapú vizsgáztatás. Végiggondolva a fent leírtakat, az LSAT egy feleletválasztós tesztsor, a vizsgák írásbeliek, gyakran teszt alapon, a kamarai vizsga szintén tesztkérdésekből áll. E joghallgató arról számolt be, hogy a jogi egyetem elvégzéséhez a tengerentúlon is sokat kell tanulni, viszont itt külön fel kell készülni a vizsgáztatás teszt-alapú módszertanára, hiszen nagyon rövid idő alatt, szinte rutinszerűen kell megadni a válaszokat a kérdésekre a vizsgán, különben nincs ideje befejezni a számonkérést. Állítása szerint a két képzés között ez számottevő különbség, ami idegen a hazai jogi oktatástól. Hasonló élményekről számoltak be az SZTE ÁJTK Angolszász jogi és angol szakfordítói szakjogász LLM képzést elvégző kollégáim is, akiket a toledo-i egyetem professzorai tanítottak, vizsgáztattak. A jogászképzések összehasonlító vizsgálatok indokolt a számonkérés

---

⁴² TÓTH 2006, 31-32. o.

⁴³ Lásd NAGY Zsolt: A jogászképzés néhány szociológiai aspektusa, in: Bencze Mátyás-Vinnai Edina (szerk.): Jogszociológiai előadások – egyetemi jegyzet, Győr, 2018, 143-155. o., 147. o.

⁴⁴ TÓTH 2006, 32. o.

módszerét is szemügyre venni: egyrészt a gyors megoldás szinte jártasság-szintű tudást követel meg, másrészt az értékelés elfogulatlanságához sem fér sok kétség.

Összefoglalóan kijelenthető, hogy az USA jogászképzési rendszere nem a középiskolai, hanem a négyéves főiskolai (college) tanulmányok és a speciális LSAT felvételi vizsga eredménye alapján válik elérhetővé a jogot hallgatni kívánóknak. A felvételt követően egy szaktudásra épülő képzést kínál, amelynek első évében a legfontosabb alapköveket fektetik le, ám ezt követően a joghallgatók a saját igényeikhez igazítva alakíthatják az órarendjüket és a kurzuslistájukat. Ugyanakkor, a jogászi készségfejlesztés és a szakmai tapasztalat szerzése (amelynek egyik gyakori formája a jogklinika kurzus(ok) teljesítése) elengedhetetlen feltétele a jogásszá válásnak, így a gyakorlat-orientált képzés biztosított a tengertúli képzőhelyeken, függetlenül attól, hogy állami vagy éppen elit magánegyetem képzéséről legyen szó. A jogásszá válás folyamata első pillantásra hosszú procedúrának tűnik, de valójában nagyjából azonos idő telik el, mire egy amerikai és egy magyar joghallgató önálló ügyek vitelére képes és feljogosított jogásszá válik, ám közben sajátosan vegyített doktrinális és gyakorlati ismeretekkel, kompetenciákkal felvértezve.

2.2. Jogászképzés Európában

2.2.1. Németország és Franciaország

„Európában a hivatásos jogász alakja a 11. század végén kezd megjelenni.”⁴⁵ Jól látható, hogy a jogászság, mint professzió már nagyon hamar szükségessé vált az állam működéséhez. Ugyanakkor, a kezdeti időszakokban még nem létezett egy akkreditált, egyetemeken által fenntartott egységes jogászképzés, mint napjainkban. Ehhez több évszázados fejlődés volt szükséges, amely még napjainkban is tart, hiszen a folyamatosan változó társadalmi környezet állandóan alakuló jogászképzést indokol. A középkorban az írás-olvasás készsége, illetve a szellemi, értelmiségi munka elválaszthatatlan volt az egyháztól, s a főbb egyházi központok pedig városokban alakultak ki, így a városok váltak

---

⁴⁵ NAGY Zsolt: A jogi oktatás történeti és aktuális rendszereinek összehasonlító elemzése, Education, 2006. 4. szám, 719-735. o., 720. o. (továbbiakban: NAGY 2006A)

a fejlődés mozgatórugójává. A 12-13. században a „*céh-szerűség és az egyházi jelleg hangsúlyozása*”⁴⁶ volt jellemző.

Történelmi léptékben mérve az első jogi iskolák az uralkodók igényeinek kiszolgálására, a szükséges hivatalnokréteg képzésére alakultak, például Bolognában, Párizsban, Montpellierben, Nápolyban vagy éppen Avignonban.^{47,48} A 14. századig kialakult egy zárt jogász közösség, s e réteg képzése „*elsődlegesen a jogtudomány oktatására és tudományának tovább művelésére jogosító tudományos fokozat ... elérésére irányult...*”⁴⁹ Ez a folyamat hosszan tartott a középkor évszázadaiban (a 16. századra már egyetemet végzett jogászok töltötték be a főbb bírói, igazgatási pozíciókat), egészen a 18. századig, amikor is egy merőben új felsőoktatási struktúra alakult ki. Alapvetően két fő irányzat emelhető ki a kontinentális Európában, mégpedig a francia és a német modell. A francia modell főbb jellemzője, hogy központilag irányított, autonómiával nem rendelkező jogi iskolák alakultak, amelyek fő célja továbbra is az uralkodó hatalom hivatalnokrétegének képzése volt.⁵⁰ A német irányzat elsődleges célja szintén az állami irányításhoz szükséges szakképzett réteg képzése volt, ám a franciával ellentétben a filozófia, az elméleti oktatás itt hangsúlyosabb szerepet kapott.⁵¹ Napjainkban is érezhetőek e fejlődés hatásai, hiszen Németországban egy általános, elméleti alapokon nyugvó jogászképzés alakult ki, amelyben a szükséges vizsgák letételét követően a végzett jogász bármely jogi pályán elhelyezkedhet, szemben a francia módszerrel, amelynél egy általános jogi végzettség után komoly specializáció szükséges ahhoz, hogy egy adott jogász professziót ellásson a végzett hallgató.⁵² Itt nincs lehetőség, a magyar vagy német rendszerhez hasonlóan, a jogász hivatások közötti átjárásra, hiszen hiányoznak a szükséges kvalifikációk, vizsgák. Németországban, tipikusan a tanulmányok 8. félévében államvizsgát kell tenniük a hallgatóknak, ami egyetemi és állami részből áll. Ennek letételét követően két éven át gyakornoki munkát végeznek különböző területeken és intézményeken,⁵³ mielőtt egy újabb vizsga letétele után ún. „Volljurist” lesz a hallgató,

---

⁴⁶ P. SZABÓ Béla: Jogászság és jogászképzés, in: Szabó Miklós (szerk.): Bevezetés a jog- és államtudományokba, Miskolc, 2001, 173-208. o., 182. o.

⁴⁷ NAGY 2006A, 721. o.

⁴⁸ A bolognai és párizsi modell közötti különbségeért lásd P. SZABÓ 2001, 184. o.

⁴⁹ P. SZABÓ 2001, 189. o.

⁵⁰ NAGY 2006A, 724. o.

⁵¹ NAGY 2006A, 724. o.

⁵² Lásd Nagy Zsolt: A jogi oktatás fejlődése és aktuális kérdései, PhD értekezés, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Szeged, 2006, 147. o. (továbbiakban: NAGY 2006B)

⁵³ Tokár Laura Gréta: Jogászképzés és jogász professzió Németországban, Comparative Law Working Papers, 2018, Volume 2, No. 1., 1-12.o., 3. o.

amely már minden hagyományos jogászi professzió betöltésére feljogosítja a végzett jogászokat.⁵⁴ Ez hasonló a magyar rendszerhez, amelyben az egyetemet végzett hallgató három év gyakorlati idő eltöltése után teheti le az egységes szakvizsgát, amely feljogosítja őt minden jogi állás betöltésére.

2.2.2. Az osztrák és orosz jogi oktatás néhány fontos jellemzője

Az osztrák jogi képzés az 1990-es években jelentős változásokon ment keresztül, s ennek példaként említhető, a Bécsi Egyetem Jogi Karán lezajlott képzési terv módosítása. 1999 márciusában egy oktatókból, adminisztratív kollégákból és hallgatókból álló munkacsoport kialakított egy három részből álló mintatantervet.⁵⁵ Ez alapján az első rész az első két szemesztert öleli fel, amelyben jogtörténeti, római jogi alapokat, büntetőjogot és tudományos módszertant oktattak. Ezt követi a második szakasz, amely három szemeszter hosszúságú, és főként a gazdasági jogi tárgyakra fókuszál. Végezetül, az utolsó harmad szintén három félév időtartamban közjogi és nemzetközi jogi kurzusokat foglal magában.⁵⁶ Az egyes részek vizsgákkal végződnek, amelyek sikeres abszolválása után léphet a hallgató a következő szakaszba, valamint egy diplomamunka elkészítése is kötelező.⁵⁷

A többi osztrák jogi kar is reformokat hajtott végre, és a linzi fakultás kivételével mindegyik három részre tagolta a tanulmányokat, de azok időtartama és felépítése némiképp eltér a bécsitől. A grazi modell mintaként szolgál, amely 2-4-2 szemeszter bontásban építi fel képzését, s az első rész bevezető tárgyait követi a második időszak hagyományos közjogi és magánjogi tárgyai, végül a hallgatók specializációja következik.⁵⁸ A képzési idő egységesen 8 félév, de igen kevesen végzik el ennyi idő alatt a tanulmányaikat.⁵⁹ A diploma megszerzését követően az egyes klasszikus jogászi hivatásoknál szükséges gyakorlatot szerezni, majd az adott hivatásrend vizsgáját is sikeresen teljesíteni.

---

⁵⁴ NAGY 2006A, 729. o.

⁵⁵ Herbert HAUSMANINGER: Austrian Legal Education, South Texas Law Review, 2002, Volume 43., No. 2., 387-402.o., 392. o.

⁵⁶ HAUSMANINGER 2002, 393. o.

⁵⁷ NAGY 2005 és HAUSMANINGER 2002, 392-393.o.

⁵⁸ HAUSMANINGER 2002, 395-396. o.

⁵⁹ HAUSMANINGER 2002, 396. o.

„Az orosz jogászképzés sok tekintetben hasonlít a közép-kelet-európai oktatáshoz, az eltérések gyakorlatilag minimálisnak tekinthetőek.”⁶⁰ E sorok alapján kijelenthető, hogy az Ausztriával közös történelmi gyökerek ellenére, az 1990-es években végrehajtott változások tükrében, az osztrák jogi oktatás már nem hasonlít a magyar jogászképzéshez. A 20. századi orosz/szovjet befolyás maradandó nyomokat hagyott a jogi oktatás hazai térképén. Az orosz jogászképzést jellemzi az egyoldalú, előadás jellegű ismeretátadás, amelynél a jogászi gondolkodásmód fejlesztése nem cél.⁶¹ Ezekhez szorosan kapcsolódnak szemináriumok, ahol a hallgatók passzivitása figyelhető meg, kevés az interakció a hallgatók és oktatók között, mivel egyirányú az ismeretátadás. Sajnálatos módon, ezek a hazai jogászképzésre is jellemzők, noha a magyar egyetemek törekszenek a reformokra, de fő irányelvként még mindig magunkon hordozzuk az említett egyoldalúságnak a hatását.

2.2.3. A jogászképzés történeti fejlődése Magyarországon

A hazai jogászképzés fejlődése hasonló utat járt be, mint a fent leírt német és francia minták. Az állammá válás folyamata szükségessé tette egy írástudó, értelmiségi szakember réteg kialakulását, amely már a 12. században tetten érhető, szorosan kapcsolódva az egyházhoz. A 13. században ezen értelmiségi kör *„szétvált egy tudósabb, egyetemet végzett doktori rétegre, és a kancelláriákban, kolostori iskolákban, bíróságok mellett a gyakorlatban kiképzett hazai deákrétegre.”*⁶² Az évszázadok során is fennmaradt e kettősség, és a német-francia folyamatokhoz hasonlóan, hazánkban is az országos hivatalok, bíróságok, vármegyék igazgatásához szükséges hivatalnoki réteg alakult ki, és velük párhuzamosan egy önálló ügyvédi közösség is.⁶³ Érdekesség, hogy egészen a 18. századig e jogtudó réteg a gyakorlatban (vagy esetleg külföldön) sajátította el a jogi tudást, hiszen iskolarendszerű jogászképzés nem alakult ki, bár 1667-ben a nagyszombati egyetemen jogi kar alakult.⁶⁴

---

⁶⁰ NAGY 2005

⁶¹ NAGY 2005

⁶² P. SZABÓ 2001, 196. o.

⁶³ P. SZABÓ 2001, 198. o.

⁶⁴ Körtvélyesi Zsolt: A magyar jogászképzés 2015-ben – A jogi karok helyzete, https://jog.tk.hu/uploads/files/35_Kortvelyesi_Zsolt.pdf, 898. o. (utolsó megtekintés: 2022. 08. 05.); Visnyei Violetta: A jogászképzés és a jogászi professziók Magyarországon, Comparative Law Working Papers, Volume 2, No. 1., 2018.

A Ratio Educationis hozta létre a királyi akadémiákat, az állam irányításához szükséges hivatalnokréteg képzésére, párhuzamosan fenntartva az egyetemeket is.⁶⁵ E rendszer értelmében az egyetemek a jogtudományt ápolták, művelték, míg az akadémiák a gyakorlati pályára készítették fel a diákokat.⁶⁶ A tanulmányokat követően már ekkor megjelent a kötelező gyakornoki idő, amit patváriának nevezünk, amely általában két évig tartott, s előfeltétele volt az ügyvédi vagy éppen vármegyei feladatok ellátásnak.⁶⁷ A abszolutizmus korában bevezették a rendszeres számonkérést, és felléptek a „*tananyag szószerinti visszakérdezése ellen, hiszen úgy vélték ez nagyobb kárt okoz a diákok számára, mint amennyi előnye származna belőle.*”⁶⁸ 1855-ben, a Thun-féle oktatási reform „*az egyetemi jogi oktatás fölényét biztosította... a jogakadémiákkal szemben.*”⁶⁹

A jogászság és jogászképzés rendkívül fontos szerepet töltött be az ország életében, a 19. század végén az összes felsőoktatási hallgatók 48%-a jogot tanult.⁷⁰ E társadalmi megbecsültség és presztízs egészen a II. világháború végéig kitartott, ám a jól ismert történelmi változások aláásták a jog és a jogászság társadalomban betöltött szerepét, illetve korszerűsítették a képzési rendszert a foglalkoztatási igényekhez igazodva, ezzel nagyban csökkentve a joghallgatók számát és arányát az összes egyetemista körében. Napjainkra újból jellemző, hogy a szakma társadalmi megbecsültsége növekszik, s a jogászi professzió egy biztos megélhetés reményével kecsegtető, presztízzsel bíró, népszerű szakma és tudományterület.⁷¹

2.2.4. A magyar jogászképzés „aktuális” kihívásai

E fejezetben bemutatok néhány jogászképzés előtt álló megoldandó kihívást. Noha ezek egy része viszonylag újkeletű, számos olyan probléma is megoldásra vár, amelyek már évtizedek óta fennállnak. Ilyen állandó, de ma is feszítő kérdés: milyen legyen a gyakorlat és az elmélet közötti arány, mi a megfelelő egyensúly közöttük, generalistákat vagy specialistákat kell-e képezni, milyen műveltsége legyen a jogásznak, vagy csak

---

⁶⁵ KÖRTVÉLYESI, 900.o.

⁶⁶ P. SZABÓ 2001, 199. o.

⁶⁷ P. SZABÓ 2001, 199. o.

⁶⁸ VISNYEI 2018

⁶⁹ P. SZABÓ 2001, 201. o.

⁷⁰ P. SZABÓ 2001, 202. o.

⁷¹ BADÓ Attila-FELEKY Gábor-LŐRINCZI János-PATYI Zsófia: Összehasonlító motivációs vizsgálat a szegedi joghallgatók körében, MTA Law Working Papers, 2017/11., 1-40. o., https://jog.tk.hu/uploads/files/2017_11_Bado_Feleky_Lorinczi_Paty_i.pdf (utolsó megtekintés: 2022. 08. 05.)

legyen egyszerűen jó szakember, a társadalom mérnöke legyen vagy etikai mérce? Noha ezek egymástól nehezen választhatók szét a jogi kultúra komplexitása miatt, most elsősorban a doktrinális és a gyakorlati ismeretek, kompetenciák viszonyára figyelek.

Természetesen, egyik sem létezhet a másik nélkül, miként az anyagi jog és az eljárási jog is együttesen működik megfelelően. Ugyanakkor, a rendszerváltozás egy olyan történelmi fordulópont Magyarország történelmében, amely megkerülhetetlen. A joganyag jelentős része lecserélődött, a demokratikus átmenet és a piacgazdaság drámai változásokat indított el a jogászképzésben is. Nem csupán arra gondolok, hogy tárgyakat neveztek át (például államjog helyett alkotmányjog), új tankönyvekre volt szükség, de a képzés átalakítása is megindult. 1992-ben a jogi karok közötti egyeztetésben a karok autonómiával bírtak, a minisztérium csupán arra figyelt, hogy a következő évben hatályba lépő felsőoktatási jogszabállyal összhangban álljanak a módosítások.⁷²

Az 1993/1994-es tanévtől kezdve a képzés időtartama pedig megemelkedett 10 félévre, valamint reformokat vezettek be a karok. A Pécsi Tudományegyetemen bevezették a kötelezően választható és a szabadon választható tárgyakat (a német jogi képzésben is megtalálhatjuk ezeket), szigorlati tárgy lett a jogtörténet és a római jog.⁷³ Ám a kezdeti lelkesedést hamar letörte a gazdasági valóság, hiszen a Bokros-csomag megszorításainak hála „*a felsőoktatásból ismét a maradékelven finanszírozott, költségvetésfalónak és pazarlónak tartott intézmény lett, amelytől elvárták azt, hogy a fenntartási költségeinek legalább harminc százalékát maga termelje meg.*”⁷⁴ Kengyel e sorait olvasva nehéz másra gondolni, mint a 2021. év elején lezajló modellváltásra, amelynek egyik fő célja, hogy az egyetem piaci alapon teremtsen meg a finanszírozásának egy részét. Szembeötlő, hogy 1995-ben is ugyanazon elvárás fogalmazódott meg a kormányzat oldaláról, mint napjainkban, vagyis az egyetem termeljen bevételt, és csökkentse a lemorzsolódást, valamint növelje a hallgatói létszámokat. Kengyel több olyan problémát emel ki, amelyek ugyanúgy jelen voltak 1990-es évek közepén, mint 2022-ben: a jogi karok egymás versenytársai, de nem a minőségben, hanem a bevételek terén; az oktatói utánpótlás nem megoldott; a kutatói életpálya nem vonzó; az anyagi megbecsülés hiánya jellemzi a rendszert.⁷⁵ 2021. január 29-én a Szegedi Tudományegyetem (több más neves hazai egyetemhez hasonlóan) Szenátusa hozzájárult ahhoz, hogy közérdekű magánalapítványi

---

⁷² KENGYEL Miklós: Jogászképzés a rendszerváltás után, JURA: A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán tudományos lapja, 2000. 1-2. szám, 125-128. o., 125.o.

⁷³ KENGYEL 2000, 126. o.

⁷⁴ KENGYEL 2000, 126. o.

⁷⁵ KENGYEL 2000, 127. o.

fenntartásba kerüljön, ezáltal állítólag rugalmasabb és a piaci igényekhez jobban igazodó intézménnyé vált.⁷⁶ A változás még rendkívül friss, így korai lenne arról nyilatkozni, hogy sikerült-e ez a vállalás, mindenesetre az kijelenthető, hogy a kórkép nem változott a rendszerváltozás óta. Kérdés, hogy a modellváltás valóban gyógy mód lesz-e?

A rendszerváltozásból fennmaradt általános problémák felvázolása után, fontos, hogy a jogászképzés hiányosságait mélyebben is feltárjuk. A fentebbiek megerősítik Fleck azon állítását, miszerint a jogászképzés válságban van, s ezen változtatni csak új oktatói szemlélettel lehet.⁷⁷ Ennek alapvető követelménye, hogy a pedagógiai és módszertani tudást fejleszteni kell. Egyetemi oktatóként, empirikus úton tapasztaltam meg, hogy az elmúlt évtizedekben miként kerültek az oktatók a katedrára a jogászképzésben. Tipikusan egy korábbi professzor választotta ki azon fiatal hallgatókat, akiket később tanársegédként magához vett. E kollégák elsődlegesen nem pedagógusként/andragógusként tekintettek/tekintenek magukra, hanem jogászként. Ők egy speciális jogterület sajátosságait adják át a hallgatóknak, többnyire előadás formájában. Ha a mostani tanársegéd és adjunktus kollégáim pályáját vizsgálom, akkor sem változik a kép, hiszen a folyamat hasonló. Egy tehetséges joghallgató, oktatója javaslatára és támogatása mellett, beiratkozik a kar doktori képzésére, ahol egy általa kedvelt jogterületet művelő tanszékhez/intézethez kerül, és egy speciális kutatási témával foglalkozik négy éven át, miközben az adott intézet specifikus tananyagát oktatja, jellemzően szemináriumi foglalkozásokon. Nem részesül semmilyen oktatásmódszertani képzésben, nincs pedagógiai háttértudása, nem készítik fel olyan helyzetekre, amelyek például a hallgatók és közte lévő kis korkülönbségből fakadhatnak. Azaz, az idősebb és a fiatalabb kollégák is pedagógiai munkát végeznek, ám pedagógiai/andragógiai szaktudás nélkül. Vagyis úgy hajózunk a jog tengerén, hogy sosem tanultunk vitorlázni, csak ismerjük a tenger jellemvonásait. Ugyanakkor, ez a helyzet nem minden kollégának jelent problémát, hiszen az oktatói felkészültség megkérdőjelezése, az önreflexió szinte teljes hiánya jellemzi a jogászképzést.⁷⁸ Ugyanakkor némi előrelépés tapasztalható. Például a szegedi jogi karon az elmúlt években lehetőség nyílt oktatásmódszertan elsajátítására, noha csak szűk körben, projekt alapon, de a törekvés mégis örömteli, illetve a szakirodalomban is megjelenik, hogy a pedagógia képzettség

---

⁷⁶ Tájékoztató az egyetem fenntartóváltozással kapcsolatban, <https://u-szeged.hu/modellvaltas/tajekoztato>, (utolsó megtekintés: 2022. 08. 04.)

⁷⁷ FLECK Zoltán: A jogászképzés módszertani dilemmái, *Neveléstudomány*, 2018. 4. szám, 30-38. o., 30. o.

⁷⁸ FLECK 2018, 32. o.

szükséges a felsőoktatásban.⁷⁹ Mindezek fényében indokolt lenne egy oktatói minőségre is kiterő önreflexiós kutatás elvégzése jogi kari oktatók között, amelyek összevethetők lennének az általam elvégzett (alább elemzett) kutatással.⁸⁰ Ezáltal átfogó képet kaphatnánk arról, hogy az oktatók saját magukról alkotott oktatás-módszertani felkészültségének a képe ugyanígy jelenik-e meg a hallgatók oldalán.

További problémákat tárt fel a jogi oktatást befolyásoló tényezőkről, 20 évvel ezelőtt, készített kutatás is, amelyek jelentős része napjainkban is fennáll.⁸¹ Az első és legfontosabb, hallgatók által megnevezett, gond a hallgatói létszámok emelkedése, amely csökkenti a képzés minőségét, valamint infrastruktúráisan sem volt felkészülve a szegedi jogi kar.⁸² Érdekes e gondolatot összevetni Kengyel fentebbi szavaival és a 2021-es modellváltásban megfogalmazottakkal, miszerint a '90-es évek közepe óta a jogi karok a létszám növelésében érdekeltek, vagyis anyagi okokból és nem a minőségemelés miatt. Ezzel a szemben a hallgatók már akkor sem értettek egyet ezzel a törekvéssel. A kutatásban résztvevők 22%-a hiányolja a személyes tanár-diák viszonyt,⁸³ ami napjainkban is felmerülő gond, saját oktatói tapasztalatom alapján. Az első- és másodéves hallgatók oktatása és a velük való közös tudományos munka tapasztalatai nyomán kijelenthető, hogy a hallgatóknak nagy szükségük van az oktatók empatikus hozzáállására, ehhez viszont megfelelő oktatói létszámra is igény van. Különösen igaz ez a koronavírus járvány időszakában felvételiző és jogi tanulmányokat kezdő hallgatói rétegre. Természetesen, a jogászképzés merőben más attitűdöt követel meg a hallgatóktól, mint a középiskola, mégis hatalmas a változás. Az oktatás módszertana is jelentősen eltérő, hiszen nem egy szűk osztályközösségbe kell beilleszkedni, hanem egy akár 200 fő feletti évfolyamba. A tananyag mennyisége többszöröse, nyelvezete pedig idegen a fiatal joghallgatóktól. E ponton igazolódik be azon *„általános tapasztalat, hogy az oktatók személyes kvalitásai, oktatói szerepfelfogása és szakmai identitása meghatározó szerepet játszik abban, hogy*

---

⁷⁹ KARSAI Krisztina: Aki nem tudja csinálni, tanítja? Egy cáfolat, avagy gondolatok a büntetőjogi tárgyak oktatásáról, in: Karsai Krisztina-Gál Andor (szerk.): Ad Valorem – Ünnepi tanulmányok Vida Mihály 80. születésnapjára, Iurisperitus Kiadó, Szeged, 2016, 193-205. o., 195.o.

⁸⁰ Hasonló strukturálatlan kutatásért lásd NAGY Zsolt: Vélemények a jogi oktatásról, Jogelméleti Szemle, 2002/1., <https://jesz.ajk.elte.hu/nagy9.html> (utolsó megtekintés: 2022. 08. 05.) (továbbiakban: NAGY 2002B) és NAGY Zsolt-TÓTH J. Zoltán: A jogi oktatás helyzete (Felmérés a jogi oktatást befolyásoló tényezőkről), Jogelméleti Szemle, 2002/4., <http://jesz.ajk.elte.hu/nagy12.html>, (utolsó megtekintés: 2022. 08. 05.)

⁸¹ NAGY-TÓTH J. 2002

⁸² NAGY-TÓTH J. 2002

⁸³ NAGY-TÓTH J. 2002

milyen viszonyt képes kialakítani a tanulókkal és milyen hatékonysággal képes a tanulási folyamatot segíteni.”⁸⁴

Már a 2000-es évek elején fennálló problémák között említhető a tananyag túlzottan nagy terjedelme, a folyamatosan változó joganyag,⁸⁵ valamint a tananyag és az egységes követelményrendszer hiánya, ami fokozza a hallgatók bizonytalanság érzését.^{86,87} A szubjektív vizsgáztatási módszerek mellett, 20 évvel ezelőtt is megfogalmazódott a hallgatók oldaláról a gyakorlat-orientált oktatás hiánya. Túlsúlyban voltak/vannak az elméleti órák, nem tudnak megoldani a hallgatók egy olyan mindennapi feladatot sem, mint egy adásvételi szerződés megírása. Ehhez kapcsolódóan kifejtették, hogy a készségek fejlesztése is elmarad, különös tekintettel a verbális kommunikációra, amely éppen az egyik legfontosabb eszköze a jogásznak.⁸⁸

A legutóbb említett probléma napjainkban is fennáll, amelyet a disszertáció V. fejezetében bemutatott empirikus kutatásom eredményei is jól mutatnak. E kutatás tanulsága szerint, szinte egyáltalán nem áll rendelkezésre készségfejlesztő kurzus a jogi kar kínálatában, pedig nagy hallgatói igény mutatkozna rá. Éppen erre a problémára nyújthat megoldást a jogklinika, amely ezeket a készségeket fejleszti valós ügyekben, élő emberekkel való kapcsolattartás és együttműködés útján.

A jogászképzés során leggyakrabban felsőbb bírósági, alkotmánybírósági döntéseket, nagy kihatással bíró ügyeket elemzünk, vagy jogszabályok értelmezését végezzük, aminek köszönhetően a joghallgatók nem érzik „életségűnek” a tanulmányokat. Fleck szavaival élve: *„egy olyan előemésztett, redukált, jogiasított valóság kerül így a tanulók elé, amely elvesztette ’életségűségét’.*”⁸⁹ A jogklinika ebben is előrelépést jelent, hiszen, az akta-alapú modellt kivéve, valós ügyek élő ügyfeleivel és azok mindennapi, összetett problémáival találkozik a hallgató. Fontos, hogy a jogászképzés érzékenyítse a hallgatókat arra, hogy az egyetem után milyen az igazi emberek égető, fájó jogi problémája, azaz a való élet.

Ez az elvárás a fent ismertetett képzési és kimeneti követelményekben is megfogalmazódik. Az ügyek nem szintetizált, egy jogágra fókuszáló vegytiszta jogesetek, hanem komplex, sokszor jogon túli kérdésekkel tűzdelt személyes traumák, gondok,

---

⁸⁴ FLECK 2018, 36. o.

⁸⁵ NAGY-TÓTH J. 2002

⁸⁶ NAGY 2002B

⁸⁷ E problémák 2018-ban is fennálltak, lásd VISNYEI 2018

⁸⁸ NAGY-TÓTH J. 2002

⁸⁹ FLECK 2018, 34. o.

amelyekre sokszor a jogásztól várnak válaszokat az ügyfelek. Érzelmi, etikai kihívásokkal, összeférhetlenségi kérdésekkel kell megbirkózniuk, s a legjobb szakmai tudásuk nyújtása mellett, mindenekelőtt embernek kell maradniuk. A jelenlegi képzés ezt nem képes átadni a hallgatóknak, pedig a követelmények szerint ezt kell(ene) nyújtania. Noha „*a jogászképzés non plus ultrája a jogász gondolkodásmód, és annak joghallgatók számára történő minél teljesebb átadása.*”⁹⁰

Az efféle jogi gondolkodás is bír történeti hagyományokkal, amely alapján Helmut Coing öt típust különböztet meg.⁹¹ A két szélsőséget jelenti a langdelli (miszerint a jog tudomány) és a holmesi (a jog tapasztalat) nézőpont, amelyek egyike sem megfelelő álláspont a mai viszonyokra nézve. Az ezek között húzódó álláspont kínálhat megoldást az évtizedek óta fennálló kérdésekre. Az elméleti alapok, jogelvek elengedhetetlenek egy jogász számára, ugyanakkor a gyakorlati tudás és készségek elsajátítását is segítenie kell a jogászképzésnek. A munkáltatók gyakorlattal bíró végzett jogászokat várnak el, a hallgatók pedig évtizedek óta gyakorlat-orientált, készségfejlesztő jogászképzést kérnek, az oktatók feladata pedig a kritikus jogász gondolkodásmód átadása, miként az ITM hivatalos kiadványában megfogalmazott képzési és kimeneti követelményekben is szerepel. Természetesen, ez nem jelenti, hogy a munkaadók és gyakorlat kívánalmi szerint kellene átalakítani a jogászképzést, de „*az annak való megfelelés elengedhetlen feltétele egy helyesen működő oktatási rendszernek.*”⁹²

Ugyanakkor, érzékelhető egy olyan jelenség is, amely 1996-hoz képest jelentős változást mutat a hallgatóknál, mégpedig a munkanélküliségtől való félelem.⁹³ 1996-ban még 61,7% tartott ettől a megkérdezett szegedi joghallgatók közül, 2017-re ez a szám 81%-ra emelkedett.⁹⁴

Összefoglalóan kijelenthető, hogy „*a jogászképzés tudományos tárgy is*”⁹⁵, ebből kifolyólag, elméleti és empirikus kutatások útján szükséges megismernünk a saját képzésünket, az oktatói és hallgatói nézőpontokat, s ezekhez igazítva módosítani a jogi oktatás menetét és módszertanát, figyelemmel a jogász szak képzési és kimeneti követelményeire, valamint a jogi kultúra legfőbb jelenségeit is magában foglaló értékek,

---

⁹⁰ NAGY 2018, 149.o.

⁹¹ NAGY 2006B, 151. o.: (i) görög alapokon nyugvó római jogász érvelési technika; (ii) skolasztikus jogtudomány; (iii) német pandektisztika; (iv) exegetikus gondolkodás; (v) döntvény-analízisen alapuló angol-amerikai típus.

⁹² NAGY 2018, 144. o.

⁹³ BADÓ, FELEKY, LÓRINCZ, PATYI 2017

⁹⁴ BADÓ, FELEKY, LÓRINCZ, PATYI 2017

⁹⁵ FLECK 2018, 36. o.

standardok, kommunikációs teljesítmények átadására. Noha Fleck Zoltán szerint a most uralkodó jogász kultúra sivár⁹⁶, de nem adhatjuk fel a reményt arra, hogy az emberi jogok, a demokrácia és a plurális életformák mellett elköteleződő új jogász nemzedék nő fel, a reformált jogi oktatás segítségével.

2.3 A magyar jogászképzés néhány Achilles-sarka

Ebben az alfejezetben a hazai jogászképzés néhány olyan szegmensét elemzem, amelyet gyakran ér kritika hallgatói, munkáltatói, illetve időként oktatói oldalról is. Ezek közül – mint országosan egységes minimum - kiemelkedik az Innovációs és Technológiai Minisztérium hivatalos kiadványában meghatározott jogász osztatlan szak képzési és kimeneti követelményeinek való megfelelés. Ez számos olyan elsajátítandó szakmai kompetenciát nevesít, ami kimondottan gyakorlat-orientált oktatást követel. Ez ugyanakkor nehezen illeszthető be abba, hogy a jogászképzés kifejezetten elmélet-igényes, a megszerzendő kreditek 70-80%-át elméleti kurzusokon szerzik meg a hallgatók. Mindez felveti, hogy vannak-e olyan alternatív oktatási módszereket alkalmazó kurzusok és azok beilleszthetőek-e a tantervbe, amelyek segíthetnék feloldani ezt az ellentmondást. Az akadályozó tényezők, körülmények közül azt a hármat emelem ki, amelyek meglátásom szerint a leginkább megoldásra várnak: (i) az oktatott tananyag tartalma, terjedelme, (ii) az oktatás módja, illetve (iii) az oktatók attitűdje, motivációja. Mindezeket követően a jogászképzés néhány aktuális (vagy örökzöld) kihívásával is foglalkozom. A jogászképzés egymással összefüggő gyengeségei persze egyszerre is kezelhetők, de nagyobb a valószínűsége annak, hogy csak egy-egy elemet kezelnek, és az majd jótékonyan átsugárzik a többire is.

2.3.1. A jogász szak képzési és kimeneti követelményei

2021 év végén jelentős változás következett be a felsőoktatási szakképzések, az alap- és mesterképzések képzési és kimeneti követelményeit illetően. Korábban jogszabályban, nevezetesen a 18/2016. (VIII. 5.) EMMI rendeletben szabályozták az elsajátítandó kompetenciák körét, ma viszont már az illetékes miniszter kiadványban

---

⁹⁶ FLECK Zoltán: Az uralkodó jogász kultúra sivársága. *Mozgó Világ*, 2021/1., 3-12. o.

határozza meg ezeket, és ebben sem áttételesen, sem szövegszerű hivatkozásban nem szerepel, hogy a jogász szakma bármely szervezete ebbe érdemben beleszólt volna, azzal konzultálva vagy közösen születtek meg a standardok. Vagyis ebből a szempontból a modell statikus: az állam, mint ágazati irányító és szabályozó egyedül dönt, a közpénzből megrendelt szolgáltatásnak a minőségére vonatkozóan pedig ráterheli a félig autonóm MAB-ra az ellenőrzést. A nemzeti felsőoktatásról szóló törvény⁹⁷ 16/A. § (1) bekezdés értelmében: „[a] miniszter a képzési és kimeneti követelményeket - a tanári szakok képzési és kimeneti követelményeit ide nem értve - hivatalos kiadványként közzéteszi a miniszter által vezetett minisztérium honlapján.” Ennek megfelelően a jogász szak képzési és kimeneti követelményeit az innovációs és technológiai miniszter teszi közzé. A jogászképzés osztatlan, 10 féléves, ezért a végzettségi szint mesterfokozatnak minősül. A képzés során a joghallgatóknak 300 kreditet kell teljesíteniük, ebből mindösszesen 15 kredit rendelhető olyan szabadon választható tantárgyakhoz, mint a jogklinika.

Noha a jogász szakmát választók többsége a gyakorlatban helyezkedik el (közigazgatás, igazságszolgáltatás, ügyvédi pálya), mégis maga a kiadvány nevesíti, hogy a szak orientációja kiemelten elmélet-igényes, mivel a kreditek 70-80%-át elméleti jellegű kurzusokon szerzik meg a hallgatók. Mindez egy „ördögi kört” eredményez, hiszen a hallgatók és a diplomájuk megszerzését követően őket alkalmazó munkáltatók évtizedek óta jelzik, hogy hatalmas a szakadék a képzés és a gyakorlat között, amely úrt, gyakorlat-orientált oktatással, vagyis gyakorlati jellegű kompetenciák tanításával, fejlesztésével, az egyetem képes lenne csökkenteni. Noha maga a kiadvány a szaknak a képzési célját az alábbiakban határozza meg: „[...] jogász képzettségű szakemberek képzése, akik az állam- és jogtudomány, valamint a jogász tevékenységekhez kapcsolódó más társadalomtudományok alapjainak birtokában [...] alkalmasak az állami és magánszférában jogász tevékenységre [...]”⁹⁸ Követelmény továbbá a hathetes szakmai gyakorlat teljesítése, ami kimondottan rövid időtartam, különösen, ha összevetjük más gyakorlati jellegű szakokkal, mint például az általános orvosi szakkal, amely esetén a

---

⁹⁷ a nemzeti felsőoktatásról szóló 2011. évi CCIV. törvény (Nftv.)

⁹⁸ A felsőoktatási szakképzések, az alap- és mesterképzések, valamint hitéleti képzések a 2022/23-as tanévtől alkalmazandó képzési és kimeneti követelményei (továbbiakban: ITM kiadvány, ITM KKK kiadvány vagy miniszteri kiadvány)

<https://cdn.kormany.hu/uploads/document/4/4b/4bf/4bf9f81a4c9fce6f09222294d1f6e2aedb010ad4.pdf>

(utolsó megtekintés: 2022. 08.12.)

képzés erősen gyakorlat-orientált, a kreditek 60-70%-át gyakorlati jellegű kurzusokon teljesítik a hallgatók.⁹⁹

A magyar képesítési keretrendszer négy elemből áll: tudás; képességek; attitűdök; autonómia és felelősség. Az ITM kiadvány ezen elemek meghatározása kapcsán az általánostól halad a részletes felé. Elsőként a végzettségi szinteket leíró általános jellemzőket, kompetenciákat határozza meg, majd az egyes képzési szinteken (felsőfokú szakképzés, alapképzés, mesterképzés) szerezhető végzettségi szintek jellemzőit, végezetül a különböző szakon speciálisan elsajátítandó kompetenciákat. E logikai menetet követem a négy tényező elemzése során. Meglátásom szerint felesleges valamennyi, joghallgatóktól elvárt elsajátítandó szakmai kompetenciát ismertetni, hiszen számos elem szoros összefüggésben áll egymással, az egyik a másik nélkül értelmezhetetlen, így a továbbiakban az egyes elemekhez tartozó kompetenciák közül néhányat ismertetek részletesebben.

Az első elem a *tudás*. A kiadvány tudás alatt az elméleti vagy tárgyi tudást érti, amelynek szerveződési formái a műveltség és a szakértelem.¹⁰⁰ Mesterképzések vonatkozásában tovább részletezi e jellemzőket, így a tudáshoz kapcsolódik például a szakterület általános és speciális jellemzőinek, összefüggéseinek, terminológiájának ismerete.¹⁰¹ Kifejezetten jogász osztatlan szak esetén tudáshoz tartozik a jogász hivatás elméleti és gyakorlati ismeretei, problémamegoldó módszerei, sajátos szókincse, etikai normái és dilemmái.¹⁰² Elengedhetetlen ismerni az etikai elveket, ugyanakkor az adott munka gyakorlása során szembesül vele az jogász, hogy milyen „vékony határvonal” van az etikus és etikátlan magatartás között. Elég csak a különböző összeférhetlenségi, adatkezelési szabályokra gondolni. A gyakorlati, tapasztalati típusú tanulás során akár szimulált helyzetgyakorlatok, akár élő ügyfeles ügyek esetén „saját bőrükön” tanulják meg a hallgatók az etikai elvek gyakorlatbeli érvényesülését. A tudáshoz tartozik továbbá a legfontosabb bírósági döntések (ideértve az Európai Unió Bíróságában, Alkotmánybíróságnak döntéseit is) ismerete, amely szoros összefüggésben áll a különböző esetek feltárásának, érvek rendezésének, jogesetek megoldásának ismeretével. Végezetül, meg kell említeni az iratkezelési és szerkesztési, valamint a jogi dokumentumok szerkesztési szabályainak és technikáinak ismeretét is. Ez utóbbi elsajátítására a jogklinika

---

⁹⁹ Képzési és kimeneti követelmények általános orvos osztatlan szak: https://aok.pte.hu/docs/th/file/2018-2019/KKK_HUN_AOSZ_2016KKK.pdf (utolsó megtekintés: 2022. 08. 12.)

¹⁰⁰ ITM kiadvány 6. o.

¹⁰¹ ITM kiadvány 847. o.

¹⁰² ITM kiadvány 1477-1478. o.

kurzusok kifejezetten alkalmasak. Egyrészt, az élő ügyfeles házon belüli jogklinikák működésükben nagyban hasonlítanak az ügyvédi irodákéhoz, így hallgatóknak meg kell tanulniuk milyen adatbázis(ok)ban kezeljék, rendezzék a hozzájuk kerülő dokumentumok, másrészt, munkájuk során különböző jogi dokumentumokat készítenek ügyfeleknek, például kérelmet vagy fellebbezést. Ezen tudáselem a jogász professzió szerves eleme, függetlenül a jogrendszerétől, hiszen mind az USA-ban, mind a Bécsi Egyetemen láthattuk fentebb, hogy a jogi oktatás szerves részét képezi a jogászok képzése, köztük a jogi dokumentumok megírása is (legal writing).

A *képesség* nem más, mint cselekvésben megnyilvánuló motoros (kézügyesség, módszerek, anyagok, eszközök és műszerek használata) vagy kognitív (logikai, intuitív, kreatív gondolkodás használata) készség.¹⁰³ Mesterképzés esetén a képesség a következőket foglalja magában: i) elvégzi az adott szakterület ismeretrendszerét alkotó különböző elképzelések analízisét; ii) interdiszciplináris megközelítéssel azonosítja szakmai problémákat és ezek megoldására innovatív módszereket alkalmaz; iii) képes hatékony információkutatásra és más szakterületek képviselőivel való együttműködésre.¹⁰⁴ A jogász szakon elvárt képesség a szakjogi terminológia biztos alkalmazása, a bonyolult jogi kérdések világos megfogalmazása, a kritikai gondolkodásmód, a szakmai kommunikációs- és íráskészség, a lényeglátás, a véleményalkotás, az érvelés, a megtanultak gyakorlatba való átültetése, az alternatív megoldási módszerek kutatása, illetve alkalmazása, valamint csoportban való munkavégzés.¹⁰⁵ Az élő ügyfeles jogklinikák esetén a diákok meghallgatják az ügyfél jogi problémáját (szakmai kommunikáció), majd ezt követően meg kell találniuk az adott ügy szempontjából releváns tényeket, információkat (lényeglátás), ezt követően felkutatják a szükséges jogi rendelkezéseket (a jog forrásainak biztos használata, adatbázisok kezelése), majd megoldást kínálnak az ügyfélnek (a megszerzett ismeretek gyakorlati alkalmazása). Mivel gyakran a jogklinikás diákok párban vagy háromfős csapatokban dolgoznak, ezért a csoportban való munkavégzést képességét is fejlesztik. A fentebb példák, noha rendkívül leegyszerűsített, ugyanakkor alkalmas arra, hogy szemléletesen bemutasson néhányon olyan képességet, amelyeknek elsajátítása, fejlesztése a jogklinikák kurzusok során megvalósul, míg a hagyományos, frontális, oktatóközpontú oktatás során ez elmaradna.

---

¹⁰³ ITM kiadvány 6. o.

¹⁰⁴ ITM kiadvány 847-848. o.

¹⁰⁵ ITM kiadvány 1478-1480. o.

Az *attitűd* egy érzékelő viszonyulást jelent valamilyen elvont vagy konkrét dologhoz, az attitűd a tanulásra, a munkára és a saját cselekvésre egyaránt vonatkozik. Három összetevőből áll: érzelem, gondolat és viselkedés.¹⁰⁶ Az attitűd a mesterképzésben tartalmazza: i) a szakmai identitás vállalását; ii) a szakmai tudás közjó szolgálatába való állítását; iii) a folyamatos szakmai fejlődést.¹⁰⁷ Ezek jelentős részben a jogi kultúrához és a jogász műveltséghez tartoznak, és kétséges, hogy kognitív, ismeretátadó módszerekkel mennyiben lehetnek determinánsak, hiszen itt a jogász szocializáció összefüggő elemeiről van szó. Az egész életen át tartó tanulás (LLL) persze nem csak a jogász szak kapcsán releváns, ahogy a folytonos önálló tanulásra, illetve szakmai továbbképzésre való nyitottság sem. A szakmai és társadalmi problémák iránti érzékenységet pedig csak áttételesen lehet fejleszteni a jogi hivatást űzőknél, így a jogsegély és a pro bono jogász munka iránti elköteleződéssel, a mediációra való nyitottsággal.¹⁰⁸ Továbbá, az egyenlő bánásmód érvényesülése és a közérdekű jogász munka iránti elköteleződéssel. A jogklinikai módszertan duális célja az oktatási cél mellett szociális funkciót is megvalósít, vagyis a szociális igazságosság előmozdítását, a helyi közösség joghoz jutásának biztosítását. Az élő ügyfeles jogklinikáknál jogász munkát ellátó hallgatók, a társadalom marginalizált tagjainak nyújtanak segítséget, akik nem engedhetik meg maguknak, hogy ügyvédet alkalmazzanak.¹⁰⁹ Jogtudatosító (street law) kurzus esetén a joghallgatók legtöbbször alulreprezentált közösségeknek (fogvatartottak, javítóintézetben élők) tartanak jogi ismereteket átadó előadásokat, ezzel is e közösségek joghoz jutását segítik. A hallgatók által végzett pro bono munkának mindkét oldala (hallgató és ügyfél) nyertes. Az ügyfél szempontjából olyan személy jár el az érdekében, aki az adott szakma speciális ismereteivel rendelkezik, így biztosítva számára az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférést, míg a diák szempontjából, egyrészt, számos fentebb említett képességét és tudását tudja próbára tenni és fejleszteni, másrészt, rálátást nyer, miként működnek az egyes állami intézmények. A jogklinikai programok így, közvetett módon, alkalmasak lehetnek arra, hogy a jogászok szociális érzékenységének formálásával, emberségesebbé tegyék a jogász szakmát.¹¹⁰

---

¹⁰⁶ ITM kiadvány 6. o.

¹⁰⁷ ITM kiadvány 848. o.

¹⁰⁸ ITM kiadvány 1480-1481. o.

¹⁰⁹ TÓTH Judit: Legal Clinic as a Promising Alternative Instrument in Hungary, *Jogelméleti Szemle*, 2017. 4. szám, 143-155. o., 151. o.

¹¹⁰ Dr. hab. Fryderyk ZOLL, Dr. Barbara NAMYSŁOWSKA-GABRYŚIAK: Chapter Five – The Methodology of Clinical Teaching of Law, in: *The Legal Clinic. The Idea, Organization, Methodology*, (Ed: Dariusz Lomowski), Fundacja Uniwersyteckich Poradni Prawnych, Varsó, 2005, 186-208. o., 186. o.

A képzési keretrendszer eleme az *autonómia és felelősség*, amely „[k]ifejezi, hogy a személy az adott tevékenységet milyen fokú önállósággal és milyen mértékű felelősségvállalással tudja végrehajtani.”¹¹¹ Az autonómia és felelősség megint elvezet a teljes jogi kultúra fogalmához, de itt nincs ilyen kitekintés, csak egyszerűen néhány fogódzó: ez magában foglalja az önálló munkavégzést, döntéshozatalt és véleményalkotást, valamint a döntésekért való elszámoltathatóságot (mert a felelősségvállalás már tautológia).¹¹² Kifejezetten jogász szakon kiemelendő a pontos és önálló munkavégzés, a saját intézkedéseiért vagy mulasztásaiért való helytállás, a köz érdekében végzett munkáért való felelősségvállalás, értékelköteleződés, a jogász szakma értékeinek fejlesztésére való törekvés, valamint szakmai és közügyekben kezdeményező szerep vállalása.¹¹³ Ez tehát a demokrácia, a jog-és esélyegyenlőséggel tisztában lévő jogász fellelépés, a magát és a hatalmat kontrolláló, öntudatos jogalkalmazó kultúrája, amit szintén csak közvetetten lehet kialakítani, fejleszteni, ha a képzési intézmény is demokratikus, társadalmi felelősséget visel. Mindezen kompetenciák valamennyi jogklinikai modell segítségével fejleszthetők. Önmagában az, hogy a hallgató tanulmányai során próbára teszi elméleti ismereteit, nagyfokú önállóságot és elhivatottságot mutat. Például, street law kurzus esetén a joghallgatók többsége kirekesztett társadalmi csoport(ok)hoz tartozóknak tartanak, önállóan kidolgozott, közérthető, jogtudatosító előadásokat, ezzel is felelősséget vállalva ezen személyek igazságszolgáltatáshoz és joghoz jutásának biztosításáért, valamint naprakész, hatályos tudás átadásáért.

Annak ellenére, hogy az elsajátítandó szakmai kompetenciák közül, a teljesség igénye nélkül, csupán néhányat említettem, mégis látható, hogy a jogklinikai módszertan mennyi területen tud segítségére lenni a jogászképzésnek. Természetesen, a jogklinikai mellett elengedhetetlen más gyakorlati, tapasztalati, alternatív oktatási módszer - mint például vitakörök, tárgyalás-szimulációk, alternatív vitarendezési kurzusok, beadvány szerkesztési szemináriumok - tanrendbe való beépítése is. Hiszen a hallgatók eltérő képességekkel, attitűdökkel bírnak, így széles palettát kell kínálni számukra, annak érdekében, hogy azon kompetenciáikat fejleszthessék, amelyekkel nincsenek megelégedve, vagy éppen azt tökéletesítsék, amely már fejlett. Továbbá, az ilyen tárgyak vonatkozásában fontos az alacsony hallgatói létszám, mivel így tudja az oktató valamennyi diák munkáját személyre szabottan segíteni.

---

¹¹¹ ITM kiadvány 6. o.

¹¹² ITM kiadvány 848. o.

¹¹³ ITM kiadvány 1481. o.

Noha maga a miniszteri kiadvány is rögzíti, hogy a szak orientációja kiemelten elmélet-igényes, mégis e kompetenciák elsajátítását és fejlesztését a képzés során a jogot oktató felsőoktatási intézményeknek biztosítani kell(ene). Feith Helga és Badó Attila kutatópáros által készített joghallgatói motivációs vizsgálat eredménye alapján a diákok szerint, egy gyakorló jogásznak az alábbi képességekkel kell rendelkeznie: igazságérzet, jó kommunikációs készség, logikus gondolkodás és empátia.¹¹⁴ Látható, hogy a jelenlegi magyar jogászképzés, amelyben a hagyományos, frontális jellegű, elméleti előadások dominálnak (oroszmintára), sem a joghallgatók, sem a jogalkotók elvárásait nem képes teljesíteni. Kérdésként merül fel, milyen tényezők, körülmények miatt nem reformálható meg a hagyományos jogi oktatás.

2.3.2. Az alternatív oktatási módszerek elterjedését nehezítő tényezők, körülmények a hazai jogászképzésben

A fentebb bemutatott rövid történeti fejlődés alapján is látható, hogy a jogászképzés jelentős múlttal rendelkezik hazánkban. Ugyan a képzés fontossága megkérdőjelezhetetlen, de a képzés súlyát éppen annak megreformálása tarthatja fenn, ha abba többféle szereplő és annak tudása, tapasztalata bekerül – vagyis a reformok sürgetőek. Annak ellenére, hogy nemcsak a frissen végzett jogászokat alkalmazó munkáltatói oldal, de maguk a joghallgatók is évtizedek óta élnek kritikával a gyakorlati jellegű kompetenciák elsajátításának hiánya miatt, sajnálatos módon, azt tapasztalhatjuk, hogy a jogászképzésben továbbra is a frontális, előadás jellegű, egyoldalú ismeretátadás a hangsúlyos. Egyre több törekvés van ennek megváltoztatására, viszont ez nagyban függ az adott intézmény változás melletti elköteleződésének mértékétől, illetve az oktatók hozzáállásától is. Egy átalakításhoz nem elegendő, ha néhány oktató vagy tanszék innovatív eszközök alkalmazásával modernizálja az oktatási módszerét, ehhez ugyanis rendszerszintű változásra van szükség. A továbbiakban néhány olyan jogászképzésben megbúvó akadállyal, problémával foglalkozom, amelyek kapcsolatban állnak vagy állhatnak az alternatív oktatási módszerek, így például a jogklinikák elterjedésének hiányával. Ezen akadályokat három nagy csoportba soroltam, melyek a következők: i) a tárgyak tartalma, terjedelme, ii) az oktatási módszerek, illetve iii) az oktatói attitűd és pozíció. Habár további

---

¹¹⁴ FEITH Helga, BADÓ Attila: Magyar Joghallgatók motivációs vizsgálata, Jogelméleti Szemle, 4. szám, 2000. <https://jesz.ajk.elte.hu/bado4.html> (utolsó megtekintés: 2022. 08. 13.)

nehezítő körülményeket is ki lehetne emelni, meglátásom szerint az alábbi három akadály leküzdésével már jelentős változásokat érhetnénk el a jogászképzésben.

Az első kérdéskör, hogy *mit oktassunk?* A tartalmat illetően a jogászképzésben máig tabu a generalisták előállítása, azaz minden jogágot, minimális hallgatói preferenciával kell oktatni, mert a klasszikus jogász szakmában minden jogág fontos, összefügg és a jogági elválasztás egyre viszonylagosabb. Ám a jog terjedelme és az a bizonyos kontextus, ami a jogi norma környezete, azaz a gazdasági, társadalmi, technikai környezet olyan változatos, hogy az specialistákat igényel, legalábbis a munkáltatók rövid távú érdeke szerint. Soha nem volt nyílt vita arról, hogy a valamely részterületen alaposabb képzés vagy a hagyományos univerzális jogi képzés milyen (kulturális, szemléleti, anyagi, időbeli, gyakorlati) előnyökkel, hátrányokkal jár. Az osztatlan jogi képzés és egységes szakvizsga rendszer megőrzése ezt a vitát nem nyitotta ki és ma is zárva tartja, így a moduláris rendszer, a szakjogászi képzés csak az a bűvópatak, amelyből ezekre a meg nem tárgyalt előnyökre és hátrányokra következtetni lehet.

A képzésben másfelől a hangsúly az alkalmazandó és alkalmazható hatályos joganyag átadásán volt. Habár valamennyi magyar jogi karon az első két szemeszterben még a bevezető tárgyak, így példának okáért a jogtörténeti kurzusok, filozófia, közgazdaságtan a számottevők, ugyanakkor kis mértékben megjelenik a hatályos joganyag is.¹¹⁵ Ugyanakkor, a doktrinális oktatás alatt nem minden oktató csupán a jogelvek és a hatályos joganyag megtanítását és megtanulását érti. Harry T. Edwards szerint a doktrinális oktatás során „*a joghallgatónak el kell sajátítania az esetek, jogszabályok és egyéb jogi szövegek használatának képességét. [A]ki rendelkezik ezzel a képességgel, az ismeri a jogi fogalmak teljes skáláját [...]. [E]z a személy az esetek, jogszabályok és összetett jogszabályi rendszerek értelmezésben is jártas. [V]égezetül pedig képes az értelmezést szóban és írásban is közölni. [...] vagyis a doktrinális oktatás nem merül ki az anyagi jogi ismeretek átadásában.*”¹¹⁶ Nagyobb nehézséget, és komolyabb vitákat okozott és okoz a mai napig is, a joganyag ismeretének mélysége.¹¹⁷ Pokol Béla szerint a törvényi rendelkezések befűzéséről, míg Róna Péter szerint a jogszabályok felesleges memorizálásáról beszélhetünk itthon.¹¹⁸ Ennél fogva, mindketten azon az állásponton

---

¹¹⁵ Például, a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán a hallgatók a 2. szemesztertől már tanulnak alkotmányjogot.

¹¹⁶ Harry T. EDWARDS: The Growing Disjunction between Legal Education and the Legal Profession, Michigan Law Review, 91. szám, 1992, 34-78. o., 57. o.

¹¹⁷ NAGY 2006B, 150. o.

¹¹⁸ NAGY 2006B, 150. o.

vannak, hogy a jogszabályok megtanulása helyett a lényeg, ezeknek a megértése, a különböző anyagi, eljárási és végrehajtási rendelkezések közötti összefüggések meglátása lenne. Ugyanakkor, a különböző jogterületek közötti kapcsolatot, átfedéseket is fel kell tárni a hallgatók előtt. Annak ellenére, hogy a common law jogterületeken a jogi oktatás tartalmát illetően a hangsúly a joganyag memorizálása helyett az esetjogon van, egyes szakemberek, például Leonard L. Riskin szerint ez nem elegendő. Hiszen az oktatás legtöbbször egyes, elsősorban fellebbviteli bírósági eljárásokra szűkül, így elhanyagolják a tényállás felderítését, a jogszabályok értelmezését, nem mutatnak be egyéb jogterületeket, mint például a jogi tanácsadás, mediálás, szerződéskészítés, és nem foglalkoznak a kreatív jogászai gondolkodásmód fejlesztésével.¹¹⁹

A tartalmat is érintően, a jogásztársadalomban két, egymással teljes mértékben szembenálló, álláspont létezik, az egyik a langdelli, a másik a holmesi.¹²⁰ Míg az előbbi szerint a jog olyan tudomány, amelynek laboratóriuma a könyvtár, addig a másik úgy véli, hogy a jog csak tapasztalat.¹²¹ A mai napig nem alakult ki egységes nézőpont arra vonatkozóan, hogy az elméleti vagy a gyakorlati képzésnek kellene előtérbe kerülnie a jogászképzésben. Véleményem szerint, egyik sem hanyagolható el, a kettőnek párhuzamosan, együtt kellene érvényesülnie a képzésben. Pokol Béla szerint a jogászképzésnek kettős feladata van, az egyik a jogdogmatika ismertetése, a másik a jogi értékek előtérbe helyezése, ugyanis ezek nélkül stabil jogrendszerrel nem beszélhetünk.¹²² Amennyiben Pokol álláspontját vesszük alapul, akkor olyan joghallgatók végeznének az egyetemen, akik ugyan úgy tudnak gondolkodni, mint jogászok, de közel sem tudnak úgy viselkedni. A jogászai gondolkodásmód, érvelés és normatív értékek lehető legszélesebb körű átadása a joghallgatók számára elengedhetetlen, hiszen a pusztán joganyag megtanulásával csak felszínes ismeretekkel rendelkeznének, szükséges a strukturális összefüggések megértése, az ok-okozati kapcsolatok feltárása, mégis, ha a jogászai képzésből kiemeljük a gyakorlati készségek átadását, „félkész” jogászokat bocsátunk a munkaerőpiacra. A 2008-as Tuning-report rámutatott arra, hogy a legnagyobb eltérés a frissen végzett jogászok és az őket alkalmazók között, hogy az utóbbiak rendelkeznek

---

¹¹⁹ NAGY 2006B, 150. o., aki idézi Leonard L. RISKIN and James E. WESTBROOK: Integrating Dispute Resolution Into Standard First-Year Courses: The Missouri Plan, *Journal of Legal Education*, 1989. 39. évfolyam, 4. szám, 509-521. o., 509. o.

¹²⁰ NAGY 2006B, 151. o.

¹²¹ NAGY 2006B, 151. o.

¹²² NAGY 2006B, 151. o.

azzal a képességgel, hogy a jogi tudásukat átültessék a gyakorlatba.¹²³ Ezt a távolságot a különböző tapasztalati, gyakorlati tanulási formákkal, így például a jogklinikai módszertannal kiválóan lehetne csökkenteni. Fleck Zoltán hasonló állásponton van. Véleménye szerint, a „*doktrínára épülő oktatás elbizonytalanító hatású: technikai eszközt ad a használathoz szükséges készségek és attitűdök fejlesztése nélkül.*”¹²⁴

E kérdéskörhöz kapcsolódik az a dilemma, hogy szükséges-e már a jogászképzés alatt specializálódni egy-egy jogterületre (például büntetőjog, gazdasági jog) vagy elegendő a diploma megszerzését követően, a gyakorlatban elsajátítani a választott hivatáshoz kapcsolódó jogterületek speciális szabályait. Az USA vagy éppen Franciaország képzési rendszere támogatja a specializációt, míg Németország és Magyarország – ahogy már szó esett róla - nem egyértelműen. Mindemellett, annak érdekében, hogy más országban is gyakorolhassák szakmájukat, biztosítsanak-e lehetőséget a felsőoktatási intézmények arra, hogy más államok jogrendszerét is megismerjék a hallgatók az ötéves képzés alatt? A szegedi jogi kar lehetőséget biztosít a képzés 8-9. félévében specializációra, így a joghallgatók választhatnak általános jogász, bűnügyi tudományok, üzleti jogi, valamint nemzetközi jogi és idegennyelvi modulok közül.¹²⁵ A modulokon belül az adott jogterülethez kapcsolódó témakörök, illetve gyakorlati ismeretek hangsúlyosak, például a nemzetközi és idegennyelvi modul része szakfordító gyakorlat, nemzetközi beruházási és gazdasági jog is. Tekintettel arra, hogy a Bologna-modell Magyarországon a jogászképzésbe nem került bevezetésre, így a hazai jogi karok továbbképzési kínálatában LL.M. képzések formájában¹²⁶ érhető el más államok jogának megismerése. Noha, a Bologna-folyamat jogi oktatásba való bevezetése lehetőséget teremthetne más államok jogrendszerének mélyrehatóbb megismerésére. Míg a hároméves alapképzés az alapozó tárgyak mellett, a hazai jogrendszerre fókuszálna, addig a kétéves mesterképzésen a joghallgatók választhatnának, hogy a nemzeti vagy más államok (angol, német, francia, amerikai) jogrendszert kívánják mélyrehatóbban

---

¹²³ Julian LONBAY ET AL.: Tuning Legal Studies in Europe: Initial findings, 2008, 24-15. o. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1677820 (utolsó megtekintés: 2019. 01. 15.)

¹²⁴ FLECK Zoltán: A jogászképzés szintleíró jellemzői, ELTE ÁJTK, 2017, 2. o.

¹²⁵ Jogász mesterképzési szak osztatlan képzés <http://www.juris.u-szeged.hu/oktatas/jogasz-mesterkepzesi/nappali-tagozat-10-felev> (utolsó megtekintés: 2022. 08. 11.)

¹²⁶ A szegedi jogi karon például angolszász jogi és angol jogi szakfordítói szakjogász, illetve német jogi és német szakfordítói szakjogász képzések választhatók. <http://www.juris.u-szeged.hu/oktatas/szakiranyu-tovabbkepzes/szakiranyu-tovabbkepzes-150507> (utolsó megtekintés: 2022. 08. 11.)

tanulmányozni. Nagy Zsolt szerint: „[a] több jogrendszert magába foglaló jogi oktatás talán egy új képzés kiindulópontja, prototípusa lehet [...]”¹²⁷

A második problémakör annak eldöntése, hogy *hogyan oktassunk?* Az oktatás mikéntjében való szemléletváltás talán a legsürgetőbb. A tanárközpontú szemléletet fel kellene váltania a diákközpontúnak. Még mindig azt tapasztalhatjuk, hogy a diák passzívan ül az órán, jegyzetet készít a tanár által elmondottakból, az oktató kérdéseire pedig nehezen, és csupán néhányan mernek válaszolni, mivel a tanár autoritásként van jelen. A tanulás fókusza pedig kimerül a helyes válaszok megadásában. Ezzel szemben, a tanulóközpontú-modell értelmében, a diákok aktívak, a cél a tananyag mély megértése, az oktató pedig facilitátorként, segítő partnerként vesz részt az oktatásban.¹²⁸ Azon felsőoktatási intézmények eredményesek és képesek elérni az Innovációs és Technológiai Minisztérium hivatalos kiadványában meghatározott képzési és kimeneteli követelményeket, amelyek olyan oktatókkal rendelkeznek, amelyek maguk is alkalmazzák az LLL módszerét, és valójában a hallgatók – ha addig nem – az egyetemen is megtanulnak tanulni, hogy aztán hasznos tudást kapjanak, valamint a készségek fejlesztésének változatos módszereivel az egyetem kielégíti a tanulók igényeit.¹²⁹

Az oktatás tartalmával szoros összefüggésben áll, hogy sajnálatos módon a legtöbb joghallgató a diploma megszerzését követően nem áll készen a joggyakorlatra, hanem csak arra, hogy elkezdje megtanulni a joggyakorlatot.¹³⁰ Mindez visszavezethető arra, hogy a tapasztalati oktatási módszerek nem vagy csak csekély mértékben, néhány oktatonál jelennek meg a képzés során. A tapasztalati oktatás egy olyan aktív tanítási módszer, amely az elméletet és gyakorlatot integrálja, azáltal, hogy a tudományos oktatást és a tényleges tapasztalatokat kombinálja. Az efféle oktatás számos módszert magában foglal, amelyekben „a pedagógusok célzottan vesznek részt a tanulókkal a közvetlen tapasztalatszerzésben és a célzott reflexióban annak érdekében, hogy növeljék az ismereteket, fejlesszék a készségeket, tisztázzák az értékeket, és fejlesszék a képességet

---

¹²⁷ Nagy 2005

¹²⁸ FLECK 2017, 6. o.

¹²⁹ FLECK 2017, 11. o.

¹³⁰ Susan R. MARTYN, Robert S. SALEM: The Integrated Law School Practicum: Synergizing Theory and Practice, Louisiana Law Review, 68. szám, 2008, 715-740. o., 718. o. 13. lábjegyzet, amely hivatkozik: M.H. HOEFLICH: Plus Ca Change, Plus C'est La Meme Chose: The Integration of Theory & Practice in Legal Education, Temple Law Review, 66. szám, 1993, 123. o.

arra, hogy hozzájáruljanak, közösségükhöz, amelyben élnek.”¹³¹ Ilyen módszerek például a különböző helyzetgyakorlatok, szimulációs esetfeldolgozások, vitakörök, vagy éppen a jogklinika. Valamennyi, korábban említett, módszertan jelentősége a különböző gyakorlati jellegű jogász kompetenciák elsajátításában jelenik meg. Például, a helyzetgyakorlat vagy szakmai vitakör során a diákok többek között fejlesztik a kommunikációs és érvelési készségüket, a releváns tények felkutatását és szintetizálását, míg a szimulációs óra keretében elsajátíthatják, erősíthetik lényeglátási, problémamegoldó képességeiket. További különbség, hogy míg a hagyományos jogi kurzusok esetén a hallgatók kevés vagy semmilyen visszajelzést nem kapnak a tanulásuk szintjéről vagy arról, hogy képesek-e használni azt, amit tanultak, a szemeszter legvégéig, vagy akár később, amikor megpróbálják a tananyagot a gyakorlatban felhasználni,¹³² addig például a jogklinika keretében a tutor oktatótól, illetve élő ügyfeles modell esetén, az ügyféltől folyamatos visszajelzést kapnak a munkájukról, amelynek következtében már a tanulás viszonylag kezdeti fázisában fejleszthetik, alakíthatják a meglévő tudásukat. A hagyományos tantárgyak során a diákok megtanulják a jogot rendszerezni, megérteni, elemezni és alkalmazni, míg a jogklinika keretében megtanulják, hogyan végezzenek tényfeltárást, kutatást és elemzést, miként készítsenek interjút, hogyan tárgyaljanak és képviseljenek ügyfelet, végezetül, miképp oldjanak meg problémákat és etikai dilemmákat.¹³³ Az egyetemeken gyakran arra hivatkoznak, hogy számos alternatív oktatási módszert alkalmazó kurzus költségesebb, mint a hagyományos tanórák, így ezek bevezetése pénzügyi nehézséget okoz, ami valóban igaz, hiszen az oktatókat képezni kell, illetve bizonyos tárgyi feltételeket is biztosítani szükséges (szimulációs tanterem, jogklinika iroda, jogi adatbázisokhoz való hozzáférés), ám ezek megvalósíthatók lépésről lépésre, pályázati források bevonásával is.

A harmadik akadályozó tényező az *oktatók attitűdje és helyzete*. A probléma egyik gyökere az oktatók megosztottsága a tekintetben, hogy az elméleti vagy a gyakorlati képzés a fontosabb, illetve milyen arányokat tartanak jónak. Mindehhez hozzátartozik annak eldöntése is, hogy kik oktassanak az egyetemen. Amennyiben kizárólag gyakorló jogászok tanítanak, olyan, általuk fontosnak tartott, néhány képesség átadására fókuszálnának, amelyet szakmai tapasztalataik alapján nélkülözhetetlennek tartanak,

---

¹³¹ Association of American Law Schools – Section on Clinical Legal Education A Glossary for Experiential Education 3. o. <https://www.aals.org/wp-content/uploads/2017/05/AALS-policy-Vocabulary-list-FINAL.pdf> (utolsó megtekintés: 2022.08.10.)

¹³² MARTYN, SALEM 2008, 717-718. o.

¹³³ MARTYN, SALEM 2008, 715. o.

vagyis „gyakorlatra kész” diákokat képeznének. Ezzel viszont a kritikai gondolkodásmód, az elméleti tudás egyetem falain belüli megszerzésének lehetőségétől fosztanak meg a hallgatókat. Abban az esetben, ha csak professzorok oktathatnának, a mérleg nyelve a doktrínák elsajátítására helyeződne és a képzés pusztán kis szegmensében nyílna alkalom tapasztalati tudás megszerzésére. Ezenkívül visszaveti az alternatív oktatási módszerek térnyerését az a felfogás, miszerint „a megszokott, jól bevált gyakorlat, a jó gyakorlat”. Amennyiben nem nyitnak a tanárok az új, akár atipikusnak is nevezhető, tanítási formák felé, a képzések megrekednek és képtelenek lesznek továbbfejlődni. Az oktatók képzik a jövő jogász szakembereit, így „*az oktatói szféra a jog és társadalom ideáinak legjelentősebb formálói, hatásuk nemcsak a jogi oktatásra, de magára a jogra is a legkomolyabbnak mondható.*”¹³⁴ A legtöbb kritikát mégis azért kapják az oktatók, mert kizárólag arra a kérdésre fókuszálnak, hogy mit tanítsanak, emiatt viszont teljesen megfélekednek arról, hogy miért és hogyan oktassanak.¹³⁵ Nehezíti az európai oktatók helyzetét, hogy ellentétben USA-val, nagy a szakmai nyomás rajtuk, hogy a lehető legrövidebb időn belül, a legtöbb akadémiai lépcsőt (Ph.D., LL.M., habilitáció) teljesítsék, ami miatt kénytelenek feladni azon tevékenységeiket, amelyek hosszabb felkészülést igényelnek, így például a jogklubokban való részvételt, vagy a perszimulációhoz szükséges előkészületeket.¹³⁶

Mindehhez hozzájárul, hogy az oktatók akadémiai előmenetelében viszonylag elhanyagolható a tanítás fontossága, ellenben cikkek, könyvek publikálása, ösztöndíjak elnyerése, szakmai tanulmányutakon való részvétel annál fontosabb, hiszen ezen mérőszámok teljesítése elvárás az akadémiai pályán való előrejutásnál.¹³⁷ Az alternatív oktatási módszerek alkalmazása mellett elkötelezett oktatóknak jelentős energiát kell fektetniük saját továbbképzésükbe, hiszen ezen technikák eltérnek a megszokott, hagyományos oktatási módszertanoktól. Szorosan kapcsolódik ehhez a problémakörhöz a jogklubok professzorok oktatói gárdán belüli helyzete. Gyakran az egyetemi vezetés és a kollégák sem ismerik a jogklubok módszertant, így nem is látják a kurzussal járó többletmunka mennyiségét és milyenségét. Ugyanakkora az óraterhe azon hagyományos

---

¹³⁴ NAGY 2006B, 143. o.

¹³⁵ Richard J. WILSON: *The Global Evolution of Clinical Legal Education, More than a Method*, Cambridge University Press, 2018, 7. o.

¹³⁶ Dubrava AKSAMOVIC, Philip GENTY: *An Examination of the Challenges, Successes and Setbacks for Clinical Legal Education in Eastern Europe*, *International Journal of Clinical Legal Education*, Vol. 20, 2014, 427-438. o., 437. o.

¹³⁷ WILSON 2018, 7. o.

kurzust tartó oktatónak, mint annak a jogklinika professzornak, aki szemináriumi óráin túl, még a hozzá tartozó jogklinikás diákok munkáját és ügyeit is felügyeli. Például, a lengyel oktatók sokáig a jogklinika képzésben csak többletmunkát láttak, azonban idővel, a módszertan megismerésével, elsajátításával e nézőpontjuk megváltozott. Láthatjuk, hogy az oktatók helyzete, illetve az alternatív tanítási módszerekhez való hozzáállásuk a jogi oktatás fejlődésének egyik hátráltató tényezője.

Számos reformellenes faktort ki lehetne még emelni, amelyek az alternatív oktatási módszerek széleskörű elterjedését is akadályozzák, vagy hátráltatják, azonban ezek közül az általam három legjelentősebbnek véltet kívántam részletesebben ismertetni. Következésképp, „[a] pusztán információátadásra épülő hagyományos oktatás a legkevésbé hatékony, hiszen a passzív befogadás gyakran még a megértésig sem képes eljutni.”¹³⁸

Az oktatók kulcsszerepet játszanak a diákok jogászira való felkészítésében, éppen ezért fontos, hogy a diákokat gondolkodóvá és ne memorizálóvá képezzék. Abban az esetben, ha a hallgatók értik az összefüggéseket, akkor képesek lesznek kritikusan gondolkodni, megérteni és fellépni a különböző társadalmi konfliktusok során, valamint felelősséget vállalni a köz érdekében. Érdemes lenne más hivatások, példának okáért orvosok, nővérek, mérnökök mintájára átgondolni a gyakorlati órák számának megemelését. Hiszen ezen szakmák esetén a képzés negyedét vagy felét teszik ki a klinikai, gyakorlati kurzusok.¹³⁹ Maga a jogi oktatás egyik legnagyobb kihívása összekapcsolni a jogot oktatók érdekeit a gyakorló jogászok szükségleteivel, valamint a közszel, amelynek szolgálatára e hivatás felesküdt.¹⁴⁰ Meglátásom szerint, amíg a kereslet és a kínálat nem elégíti ki egymást, addig a jogi oktatás képtelen a munkáltatók elvárásait teljesíteni. Emiatt elengedhetetlen, hogy az állam az elsajátítandó szakmai kompetenciák meghatározása során kikérje a munkáltatói oldal véleményét is, hiszen a friss diplomásokat ők alkalmazzák. Mindezek mellett azt is figyelembe kell venni, hogy a hallgatók képesek-e alkalmazkodni a változó belső és külső elvárásokhoz. A szegények, marginalizáltak, az alul lévők, mint jogi segítségre szorulóknak, vagy éppen a fogyasztóknak, a munkavállalóknak és a vállalkozóknak elvárásait pedig senki sem mérte fel, így azok a jogászképzésben legfeljebb

---

¹³⁸ FLECK 2017, 27. o.

¹³⁹ WILSON 2018, 8. o.

¹⁴⁰ William M. SULLIVAN ET AL.: Summery, Educating Lawyers Preparation for the Profession of Law, The Carnegie Foundation, 2007, 4. o. http://archive.carnegiefoundation.org/pdfs/elibrary/elibrary_pdf_632.pdf (utolsó megtekintés: 2019. január 30.)

hipotetikusán, esetleg az ilyen ügyfelekkel működő jogklinikákon merülnek fel, de a reformokat aligha tudják kikényszeríteni.

2.4. Összegzés

Az értekezés középpontjában a jogászképzés és a gyakorlati jogi oktatást előmozdító jogklinikai módszertan áll. Ebből kifolyólag a jogklinika mélyebb elemzését megelőzően szükséges volt áttekinteni a jogászképzést hazánkban és a tágabb nemzetközi környezetben is, hiszen ez az a közeg, amelyben a klinikai módszertan létezik.

Elsőként az Amerikai Egyesült Államok jogi oktatásának fejlődését és jelenlegi állapotát ismertettem röviden, hiszen ez a jogklinika anyaországa. Az USA jogi oktatását jelentős mértékben alakította Langdell és Frank vitája, akik előmozdították a képzés változását, karöltve Joseph Storyval, akinek egységesítő munkássága jelentős befolyással bírt a jogászképzésre. Napjainkra, a jogi egyetemekre való felvételi előfeltétele egy négyéves főiskolai képzés, amelynek elvégzését követően, annak átlaga és az LSAT eredménye alapján nyerhet felvételt a jelentkező a jogi képzésre. Áttekintve több egyetem curriculumát, megállapítható, hogy az első év célja a legfőbb jogi alapok lefektetése, azonban a további két évben a hallgatók olyan, egyénre szabott órarendet alakíthatnak ki, amely leginkább lefedi az érdeklődési körüket. Ennek a rendszernek komoly előnye, hogy a hallgatók olyan jogi szaktudásra tesznek szert, amely közel áll hozzájuk, ugyanakkor számos jogterület ismerete nélkül végzik el a jogi egyetemet. Ráadásul, a diploma megszerzését követően azonnal felvételizhetnek az ügyvédi kamarába, és a sikeres vizsgát követően gyakorló jogászként dolgozhatnak.

Az Atlanti-óceán másik partján a jogászképzés hosszú múltra tekint vissza, kezdetben szoros összefüggésben az egyházzal és a városok megalakulásával. Németország és Franciaország jogrendszerei mintaadók az európai jogi kultúrának, így indokolt volt röviden áttekinteni a jogászképzésük fejlődését is, amelynek közös eleme, hogy már a 12. századtól szüksége volt az államnak szakképzett hivatalnokrétegre. Ugyanakkor, napjaink képzései már jelentős eltérést mutatnak, hiszen a német rendszerben, a „második államvizsgát” követően „Volljurist” lesz a hallgató, amely minden klasszikus jogászi professzió ellátására feljogosít. Ezzel szemben, Franciaországban az egyes jogászi hivatásokhoz eltérő felsőfokú oktatásban kell részt venni, valamint eltérő vizsgákat is szükséges teljesíteni, így az egyes jogászi tevékenységek között nincs átjárás.

A szoros történelmi összefonódás miatt az osztrák és a közép-európai jogi oktatás néhány jellemzőjét is bemutattam, amelyből kiderült, hogy Ausztriában az 1990-es években komoly reformokat hajtottak végre, így a képzés napjainkban már egyáltalán nem hasonlít a hazai jogi oktatási rendszerre. Ezzel szemben, az orosz behatás továbbra is igen erős, különös tekintettel az oktatásmódszertanra, amelynél a passzív hallgató, előadások keretében sajátíthatja el a jogi tudást, kiegészítve szemináriumi foglalkozásokkal.

A nemzetközi kitekintést követően a magyar jogászképzés fejlődéstörténetét is röviden bemutattam. Hazánkban, hasonlóan Nyugat-Európához, már a 12. században megindult az értelmiségi, írástudó réteg kialakulása, ám az első jogi fakultás megjelenéséig egészen 1667-ig kellett várni. A 18-19. században az abszolutizmus kora, a Ratio Educationis és a Thun-féle reform egyaránt formálták a hazai jogászképzést, az egyetemek és a jogakadémiák egymáshoz való viszonyát. A hazai jogászság meghatározó szerepe egészen az első világháborúig szinte töretlenül fennmaradt, ám a világháborúkat követő időszakban, különösen a szocializmus korában, a jogászság társadalmi presztízse csökkent, az államnak végrehajtó hivatalnokokra volt szüksége, nem kritikusan gondolkodó, kreatív jogászközösségre. A rendszerváltozás és a vele együtt járó demokratizálódás komoly reformokat indított el a magyar jogi felsőoktatásban, ám a gazdasági helyzet, a költségvetési elvonások nem kedveztek a kezdeti törekvéseknek. A történelmi háttér ismeretében megállapítható, hogy a jogászképzés ugyanazon vagy rendkívül hasonló kihívásokkal szembesül, mint korábban, különösen igaz ez a rendszerváltozás időszakával. A jogi képzőhelyek egymás versenytársaivá váltak, bevételt kell termelniük, és növelniük a hallgatói létszámot. Mindeközben a felsőoktatás erősen alulfinanszírozott, az oktatói utánpótlás nem megoldott, az anyagi megbecsülés pedig továbbra sem érezhető. Ilyen környezetben kell komoly elvárásoknak megfelelniük a jogi képzőhelyeknek. Az Innovációs és Technológiai Minisztérium hivatalos kiadványa pontosan megfogalmazza az elvárt képzési és kimeneti követelményeket a tudás, képesség, attitűd, autonómia és felelősség tengelyén. Fentebb bemutattam e követelményeket, amelyek eléréséhez jelentős változásokra van szükség. A jogklinikai módszertan egy fontos segítő tényező lehet e feladatban, de önállóan nem elegendő. A jogi oktatóknak túl kell tekinteniük a mit oktassunk kérdésén, és a hogyan és milyen attitűddel feladatokra is választ kell találniuk. Sajnos, ezekre nem könnyű megoldást találni, hiszen az oktatók gondolkodásmódját szükséges ehhez formálni. Ugyanakkor, elengedhetetlen a változás, hiszen olyan problémákkal küzd a jogi oktatás, amely már évtizedek óta jelen van.

Már egy 20 évvel ezelőtti kutatás rámutatott, hogy a hallgatók szerint mik voltak a jogászképzés legnagyobb problémái, s ezek jelentős része napjainkban is fennáll. A hallgatók szerint a folyamatosan növekvő létszám miatt a képzés minősége hosszú távon csökken, valamint emiatt az oktatókkal való személyes viszony is hiányzik. Kiemelték, hogy nem gyakorlat-orientált az oktatás és nincs készségfejlesztés sem, pedig mindezek elengedhetetlenek egy jogásznak. Mindezek úgy hiányoznak a jogászképzésből, hogy az ITM kiadványa a képzés során elsajátítandó szakmai kompetenciák között nevesíti ezeket. A hallgatók nagyrésze az egyetemi éveik derekán sem képesek megírni egy adásvételi szerződést, nincs lehetőségük a retorikai és érvelési képességeik fejlesztésére. A két évtizeddel korábbi állapotokhoz képest némi javulás érzékelhető, hiszen a jogklinika kurzus, szimulációs órák és egyes vitatechnika fakultációk igyekeznek orvosolni ezt a problémát, ám ezek nem érik el a teljes évfolyamot, noha a visszajelzések alapján igény volna rá. Ezen hallgatói jelzések ellenére, számos alternatív oktatási módszertan alkalmazását nehezítő körülmény lelhető fel a képzésben, amelyek felszámolásáig, csupán a joghallgatók szűk köre vehet részt gyakorlati jellegű kurzusokon.

Végezetül, a jogászképzésben oktatóknak pedagógiai és módszertani fejlesztésre lenne szüksége, amelynek hatásait önreflexiós és egyéb kutatásokkal lenne indokolt alátámasztani. Fleck gondolatait kiemelve, „*a jogászképzés tudományos tárgy is.*”¹⁴¹ Egyetértek ezen állásponttal, hiszen a jogászképzést tudományos igénnyel kellene vizsgálni, arról élénk szakmai diskurzust rendszeresen lefolytatni, kinyitni a jogi szakma különböző szervezetei, képviselői és a társadalomtudomány reprezentánsai felé is, és a hallgatók visszajelzéseit folyamatosan nyomon követve alakítani és formálni a hazai jogi oktatást.

III. A jogklinika képzés történeti fejlődése az 1900-as évektől napjainkig

A történeti áttekintés lényege a jogklinika fejlődési tendenciáinak ismertetése, amely szorosan összekapcsolódik a jogászképzés fejlődésével is. Noha ez a fejlődés napjainkban is tart, a dolgozat a 2010-es évek végénél zárja a jogklinika módszertan alakulásának történetét. Mindemellett, a fejezet célja annak alátámasztása, hogy a módszertan nem újkeletű jelenség, hiszen már Alexander I. Lyublinsky 1901-ben megjelent művében kifejtette, hogy a jogi egyetemek jogklinika programjainak az orvosi képzés modelljére

---

¹⁴¹ FLECK 2018, 36. o.

kellene épülniük.¹⁴² Vagyis a hallgatóknak már az egyetemi éveik alatt indokolt lenne szakmai gyakorlatot szerezniük, mégpedig úgy, hogy közben egy egyetemi professzor vagy gyakorló jogász felügyelei, ellenőrzi a munkájukat.

Jelen fejezet két nagyobb szerkezeti egységből áll, az első a jogklinikák USA-beli fejlődését vizsgálja, melyet a jogklinika módszertan közép-kelet-európai régióban, szűkebben a visegrádi államokban bekövetkezett változásai követnek. A fentebbi két földrajzi térségre azért esett a szerző választása, mert bár a jogklinika képzés, miként az a dolgozat korábbi fejezetében is említésre került, Európából eredeztethető, hiszen az első jogklinika módszert említő források is innen származnak, mégis áttörő sikereket az anyaországának számító Amerikai Egyesült Államokban ért el először.

E két térség közötti szoros kapcsolatot továbbá megalapozza az is, hogy az 1980-as évek végén és az 1990-es évek elején végbemenő rendszerváltást követően, több amerikai támogatásnak, forrásnak, illetve know-hownak köszönhetően indult meg a jogklinika módszertan elterjedése a közép-kelet-európai régióban.

3.1. A jogklinikák elterjedése az Egyesült Államokban

A jogklinika módszertan nem egyedülálló amerikai találmány, mégis az Egyesült Államokat tekinthetjük ezen képzési módszer anyaországának. Anyaország státuszából adódóan a jogklinika fejlődésének valamennyi lépcsőjét a leglátványosabban az USA-ban tudjuk ábrázolni. Tekintettel arra, hogy a jogklinika képzés fejlődése szoros összefüggésben áll az amerikai jogászképzés alakulásával, ezért elengedhetetlen volt, hogy az előző fejezetben vázlatosan ismertessem annak alakulását. A jogklinika oktatás amerikai fejlődése három, egymástól jól elkülöníthető korszakra bontható, amelyek az alábbiakban részletesen kifejtésre kerülnek: a kezdeti próbálkozások, a virágzás korszaka, valamint a globális jogklinika mozgalom.

---

¹⁴² Edwin REKOSH: Chapter two: The development of Clinical Legal Education: A global perspective – international experience, the history of legal clinics, 45. o. in: The Legal Clinics. The Idea, Organization, Methodology, Fundacja Uniwersyteckich Poradni Prawnych, Varsó, 2005, 43-51. o.

3.1.1. A kezdeti lépések, az első hullám

A jogi oktatás reformját e korban Douglas A. Blaze szerint három tényező mozdította elő. Elsőként, a gyakornoki rendszer felszámolása a jogi karokon, amely az elsődleges módszer volt a diákok gyakorlatra való felkészítésében. Másrészt, az így keletkezett űr pótlásának sürgetése mind az oktatói gárda, mind a gyakorló jogászok részéről. Harmadrészt, a megjelenő jogsegély mozgalom, amely a korai jogklinikák létrehozását eredményezte.¹⁴³ Az 1890-es évek végén és az 1900-as évek elején, a langdelli esetjog „virágkorában”, amikor a felsőbbírószági döntések elemzésére fókuszált a jogi oktatás, néhány jogi karon a diákok önkéntesen, ingyenes jogi rendelőköt vagy jogi tanácsadó irodákat hoztak létre, anélkül, hogy kreditet kaptak volna munkájukért.¹⁴⁴ Tették mindezt egyrészt azért, hogy elsajátítsák és gyakorolják a különböző jogászai képességeket, a jogelemzést, másrészt, hogy jogi segítséget nyújtsanak azoknak, akik anyagi helyzetüknél fogva nem engedhetik meg maguknak ügyvéd megbízását.¹⁴⁵ Vagyis a jogklinikai módszer kettős (oktatási és szociális) célt szolgál, amely célok a dolgozat következő fejezetében részletesen bemutatásra kerülnek, az első amerikai jogklinikák megalakulásától kezdve. A diákok nem csak gyakorlati jellegű tapasztalatot kívántak szerezni az egyetemi éveik alatt, hanem egy szociális, társadalmi igazságossági missziót is kitűztek maguk elé.

1893-ban a Pennsylvania Egyetemen jött létre az első, diákok önkéntes közreműködésével létrehozott, ingyenes jogi rendelő az Egyesült Államokban, amelyet a Miller Klub alapított, így formálisan nem állt kapcsolatban az egyetemmel.¹⁴⁶ Egy évvel a jogi rendelő megjelenése után, az egyetem egyik professzora, Emlen Hare Miller az ABA¹⁴⁷ Jogi Oktatási Bizottságának írt levelében, üdvözölte a diákok munkáját, és kifejtette, hogy az ingyenes jogi rendelők létrehozásának célja a diákok szakmai fejlődésének biztosítása, míg a véletlen műve, hogy ezzel egyben szegény, rászoruló ügyfeleknek segítenek a joghoz jutásban.¹⁴⁸ Vagyis az elsődleges motiváció a szakmai fejlődés, amit kiegészít egy szociális, másodlagos cél. William Rowe 1917-ben publikált

---

¹⁴³ BLAZE 1997, 943-944. o.

¹⁴⁴ Margaret Martin BARRY, Jon C. DUBLIN, Peter A. JOY: Clinical Education for this Millenium: The Third Wave. *Clinical Law Review*, 2000. Volume 7., No. 1., 1-75. o., 6. o.

¹⁴⁵ BARRY, DUBLIN, JOY 2000, 6. o.

¹⁴⁶ WILSON 2018, 88-89. o.

¹⁴⁷ American Bar Association

¹⁴⁸ WILSON 2018, 90. o.

cikkében javasolta a jogi karoknak, hogy hozzanak létre, a saját intézményi kereteik között szervezett jogklinikákat, mivel ezt a képzési metódust vélte a legjobb módszernek arra, hogy a diákok kompetens jogászokká váljanak.¹⁴⁹ Rowe felhívta a jogi karok figyelmét, hogy számos más szakma oktatásához képest, mint például az orvosok, mérnökök, építészek, ahol a klinikai, gyakorlati tapasztalat az egyetemi oktatás része, a jogászok el vannak maradva.¹⁵⁰ Hangsúlyozta, hogy a gyakorlati tudás, beleértve az ügyfelekkel való kommunikációt, az egyes eljárások menetének ismeretét, másként nem szerezhető meg, így nemcsak az oktatóknak, hanem a szakmának, ügyvédeknek, bíróknak is sokkal nagyobb szerepet kell vállalniuk a jogászképzés reformjában.¹⁵¹ Szerinte ehhez a változáshoz az első lépést a jogklinikák jelentik.¹⁵² Ugyanakkor, Rowe a jogklinikák bevezetését nemcsak az oktatási, hanem a szociális cél miatt is szorgalmazta. Azzal, hogy a diákok megértik a jogászok szakmai felelősségét, a jogklinikai tapasztalatuk által elsajátítják az önkéntesség, a közjó, a szakmai becsületesség képességét, a legjobb szolgáltatást tudják a szegény, rászoruló ügyfeleknek biztosítani.¹⁵³ Mindezekből kifolyólag, a jogklinikai módszernek a teljes jogi oktatás középpontjává kell válnia, minden tanév, minden tantárgyában meg kell jelennie.¹⁵⁴

Rowe, aki a jogi realista álláspontját erősítette, hangsúlyozta, hogy a jogi oktatás célja nem a jog, mint tudomány oktatása, hanem az, hogy olyan hallgatók kapjanak diplomát a jogi kartól, akik ismerik a legmagasabb szakmai előírásokat, akik napi kapcsolatban voltak már ügyfelekkel, és így megtapasztalták milyen a jog „élő” környezetben.¹⁵⁵ Ugyanis olyan jogászokra van szükség, akik a közjót a legtágabb társadalmi és állami értelemben szolgálják. Habár Rowe gondolatai és tanulmánya a korban idegennek számított, mégis sokan csatlakoztak álláspontjához. Jerome Frank, a jogi realista mozgalom egyik élharcosa, tanulmányában a jogklinikai orvosi képzés mintájára való bevezetését javasolta, amelynek keretében a hallgatók valós ügyekben működnének közre, így fejlődne számos jogász kompetenciájuk, mint a tárgyalástechnika,

---

¹⁴⁹ WILSON 2018, 90. o.

¹⁵⁰ William V. ROWE: Legal Clinics and Better Trained Lawyers a Necessity. Illinois Law Review, 1917, 11. évfolyam, 9. szám, 591-618. o., 596. o

¹⁵¹ ROWE 1917, 598. o.

¹⁵² ROWE 1917, 599.o

¹⁵³ ROWE 1917, 607. o.

¹⁵⁴ ROWE 1917, 606. o.

¹⁵⁵ ROWE 1917, 618. o.

dokumentumkészítés, miközben saját bőrükön tapasztalnák meg a jogászi etika ingoványos talaját is.¹⁵⁶

1921-ben a Carnegie Alapítvány által kidolgozott Reed jelentés három pontban foglalta össze, hogy mire van szükség a diákok gyakorlatra való felkészítése érdekében: (1) általános jellegű oktatás, (2) a jog elméleti ismerete, (3) gyakorlat alapú kompetencia-tréning.¹⁵⁷ A Langdell-féle esetjogi módszer mindössze egy pont, a jog elméleti ismereteinek elsajátítását tudja biztosítani. Az 1920-as években már több jogi karon, nevezetesen Harvard, Yale, Northwestern, Minnesota és Cincinnati egyetemen létezett valamilyen típusú jogklinika.¹⁵⁸ Ebben a korban a jogklinikák és a jogi segítségnyújtó közösségek közötti kapcsolat rendkívül szoros volt.¹⁵⁹

Kevesebb, mint egy évtizeddel a Reed jelentés publikálása után, 1928-ban, a Duke egyetem professzora, John Bradway jelentős lépést tett a jogklinikai oktatásban, hiszen a USC-n¹⁶⁰ létrehozta az első, képzési tantervbe illesztett hathetes jogsegély klinikát (legal aid clinic), amit aztán 1931-ben egy teljes szemeszter hosszúságú egyetemi képzésbe illesztett jogklinika létrehozása követett a Duke egyetemen.¹⁶¹ Az volt a cél, hogy helyettesítse a gyakornoki rendszer után megmaradt űrt, így a kezdeti tanítási technikát a „csinálva tanulást” a gyakornoki rendszertől kölcsönözték.¹⁶²

1934-ben Bradway a jogklinika módszernek öt pedagógiai célkitűzését határozta meg:

- (i) a diákok szakmai tapasztalatot szereznek, amely hidat képez a jogi oktatás és a szakma gyakorlása között,
- (ii) az alkalmazás segít összeilleszteni a korábban tanult anyagi és eljárásjogot, így hozzájárul az összefüggések megértéséhez a különböző jogterületek között,
- (iii) bevezeti az emberi, humán-faktort a képzésbe,
- (iv) a szakma akár íratlan és etikai szabályait is felfedi a diákok előtt,
- (v) a diákok egy ügyet az elejétől a végéig végig vihetnek, peres stratégiát dolgozhatnak ki, vagyis úgy fognak viselkedni, mint egy ügyvéd, miközben úgy gondolkodnak, mint egy bíró.¹⁶³

---

¹⁵⁶ GROSSMAN 1974, 169. o.

¹⁵⁷ BARRY, DUBLIN, JOY 2010

¹⁵⁸ John S. BRADWAY: The Beginning of the Legal Clinic of the University of Southern California. Southern California Law Review, 1929, 2. szám, 252-253. o.

¹⁵⁹ BRADWAY 1929, 252-276. o., 253. o.

¹⁶⁰ University of Southern California

¹⁶¹ BLAZE 1997, 945. o.

¹⁶² BLAZE 1997, 945. o.

¹⁶³ BLAZE 1997, 948. o.

Bradway maga úgy definiálta a jogsegély klinikát, mint „*olyan jogsegély közösség, amely a jogi kar iránymutatása alatt működve kettős célt szolgál, egyrészt a szegényeknek nyújtott közszolgálat, másrészt jogi oktatási módszer.*”¹⁶⁴ Azáltal, hogy a diákok kontrollált keretek között jogi ügyekben működnek közre, szakmai tapasztalatot szereznek, másrészt jogsegély szolgáltatást adnak a közösség azon tagjainak, akik nem engedhetik meg maguknak, hogy ügyvédet alkalmazzanak. Következésképpen, két 'nyertese' is van a jogklinikáknak: a diákok, akik szakmai tapasztalatot szereznek, és az a közösség, akiknek ingyenes jogi segítséget nyújtanak.¹⁶⁵ Bradway szerint, amennyiben a joghallgatók nem szereznek gyakorlati tudást az egyetemi éveik alatt, akkor kezdő jogászként „*hatalmas lesz a szakadék a jogi képzés és az ügyfelek által támasztott igények között.*”¹⁶⁶ „*A jogklinikák tehát átmenetet képeznek a jogi karok elméleti képzése, és azon gyakorlati problémák között, amivel egy frissen végzett jogász kezdő ügyvédként szembesül.*”¹⁶⁷ Annak érdekében, hogy a kezdő jogászok tudatlanságukat elrejtse és a szükséges információkat megszerezzék, jelentős terhet cipelnek, ami frusztrációt okozhat nekik.¹⁶⁸ Mindez sem egy fiatal jogásznak, sem az ügyfeleknek nem biztosít megfelelő körülményt. A jogklinikai programban való részvétellel a diákok, olyan gyakorlati képességeket sajátíthatnak el, mint az ügyfelekkel való kommunikáció vagy a tényfeltárás. Másfelől, a hallgatók szembesülnek azzal is, hogy a legtöbb probléma, amivel az ügyfelek hozzájuk fordulnak nemcsak jogi, hanem gazdasági, egészségügyi, szociális természetű is, így abban is segítséget kell adniuk, hogy kihez, hova fordulhatnak az egyéb gondjaikkal.¹⁶⁹ A jogklinikai módszertan egyetemi képzésbe való beépítése hosszútávon másfajta előnyökkel is jár, túl a fentebb említett szakmai fejlődésen, és a közösségnek a joghoz juttatásán. Nevezetesen, egy olyan fiatal jogász közösséget nevel ki, akik mindent megtesznek annak érdekében, hogy emeljék a szakma etikai és tudományos színvonalát valamennyi ügyvédi kamarában.¹⁷⁰ Összességében elmondható, hogy „*a jogklinikának helye van a jogsegély, a jogi oktatás és az ügyvédi kamara etikai területén is.*”¹⁷¹

---

¹⁶⁴ DUBLIN 1998, 1464. o.

¹⁶⁵ BRADWAY 1929, 252. o.

¹⁶⁶ BRADWAY 1929, 260. o.

¹⁶⁷ John S. BRADWAY: The Nature of a Legal Aid Clinic. Southern California Law Review, 1930, 3. szám, 173-180. o., 173. o.

¹⁶⁸ BRADWAY 1929, 260. o.

¹⁶⁹ BRADWAY 1929, 260. o.

¹⁷⁰ BRADWAY 1929, 275. o.

¹⁷¹ BRADWAY 1929, 276. o.

Rowe 1917-es cikke, a Reed jelentés 1921-es megjelenése, majd Bradway és Frank két évtizedes úttörő munkája (1920-40 között) a jogklinika módszertan kidolgozását és a jogászképzés tantervébe való beillesztését illetően elvezetett oda, hogy a házon belüli élő ügyfeles jogklinikák a jogi oktatás szerves részévé váltak.¹⁷² A viszonylag gyorsan elért sikerek ellenére a jogklinika képzés fejlődésének kezdeti szakaszától napjainkig hasonló nehézségekkel szembesülnek a jogklinika módszertan mellett harcoló jogászok Amerikában és Európában. Így nevezetesen a pénzügyi források és támogatások hiánya, a jogklinika oktatók alacsony száma és az egyetemen belüli bizonytalan státusza, illetve az elméleti, jogot tudományként elismerő oktatók (mint például Langdell) ellenállása, gyanakvó, negatív véleménye.¹⁷³

3.1.2. A „robbanás korszaka”, a második hullám

Az 1950-es évekre megközelítőleg már 25 jogi kar működtetett jogklinikát az USA-ban, azonban a módszer Amerika-szerte történő robbanásszerű elterjedése csak az 1960-as, 1970-es években valósult meg. E korszak a szociális nyugtalanság és a diáklázadások időszaka volt, amelyre a civil jogi és a háborúellenes tüntetések, valamint a jóléti, szociális jogok mozgalma volt jellemző.¹⁷⁴ A jogra úgy tekintettek, mint a szociális változás egyik mozgatórugójára.¹⁷⁵ Tíz év alatt szinte az összes jogi kar létrehozott valamilyen típusú jogklinikát, egyesek többfelét is.¹⁷⁶ Két tényező segítette a jogklinika módszer ilyen széleskörű elterjedését: (1) a diákok követelték a jogklinikák bevezetését, (2) független anyagi támogatást nyújtottak különböző magánalapítványok.¹⁷⁷ A fokozott diákköveteléseket megalapozta a hallgatók alulreprezentált közösségek szolgálata iránti nagyfokú elkötelezettsége, és a társadalom jogi reform általi megváltoztatási, átalakítási igénye.¹⁷⁸ A joghallgatók nagyobb figyelmet akartak fordítani olyan jogi részkérdésekre, mint a szegénység, a női, a polgári és a fogyasztói jogok, valamint a környezetvédelem.¹⁷⁹

---

¹⁷² BARRY, DUBLIN, JOY 2010

¹⁷³ Robert J. CONDLIN: Clinical Education in the Seventies: An Appraisal of the Decade. *Journal of Legal Education*, 1983, 33. szám, 604-612. o., 604. o.

¹⁷⁴ DUBLIN 1998, 1465. o.

¹⁷⁵ DUBLIN 1998, 1465. o.

¹⁷⁶ CONDLIN 1983, 604. o.

¹⁷⁷ DUBLIN 1998, 1465. o.

¹⁷⁸ Roy T. STUCKEY: Education for the Practice of Law: The Times They Are A-Changin'. *Nebraska Law Review*, 1996, 75. szám, 648-683. o., 651-652. o. Idézi DUBLIN 1998, 1465. o.

¹⁷⁹ Jeff GIDDINGS, Roger BURRIDGE, Shelley A. M. GAVIGAN, Catherine F. KLEIN: The First Wave of Modern Clinical Legal Education, The United States, Britain, Canada and Australia, in: *The Global Clinical*

Az anyagi támogatást illetően a legnagyobb szponzor a Ford Alapítvány volt, amely 1968-ban bejelentette: 12 millió dollár támogatást biztosít, hogy a jogklinikák a jogi oktatás szerves részévé váljanak országszerte, több mint egy évtizeden belül.¹⁸⁰ A Ford Alapítvány létrehozott egy különálló intézményt, a CLEPR¹⁸¹-t, ahova számos szervezet, többek között az AALS¹⁸² és az ABA¹⁸³ is delegált tagokat. A CLEPR elnöke szerint a társadalomnak égető szüksége van a joghallgatók és professzorok szolgálataira, hiszen ők tudnak a „kisemberek” ügyeiben tömegesen eljárni.¹⁸⁴ A Ford Alapítvány támogatását követte 1978 és 1997 között 87 millió dollárral az amerikai kongresszus, amelynek célja a jogklinika oktatás intézményesítése volt.¹⁸⁵

Philip Schrag és Michael Meltsner szerint, a „*jogklinika oktatás az 1960-as évek szociális nyugtalanság időszakában született.*”¹⁸⁶ A jogklinika második korszakának első felére a szociális cél dominanciája jellemző, amely oka ezen éra mögött meghúzódó szociális és társadalmi változások iránti vágyban keresendő. A jogklinika kurzusok a jogászai képességek elsajátítása mellett, jelentős hangsúlyt fektettek a tisztességre, az erkölcsre, a szakmai önfejlődésre, a szakma értékeire, miközben több százezer alacsony jövedelmű ügyfélnek nyújtottak segítséget.¹⁸⁷ A hastingsi jogi kar dékánja szerint „*azon lelkes, érdeklődő és elhivatott joghallgatók, akik a szabadidejüket a jogklinika programra fordítják [...] - ők az egyébként is túlterhelt és emberhiánnyal küzdő irodák munkaerő forrásai.*”¹⁸⁸ Mivel a jogklinikákon folytatott munka ebben az időben rendkívül átpolitizált volt, egyes jogklinikák erőteljes ellenállást tapasztaltak, például az állami kormányok részéről, sőt néhány klinika esetében a bezárást is megkísérelték.¹⁸⁹

A robbanásszerű elterjedés ellenére a jogklinika professzorokat „másodrendű” oktatóknak minősítette a jogtudomány.¹⁹⁰ Az 1970-es években a CLEPR külön támogatást

---

Movement Educating Lawyers for Social Justice, (szerk. Frank S. Bloch) Oxford University Press, 2011, 3-22. o., 5. o.

¹⁸⁰ DUBLIN 1998, 1465. o.

¹⁸¹ Council on Legal Education and Professional Responsibility: A Jogi Oktatás és a Szakmai Felelősség Tanácsa

¹⁸² Association of American Law Schools: Amerikai Jogi Karok Egyesülete

¹⁸³ American Bar Association: Amerikai Ügyvédi Kamara

¹⁸⁴ DUBLIN 1998, 1466. o.

¹⁸⁵ Alberto ALEMANNO-Lamin KHADAR: Reinventing Legal Education, How Clinical Education is reforming law teaching and practice in Europe, Cambridge University Press 2018, 1-26. o., 7. o.

¹⁸⁶ Philip G. SCHRAG, Michael MELTSNER: Reflection on Clinical Legal Education, Northeastern University Press, 1998. Idézi BARRY, DUBLIN, JOY 2000, 12. o.

¹⁸⁷ BARRY, DUBLIN, JOY 2010

¹⁸⁸ GROSSMAN 1974, 174. o.

¹⁸⁹ GIDDINGS, BURRIDGE, GAVIGAN, KLEIN, 2011, 11. o.

¹⁹⁰ GIDDINGS, BURRIDGE, GAVIGAN, KLEIN, 2011, 16. o.

biztosított a képzett jogklinika professzorok toborzására és megtartására, abban bízva, hogy így megerősíti a szerepüket és fontosságukat a jogi karokon.¹⁹¹ A második hullám első felében tehát a jogklinika képzés legfőbb célja a közösség szolgálata volt, az oktatási cél csak másodlagos szerepet töltött be. Mindez azonban az 1980-as években, a jogi oktatás szemléletváltásának következtében, megváltozott. A szociális cél helyett, a jogász kompetenciák és képességek elsajátítására helyeződött a hangsúly. E változást számos tényező együttes megjelenése eredményezte. A jogi karra újonnan bekerülő diákok egyre kevésbé voltak elhivatottak a társadalom marginalizált csoportjaiért való felelősségvállalásban, sokkal inkább karrieristák, akik az egyetemi éveiket kapcsolatépítésre és szakmai fejlődésre fordították.¹⁹² A joghallgatók szemléletmód váltása mellett jelentős szerepet játszott az ABA is az oktatási cél erősítésében.

Az ABA által készített MacCrate Report a jogi oktatás számos hiátusára hívta fel a figyelmet, így például arra, hogy rendkívüli hiányosságok tapasztalhatók a diákok szakmára való felkészítésében.¹⁹³ Javasolta a jogi oktatás tantervi szintű átalakítását, amelyben az ügyvédi kamarának is jelentős szerepet kellene vállalnia, annak érdekében, hogy a frissen végzett jogászok megfelelő képességekkel felvértezve hagyják el egyetemüket. A jelentés a jogi oktatás kapcsán három alapvető megállapítást rögzített: (1) a jogi karoknak nagyobb szerepet kell vállalniuk a diákok gyakorlatra való felkészítésében, (2) a jogi oktatásban kulcsszerepet kell kapnia a jogklinika módszertannak, (3) elvárás az élethosszig tartó tanulás.¹⁹⁴ A MacCrate Report tíz alapvető jogász kompetenciát és négy alapértéket nevesített. A kompetenciák a következők: (1) problémamegoldás, (2) jogi elemzés és érvelés, (3) jogi kutatás, (4) tényfeltárás, (5) kommunikáció, (6) tanácsadás, (7) tárgyalás, (8) perbeli képviselő és alternatív vitarendezési eljárások, (9) a jogi munka szervezése és irányítása, (10) az etikai problémák felismerése és megoldása. Az értékek közé pedig az alábbiakat sorolta: (a) kompetens képviselő, (b) törekvés az igazságosság, a tisztesség, az erkölcsösség előmozdítására, (c) törekvés a szakma fejlesztésére, valamint (d) szakmai önfejlődés.¹⁹⁵ A MacCrate jelentés hatására, az ABA Képviselő Háza 1996-ban a jogi karok akkreditációjában jelentős módosításokat vezetett be, ezzel is erősítve a

---

¹⁹¹ GIDDINGS, BURRIDGE, GAVIGAN, KLEIN, 2011, 16. o.

¹⁹² Minna J. KOTKIN: The Violence Against Women Act Project: Teaching A New generation of Public Interest Lawyers, *Journal of Law and Policy*, 1996, 4. szám, 435-461. o., 446. o. Idézi DUBLIN 1998, 1467. o.

¹⁹³ DUBLIN 1998, 1468. o.

¹⁹⁴ BARRY, DUBLIN, JOY 2010

¹⁹⁵ Robert MACCRATE: Educating a Changing Profession: From Clinic to Continuum. *Tennessee Law Review*, 1997, 64. szám, 1099-1134. o., 1100-1108. o. Idézi DUBLIN 1998, 1468. o.

jogklinikák szerepét.¹⁹⁶ Az új előírások értelmében, a jogi karok kötelesek olyan oktatási programot fenntartani, amit kifejezetten azért hoznak létre, hogy a diákokat hatékonyan felkészítsék a jogi szakmára.¹⁹⁷ Az új elvárások hatása hamar jelentkezett, például 1992-1998 között a jogklinikák professzorok száma megközelítőleg 850-ről 1150-re emelkedett.¹⁹⁸

3.1.3. A harmadik hullám

A jogklinikák második korszaka az 1990-es évek végén zárult, és ezzel kezdetét vette a ma is tartó harmadik hullám. Bár a korábbi időszakokból sokat tanultak a jogi karok, azonban bőven van még hová fejlődni a jogi oktatásnak, mivel a változások, így az ABA által előírt új akkreditációs követelmények ellenére is rendszeresen bírálatok középpontjában áll. Továbbra is problémaként jelentkezik, hogy a professzorok és maga a képzés is kis hangsúlyt fektet a jog analitikus megértésére, a különböző jogterületek közötti összefüggések feltárására, illetve azon jogásztechnikákra, amelyek később segítik megérteni miként működik a jog és maga a jogász szakma.¹⁹⁹ A mai napig az egyik legjelentősebb probléma, hogy a jogi karok többsége az ügyvédi vizsgára való felkészítést helyezi a középpontba, és nem a jövőben is kamatoztatható jogász kompetenciák elsajátítását, fejlesztését.

2007-ben az amerikai jogi oktatás szempontjából két fontos könyv (Carnegie jelentés²⁰⁰ és a Best Practice²⁰¹) jelent meg, mindkettő erőteljesen kritizálta az amerikai jogi oktatást.²⁰² A Carnegie jelentés olyan integrált tanterv bevezetését tanácsolta, amelyben a gyakorlati képességek, ideértve például a szakmai felelősséget és az etikai fejlődést, fontos szerepet kapnak. A Best Practice könyv üzenete, hogy a jogi karok az oktatás során a szókratészi és esetjogi módszerek alkalmazása helyett a hangsúlyt a tudásra, az értékekre és a készségekre helyezték, továbbá, a könyv kiemeli, hogy ezek fejlesztése valamennyi tantárgy keretében jelenjen meg, ne kurzusonként elkülönítve.

---

¹⁹⁶ DUBLIN 1998, 1469. o.

¹⁹⁷ American Bar Association, Standards For Approval of Law School and Interpretation Standards 301, 1993. Idézi DUBLIN 1998, 1469. o.

¹⁹⁸ DUBLIN 1998, 1469. o.

¹⁹⁹ BARRY, DUBLIN, JOY 2010

²⁰⁰ William M. SULLIVAN AND OTHERS: Educating Lawyers: Preparation for the Profession of Law (továbbiakban: Carnegie jelentés) Jossey-Bass/Wiley, 2007

²⁰¹ Roy STUCKEY AND OTHERS: Best Practices for Legal Education: A Vision and a Road Map (továbbiakban: Best Practice), Clinical Legal Education Association, 2007

²⁰² BARRY, DUBLIN, JOY 2010

Mindkét könyv felhívta a figyelmet arra, hogy a kritikák nem újkeletűek, hiszen évek óta panaszkodnak a munkáltatók és a joghallgatók is, amiért a jogi karok nem készítik fel megfelelően a diákokat a szakmára. A professzorok többsége ellenáll az oktatási módszereik újragondolásának, továbbra is a jogi doktrínákat tanítják és az elméleti tudásra helyezik a hangsúlyt.²⁰³ A fentebb ismertetett nehézségek azt eredményezik, hogy nem érvényesíthető a jogi oktatással szembeni elvárás, miszerint gondolkodóvá és nem memorizálóvá, magolóvá kell tenni a hallgatókat.

Ugyanakkor, az univerzális jogklinika oktatás irányába mutató mérföldkönek is tekinthetők ezek a könyvek, mivel egy átfogó, több évig tartó kutatás eredményeként készültek, és széleskörű megújulási javaslatokat tartalmaznak az amerikai jogi oktatást illetően, beleértve a jogklinika módszertant is. Napjainkban, gyakorlatilag az összes amerikai jogi egyetem rendelkezik jogklinika programmal, amelyek száma és a jogi oktatásban betöltött szerepének elfogadottsága folyamatosan nő.²⁰⁴

A globális jogklinika mozgalom az 1990-es évek végén, a 2000-es évek elején vette kezdetét, amely ma is tart. E mozgalom bizonyítéka a különböző országok jogklinika professzorainak egymással való kooperációja, akik a globális cél elérése érdekében együttműködnek, a jó gyakorlatokat megosztják egymással, sőt közös szervezeteket is létrehoznak, mint például a GAJE.^{205,206} „A GAJE olyan személyekből álló szövetség, akik elkötelezettek az igazságosságának a jogi oktatáson keresztül történő elérése mellett. A joghallgatók jogklinikai oktatása az igazságügyi oktatás kulcsfontosságú eleme [...] .”²⁰⁷ Kérdésként merülhet fel, hogy vajon valóban beszélhetünk-e jogklinika mozgalomról, melyek a jogklinika képzés azon sarokpontjai, amelyeket a világon mindenhol elismernek? Lényegi eleme egyrészt, a szakmai oktatási küldetése, amelynek keretében, a dolgozat által többször is idézett, kettős cél (oktatási és szociális) is megvalósul, másrészt, maga a módszertan, amely elkötelezett a gyakorlati alapú oktatás mellett.²⁰⁸ Harmadrészt, elhivatottan küzd a jogászok társadalmi igazságosságra neveléséért.²⁰⁹ A jogklinika oktatók

---

²⁰³ BARRY, DUBLIN, JOY 2010

²⁰⁴ ALEMANN-KHADAR 2018, 7. o.

²⁰⁵ GAJE: Global Alliance for Justice Education

²⁰⁶ Frank S. BLOCH, N. R. Madhava MENON: The Global Clinical Movement. in: The Global Clinical Movement Educating Lawyers for Social Justice, (szerk. Frank S. Bloch). Oxford University Press, 2011, 267-277. o., 267. o.

²⁰⁷ Global Alliance for Justice Education: Mission Statement: https://www.gaje.org/mission_statement (utolsó megtekintés: 2022. 05. 22.)

²⁰⁸ BLOCH, MENON 2011, 269. o.

²⁰⁹ BLOCH, MENON 2011, 269. o.

a világon mindenhol elszántan támogatják a jogi képzés reformját, sőt hajlandóak új oktatási módszereket is elsajátítani az oktatás hatékonyságának emelése érdekében.²¹⁰ „A jogklinika oktatásra, mint „igazságközpontú” vagy „társadalmilag fontos oktatásra” tekinthetünk, hiszen az elsődleges célja, hogy a jövő jogászainak olyan képzést biztosítson, amelyből mind a szakma, mind a társadalom profitál.”²¹¹ A jogklinika képzésnek így tehát közvetlen hatása van a helyi társadalomra és a helyi szakmai közösségre is.²¹²

Összességében elmondható, hogy a jogklinika oktatás az Egyesült Államokban jelentős változáson ment át, kiindulva a diákok önszerveződő ingyenes jogi rendelőjétől, Frank és Bradway úttörő, jogklinika módszerének megszilárdításáért folytatott harcán, és CLEPR aktív szerepvállalásán át, egészen napjainkig, amikor a tanterv szerves részévé váltak e programok. Mára már valamennyi jogi karon működik valamilyen típusú jogklinika az Egyesült Államokban, a diákok kreditet kapnak a munkájukért, és a jogklinika professzorok elismert tagjai lettek a jogtudománynak.²¹³ A jogklinika módszertan széleskörű elterjedését bizonyítja az is, hogy a 2021-2022-es tanévben a Harvard jogi karán végzett diákok, mindegy 88%-a részt vett valamilyen jogklinika kurzuson a képzése során.²¹⁴ Mindemellett, egy globális jogklinika mozgalom zajlik a világban, aminek aktív részesei az amerikai jogi karok is.

3.2.A jogklinika képzés közép-kelet-európai múltja

Az amerikai mintához hasonlóan az európai jogprofesszorokra is jellemző a tradicionális oktatáshoz való ragaszkodás, holott a „csinálva, menet közben tanulás” módszere ősidők óta létezik. Edwin Rekosh kutatásai során felfedezte, hogy a közép-kelet-európai régióban már az 19. század közepén működtek jogklinikák, például Németországban és Oroszországban 1847-ből találhatók olyan források²¹⁵, amelyek a jogklinika oktatásra utalnak.²¹⁶ Az európai modell, különösen a dán példa, később több

---

²¹⁰ BLOCH, MENON 2011, 272. o.

²¹¹ BLOCH, MENON 2011, 272. o.

²¹² BLOCH, MENON 2011, 275. o.

²¹³ REKOSH 2005, 47. o.

²¹⁴ In-House Clinic: <https://hls.harvard.edu/dept/clinical/clinics/in-house-clinics/> (utolsó megtekintés: 2022. 05. 20.)

²¹⁵ A német szakirodalom utal a „pandektenpraktikum” 1847-es rostocki létrehozására, amely modellt ugyanabban az évben Kazahsztán és Oroszország is átvett. Lásd: Edwin REKOSH: Constructing Public Interest Law: Transnational Collaboration and Exchange in Central and Eastern Europe, UCLA Journal of International Law and Foreign Affairs 2008, 13. szám, 55-96. o., 84. o.

²¹⁶ WILSON 2018, 86. o.

amerikai jogi kar számára is mintaként szolgált. William Rowe, a Columbia egyetem professzora, saját jogi karán alapított jogklinika programot a Koppenhágai Egyetemmel való együttműködésének köszönhetően.²¹⁷ Arthur von Briesen, a New York-i Jogi Segítségnyújtó Társaság korai elnöke, 1907-ben ellátogatott a Koppenhágai Egyetemre, hogy tanulmányozza a dán jogklinika módszert. A mintaként szolgált dán jogklinika²¹⁸ 1885-ben alakult a Koppenhágai Egyetem és a koppenhágai Jogi Segítségnyújtó Társaság együttműködésében, így mind állami, mind egyetemi forrás segítette a jogklinika működését.²¹⁹

Wilson könyvében a közép-kelet-európai jogklinikai oktatást posztszovjet újításként határozza meg.²²⁰ Az orosz igazságügyi minisztérium lapja²²¹ már 1901-ben megemlíti a jogklinika oktatást mint olyan módszert, amelynek köszönhetően a diákok szegény ügyfelek valós problémáiban nyújtanak közvetlenül segítséget, ezzel is fejlesztve a társadalom jogtudatosságát.²²² Ugyanakkor, írásos bizonyítékot a cári Oroszországban ténylegesen működő jogklinikáról nem találhatunk. Az első, valóban működő orosz jogklinika 1996-ban kezdte meg tevékenységét a Petrozavodsk-i Állami Egyetemen, amely a vermonti jogi karral való együttműködésnek köszönhető.²²³ Czeslaw Znamierowski a Gazeta Polska 1936-os számában javasolta a jogi karoknak, hogy az orvosi képzés mintájára vezessenek be klinikai oktatást Lengyelországban. Znamierowski, ellentétben Frankkel, a jogklinika oktatás céljai közül a szociális cél szerepét hangsúlyozta, szerinte *„[a] jog előtti demokratikus egyenlőséget már maga az a tény is veszélyezteti, hogy a jogsegélyt csak piaci áron lehet megvásárolni. [...] Van egy igazán komikus és egyben szomorú analógia a per és a betegség között. Abban hasonlítanak, hogy nem kizárólag azokat sújtják, akik könnyedén megengedhetik maguknak a segítséget. Éppen ez az analógia hívja fel a figyelmünket a jogi klinikákra és az ambulanciákra, mint az olcsó és ingyenes jogi segítségnyújtás megszervezésének modelljére.”*²²⁴

A jogklinika fejlődése a közép-kelet-európai régióban, az amerikaival ellentétben, élesen nem különíthető el korszakokra. Habár az egyes jogklinikaszerű európai

---

²¹⁷ ROWE 591. o. Idézi REKOSH 2005, 45. o.

²¹⁸ hivatalos neve: The Student Association for Securing Legal Aid to the Poor

²¹⁹ WILSON 2018, 87. o.

²²⁰ WILSON 2018, 185. o.

²²¹ Journal of the Ministry of Justice of Russia

²²² Edwin REKOSH: Constructing Public Interest Law: Transnational Collaboration and Exchange in Central and Eastern Europe. UCLA Journal of International Law and Foreign Affairs, 2008, 13. szám, 55-96. o., 88. o. Idézi: WILSON 2018, 186. o.

²²³ WILSON 2018, 187. o.

²²⁴ REKOSH 2008, 85. o. 89. lj.

kezdeményezések, elsődlegesen a dán modell, adták a motivációt az amerikai jogklinika programok létrehozására, a kezdeti próbálkozások után hosszú időre eltűntek a jogi oktatás keretéből. A rendszerváltást követő, jogászképzést is jelentősen érintő, változások hozták vissza, meghatározó amerikai támogatással, a módszertant a jogászképzésbe. Ahhoz, hogy a jogklinika oktatás az 1990-es évek második felében a régióban fejlődésnek indulhasson, rögzös utat kellett bejárnia. Számos, amerikaihoz hasonló, tényező, többek között az anyagi támogatás, minőségi jogi tankönyvek és az elkötelezett oktatói gárda hiánya, a tradicionális, elmélet alapú oktatás dominanciája nehezítette a jogászképzés fejlesztését.²²⁵ A kommunista rendszerek bukása és a Szovjetunió hanyatlása után a régió gyors és mélyreható változásokon ment keresztül, elegendő csak megemlíteni a központi tervgazdaságról a szabad piacgazdaságra, és az autoriter kormányzásról a demokratikusra való váltást. Ebben a kaotikus és gyorsan változó időszakban a jogászok szerepe jelentősen megnőtt. A végbemenő változások a jogrendszerek mélyreható átalakítását, többek között új demokratikus alkotmányok kidolgozását igényelte. Ezzel párhuzamosan az oktatási rendszerek, köztük az egyetemi szintű oktatási rendszerek is átalakultak. Az akadémiai szabadság gyorsan felváltotta az ideológia alapú oktatást, mely többek között azt a felismerést is magával hozta, hogy a régimódi tanítási módszerek - amelyek elsődlegesen arra épültek, hogy nagylétszámú előadások keretében az oktatók lediktálják a tananyagot, a diákok pedig, mint passzív résztvevők jegyzetelnek, anélkül, hogy megkérdőjeleznék, megvitátnák a professzor által elmondottakat – elavultak és nem fejlesztik azon fontos készségeket és képességeket, amelyek a jogászi hivatás gyakorlásához elengedhetetlenek.²²⁶ A jogászi kompetenciák egyetemi oktatás keretében való elsajátításának lehetősége teljesen hiányzott vagy nagyon szűk körben volt elérhető.

1993-ban azonban megindult néhány kezdeményezés a gyakorlatorientált oktatás irányába, amelynek egyik jele a jogklinika kurzus megjelenése volt. Ezt a kezdeményezést számos szervezet támogatta, mint például az ABA egyik részlege, a CEELI²²⁷, a Ford

---

²²⁵ Mariana BERBEC-ROSTAS, Arkady GUTNIKOV, Barbara NAMYSLOWSKA-GABRYSIK: Clinical Legal Education in Central and Eastern Europe, Selected Case Studies. in: The Global Clinical Movement Educating Lawyers for Social Justice, (szerk. Frank S. Bloch). Oxford University Press, 2011, 53-67. o., 54. o.

²²⁶ Katarzyna WAZYNSKA-FINCK: Poland as the Success Story of Clinical Legal Education in Central and Eastern Europe, Achievements, Setbacks, and Ongoing Challenges, in: Reinventing Legal Education, How Clinical Education is reforming law teaching and practice in Europe, (szerk: Alberto Alemanno-Lamin Khadar) Cambridge University Press 2018, 44-55. o., 44-45. o.

²²⁷ Central European and Eurasian Law Initiative: Közép-európai és eurázsiai jogi kezdeményezés

Alapítvány és az OSI.^{228,229} A fő gondolat a jogállamiság és az emberi jogok védelmének megerősítése volt új jogászgenerációk (tanárok és leendő jogalkalmazók) kinevelése révén.²³⁰ Annak ellenére, hogy a közép-kelet-európai régió jogklinika programjai meghatározó anyagi és know-howt, beleértve a tapasztalatok cseréjét is, kaptak a korábban nevesített amerikai szervezetektől, mégis a dél-afrikai tapasztalatoknak volt döntő hatása a régió jogklinika képzésére.²³¹ Nagy valószínűséggel a dél-afrikai modell nélkül a jogklinika oktatás nem tudott volna gyökeret verni a régióban, amelynek egyik oka, hogy a dél-afrikai modell a jogklinika képzésen belül a hangsúlyt a jogi segítségnyújtásra helyezi, szemben az amerikai modellel, amelynél a prioritás az oktatási célok megvalósítása.²³² A szociális cél dominanciájának oka, hogy Dél-Afrikában, Közép-Kelet Európához hasonlóan, a jogi segítségnyújtásra kevesebb forrás áll rendelkezésre, így az egyetemek, és azon belül is a jogász hallgatók és tanáraik, tudják ezt a hiányt ingyenes jogi tanácsadásaikkal pótolni.

3.2.1.A V4 országok jogklinika képzéseinek fejlődése

A visegrádi államokban a jogklinika módszertan elterjedése szoros összefüggésben áll az amerikai tudással és anyagi támogatásokkal. A posztszovjet régióból elsőként Csehországban, a Palacky Egyetemen jött létre az első élő ügyfeles jogklinika 1995-ben.²³³ Bár a jogi klinika program napjainkban is működik, de a létrehozását követő években a hallgatók száma és az oktatás minősége stagnált, különösen az anyagi támogatás és a programban részt venni hajlandó személyek (hallgatók és oktatók) hiánya miatt.²³⁴ Ezt a „sötét időszakot” követően a klinikai programot 2006-2012 között az Európai Szociális Alap és a Cseh Köztársaság állami költségvetése által finanszírozott két projektnek²³⁵ köszönhetően továbbfejlesztették.²³⁶ Jelenleg négy élő ügyfeles²³⁷ és kilenc egyéb, például

---

²²⁸ Open Society Institute

²²⁹ BERBEC-ROSTAS, GUTNIKOV, NAMYSLOWSKA-GABRYSIK 2011, 54. o.

²³⁰ WAZYNSKA-FINCK 2018, 45. o.

²³¹ REKOSH 2008, 86. o.

²³² REKOSH 2008, 86-87. o.

²³³ WILSON 2018, 186. o.

²³⁴ Vendula BRYXOVÁ, Maxim TOMOSZEK, Veronica VLCKOVA: Introducing Legal Clinics in Olomouc, Czech Republic, *Journal of Legal Clinic Education*, 2006, 10. szám, 149-156. o., 150. o.

²³⁵ A két projekt a következő: Development of practical forms of teaching at Law Faculty of Palacký University és Lifelong Learning in Law

²³⁶ Legal Clinic in Olomouc – First in Central Europe: <http://www.lawstars.eu/partner.aspx?id=3> (utolsó megtekintés: 2022. 05. 24.)

street law és jogalkotási jogklinika működik az egyetem jogi karán, amelyek közül az élő ügyfeles klinikákat a Hallgatói Jogi Iroda (Student Law Office) fogja össze, mint adminisztratív szerv, amelynek saját titkársága segíti megszervezni az ügyfelek és hallgatók találkozóit.²³⁸ A Palacky Egyetem jogklinika programjának sikerén felbuzdulva a brnói és prágai jogi karokon is létrehoztak jogklinikákat, amellyel kezdetét vette Csehországban a módszertan széleskörű alkalmazása.²³⁹ A cseh jogi karok közötti szoros együttműködés példája a Palacky Egyetem és a prágai Károly Egyetem közös szervezésében létrehozott „Tapasztalati tanulás és tanítás” (Experiential Learning and Teaching) elnevezésű LLM program, amelyre olyan előadókat is meghívnak, akik évek óta eredményesen működtetnek jogklinikákat, így meglévő tapasztalataikat, jógyakorlataikat tudják a képzésen részt vevő hallgatókkal megosztani.²⁴⁰

Lengyelországban, a Jagello Egyetemen indult meg elsőként a jogklinika módszer alkalmazása 1997-ben, amely év magyar szempontból is jelentős, tekintve, hogy hazánkban is ebben az esztendőben jött létre az ELTE és a Magyar Helsinki Bizottság kooperációjának köszönhetően az első jogklinika, kimondottan menekültjogra specializálódva.²⁴¹ Egy évvel később, 1998-ban a Varsói Egyetem jogklinika programja is kezdetét vette, két szekcióval, amelyek elítéltek, illetve nemi alapú erőszak és megkülönböztetés áldozatainak nyújtottak segítséget.²⁴² Mindkét lengyel jogklinika létrehozását többek között a Ford Alapítvány támogatta.

A jogklinika oktatás európai mérföldkövének tekinthetjük a Budapesten 1998-ban megszervezett konferenciát, amelyen a térség jogi karainak dékánjai és oktatói vettek részt.²⁴³ A konferenciának két jelentős eredménye volt. Egyrészt, erősítette a jogklinikák és rajtuk keresztül a jogi karok, valamint a helyi civil szervezetek közötti kapcsolatot, annak érdekében, hogy a diákokat kritikus gondolkodóvá neveljék, másrészt, a hallgatók élő jogi ügyekben történő részvételét is előmozdította. Ez utóbbi azért fontos, mert így a különböző tantárgyaik során megszerzett elméleti tudásukat interdiszciplináris módszerrel

---

²³⁷ Ezek közül három 1-1 területre specializálódott, így működik fogyasztók jogaira, közigazgatási jogra és üzleti jogra fókuszáló jogklinikák.

²³⁸ Centre for Clinical Legal Education: <https://veda.upol.cz/en/workplaces/research-centres/centre-for-clinical-legal-education/> (utolsó megtekintés: 2022.08.08.)

²³⁹ Maxim TOMOSZEK: The Growth of Legal Clinics in Europe – Faith and Hope, or Evidence and Hard Work?, International Journal of Clinical Legal Education 2014, Volume 21., No.1., 93-102. o., 97. o.

²⁴⁰ LLM and Certificate in Experiential Learning and Teaching: <https://www.prf.cuni.cz/en/llm-and-certificate-in-experiential-learning-and-teaching-1404058406.html> (2020.10.28.)

²⁴¹ BERBEC-ROSTAS, GUTNIKOV, NAMYSLOWSKA-GABRYSIK 2011, 59. o.

²⁴² WAZYNSKA-FINCK 2018, 46. o.

²⁴³ WILSON 2018, 188. o.

alkalmazniuk kell, fejlesztve ezzel az etikai ismereteiket, a jogászai képességeiket és értékeiket.²⁴⁴ A konferenciát követően, köszönhetően az COLPI²⁴⁵, a PILI²⁴⁶ és a Ford Alapítvány támogatásának, a régióban ugrásszerűen megnőtt a jogklinikák száma. A jogklinikai professzoroknak rendszeres workshopot és tréninget szerveztek, sőt egyes országokban nemzeti jogklinikai hálózatok jöttek létre, például Lengyelországban a Legal Clinic Foundation (Lengyel Jogklinikai Alapítvány).

Ugyanakkor, a 2000-es évek közepétől a külföldi támogatások száma csökkent, melynek eredményeként megannyi jogklinikai program megszűnt. Ennek oka többek között a módszertan nem megfelelő átültetésében keresendő, hiszen számos esetben „tisztán” az amerikai modellt ültették át, anélkül, hogy a helyi feltételekhez (társadalmi, jogi, gazdasági, szociális stb.) igazították volna. Következésképpen, azon jogklinikai programok tudtak a nyugati támogatások csökkenése, megszűnése után is eredményesen tovább működni, ahol az amerikai modellt a helyi viszonyokhoz igazítva hozták létre. Az amerikai modellel ellentétben a régió jogklinikai programjainak többségét elsődlegesen az a cél vezérli, hogy a társadalom rászoruló tagjainak nyújtsanak jogi támogatást, hasonlóan a dél-afrikai modellhez. Valamint, a közép-kelet-európai régió országainak jogi képzésére továbbra is a tradicionális elméleti típusú oktatás jellemző, amelyből számos gyakorlati képesség elsajátításának lehetősége hiányzik, szemben az amerikaival, ahol nagy hangsúlyt fektetnek a diákok jogászai érvelési készségének fejlesztésére és gyakorlati tapasztalatok megszerzésére.²⁴⁷ Mindezekből kifolyólag főleg azon jogklinikai programok tudnak hatékonyan tovább funkcionálni, akik felismerték, hogy régió jogi oktatásának fentebb nevesített hiányosságait is korrigálni tudják, vagyis az oktatási célt is elérik, miközben a módszertan szociális küldetését is megvalósítják azáltal, hogy ingyenesen nyújtanak jogi segítséget a társadalom marginalizált csoportjainak.

A régióból kiemelkedik Lengyelország jogklinikai képzése, amelyet Aksamovic és Gent cikkükben „*arany standardként*” definiálnak az európai államok számára.²⁴⁸ Lengyelországban a jogklinikai módszertan megjelenése néhány, a képzés iránt lelkes, USA-ból kutatói útról hazaérkező oktatónak és a hallgatók tradicionális oktatással szembeni elégedetlenségének köszönhető.²⁴⁹ Habár az első jogklinikát Krakkóban 1997-

---

²⁴⁴ WILSON 2018, 189. o.

²⁴⁵ Constitutional and Legal Policy Institute

²⁴⁶ Public Interest Law Institute

²⁴⁷ REKOSH 2008, 88-90. o.

²⁴⁸ AKSAMOVIC, GENTY 2014, 433. o.

²⁴⁹ WAZYNSKA-FINCK 2018, 46. o.

ben hozták létre, 2 évvel később további 10 program indult el az országban, napjainkra összesen 25 jogklinika program működik, vagyis minden jogi karnak (az állami, egyházi és magánegyetemeket is beleértve) saját jogklinikája van, sőt, a legtöbb karon több is működik egyszerre. A lengyel jogklinika sikere több tényezőre vezethető vissza: 1.) számos külföldi (pl.: USA Konzulátusa), nemzetközi (pl.: UNHCR) és nemzeti intézmény (pl.: lengyel ombudsman, civil szervezetek) támogatja és segíti a jogklinikák működését, 2.) jelentős tudást és anyagi támogatást kapnak amerikai szervezetektől, 3.) a Lengyel Jogklinika Alapítvány²⁵⁰ (továbbiakban: Alapítvány) felállítása, amelynek küldetése a jogklinikák működési standardjainak kidolgozása, támogatások és képzések biztosítása, a módszertan fejlesztése és népszerűsítése. Az Alapítvány által kidolgozott standardoknak, feltételeknek minden jogklinikának meg kell felelnie ezzel biztosítva az oktatási színvonal megfelelőségét, valamint minőségbiztosítási garanciaként is szolgál az ügyfelek számára. Mindezekon túl, az Alapítvány létrehozott egy külön szakmai folyóiratot (Klinika), évente két konferenciát szervez, illetve számos könyvet publikált a módszertanról.²⁵¹ Az Alapítvány mára nemcsak a nemzeti jogi oktatás egyik kulcsfontosságú szereplője, hanem közreműködik a jogi segítségnyújtáshoz való hozzáférésre vonatkozó törvények és rendeletek kidolgozásában, valamint a pro bono jogi szolgáltatások nyújtásában országszerte.²⁵² A visegrádi államok közül a lengyel jogklinika oktatás a legfejlettebb és leginkább intézményesült.²⁵³

A visegrádi államok közül a szlovák jogklinika program a legfiatalabb, 2012 óta része a pozsonyi Cominus Egyetemen tantervének. Az egyetem újonnan létrehozott egy önálló Jogklinika Intézetet (Institute of Clinical Legal Education), amely kizárólag jogklinika képzésre fókuszál.²⁵⁴ Az Intézet működésének tíz éve alatt számos eredményt ért el, így például húsz jogklinika kurzust hozott létre, amelyek közül néhány élő ügyfeles, továbbá külön nyári egyetemet szervezett jogászai képességek elsajátítása, fejlesztése céljából, valamint a civil szektorral való együttműködésének eredményeként külön kurzust vezetett

---

²⁵⁰ Fundacja Uniwersyteckich Poradni Prawnych: Legal Clinic Foundation: <http://www.fupp.org.pl/en/foundation/history-mission> (utolsó megtekintés: 2022. 05. 22.)

²⁵¹ WAZYNSKA-FINCK 2018, 48. o.

²⁵² Richard J. WILSON: Legal Aid and Clinical Legal Education in Europe and the USA: Are They Compatible?, in: Outsourcing Legal Aid in the Nordic Welfare States (szerk: Ole Hammerslev, Olaf Halvorsen Ronning), Springer Nature, 2018, 263-285. o., 277. o.

²⁵³ TÓTH 2017, 150. o.

²⁵⁴ Institute of Clinical Legal Education: <https://www.flaw.uniba.sk/en/departments/institutes/institute-of-clinical-legal-education/> (utolsó megtekintés: 2020.10.28.)

be, amelynek keretében a joghallgatók tutorok felügyelete mellett non-profit szervezeteknek nyújtanak jogi tanácsadást.²⁵⁵

Tekintettel arra, hogy a magyarországi jogklinika képzésről külön fejezet értekezik, így jelen fejezetben a szerző nem tér ki a hazai joglinikák helyzetének alakulására.

A jogklinika mozgalom globális jellege Európában az ENCLE²⁵⁶ létrehozásában mutatkozott meg 2012 őszén. „Az ENCLE általános célja az igazságosság előmozdítása és a jogi oktatás minőségének javítása a jogklinika alkalmazásával azáltal, hogy összehozza az európai jogklinika iránt érdeklődőket, akik különböző jogi, oktatási és szervezeti környezetben cserélnek nézőpontokat és működnek együtt.”²⁵⁷ Az ENCLE, mint ernyőszervezet, konferenciákat, workshopokat szervez annak érdekében, hogy a jogklinikával foglalkozók megosszák egymással jógyakorlataikat, tapasztalataikat. Küldetése továbbá, hogy egy egységesített jogklinikai oktatásmódszertan kidolgozása, amelyet valamennyi európai jogi karon alkalmazni lehetne. A szervezet, mint regionális szereplő, szerepe elvitathatatlan a kelet és nyugat európai jogklinika képviselők „összehozásában”, így lehetőséget teremtve a tapasztalatok cseréjére.

Habár Nyugat-Európa sokáig ellenállt a tapasztalati alapú oktatás bevezetésének, mondván összeegyeztethetetlen a kontinentális jogrendszerrel, mára egyre nagyobb népszerűségnek örvend a jogklinika módszertan a régióban. Az ENCLE és az Open Society Justice Initiative által végzett felmérés szerint csak Németországban napjainkban több mint 30, Olaszországban és az Egyesült Királyságban több mint 20, míg Spanyolországban és Franciaországban legalább 5 jogklinika működik.²⁵⁸ Megkérdőjelezhetetlen tehát a közép-kelet-európai régió országainak hatása a nyugat-európai államok jogklinika fejlődésére, hiszen egyre több jogi karon jelenik meg a módszertan.²⁵⁹ „A közelmúltbeli fejlődés Közép- és Kelet-Európában azt mutatja, hogy a klinikai jogi oktatás koncepciója jól illeszkedik az európai felsőoktatási reformok célkitűzéseéhez [...] a klinikai jogi képzés könnyen adaptálható a különböző jogrendszerekhez, és a koncepció jól illeszkedik a Bologna-folyamat céljaival és az Európai Bizottság stratégiájával.”²⁶⁰

---

²⁵⁵ Clinical Legal Education: <https://www.flaw.uniba.sk/en/departments/institutes/institute-of-clinical-legal-education/clinical-legal-education/> (utolsó megtekintés: 2020.10.30.)

²⁵⁶ European Network for Clinical Legal Education

²⁵⁷ ENCLE: What are our goals: <https://encle.org/about-us/what-is-encle> (utolsó megtekintés: 2022. 05. 22.)

²⁵⁸ ALEMANN-KHADAR 2018, 10-11. o.

²⁵⁹ WILSON 2018, 195. o.

²⁶⁰ REKOSH 2008, 92. o. 109. lj.

A fentebbiek fényében megállapítható, hogy bár Európából ered a jogklinika módszertan, mégis, az Egyesült Államokban tudott az 1960-as években kivirágozni. Európában a rendszerváltást követően, a jogállam és a demokrácia megteremtésére irányuló erőfeszítésekkel, többek között amerikai támogatásoknak köszönhetően, terjedt el széles körben a módszer. Következésképpen, rendkívül szoros kapcsolat áll fenn az amerikai és az európai, különösen a közép-kelet-európai államok jogklinika képzései között, mivel az amerikai egyetemek és támogató szervezetek kezdetben európai, dán mintát vettek alapul, majd amerikai segítséggel tudott az 1990-es évek második felében fejlődésnek indulni a képzés az európai régióban, különösen a posztszovjet térségben. A közép-kelet-európai régió belül a visegrádi államok jogklinikusai között kimondottan szoros az együttműködés, amelyet mi sem példáz jobban, minthogy egymás jogklinika programjainak bevezetésében, működtetésében is segítségre vannak. Példaként említhető, hogy az olmützi Palacky Egyetem 2006 óta kooperál a Lengyel Jogklinika Alapítvánnyal, amely különösen jelentős támogatást biztosított a jogklinika programok bevezetése során. Ugyanakkor, a Palacky Egyetem mentorálta kezdetben a pozsonyi Comenius Egyetem által szervezett jogklinika módszertant népszerűsítő és fejlesztő workshopokat és tréningeket.

Jelen fejezet bemutatta, hogy a jogklinika módszertan nem újkeletű jelenség, hiszen már az 1800-as évek közepéből származó forrásokban is találunk rá utalást. Bár eredetét tekintve európai találmány, mégis az Egyesült Államokban tudott kibontakozni, a megfelelő társadalmi, szociális és politikai környezetben. Az USA-ban a módszer fejlődése három, egymástól jól elhatárolható korszakra bontható, a kezdeti próbálkozásoktól, a virágzás időszakán át, a globális jogklinika mozgalomig, amely utóbbi már kontinenseken átívelő. Az európai fejlődését tekintve külön időszakokat nehéz meghatározni, a kontinens eltérő történelmi háttere miatt. Az európai jogklinikák meghonosodását nagyban nehezíti a jogászképzés merev ragaszkodása a tradicionális, elméleti, doktrinális oktatáshoz, míg az USA-ban a képzés sokkal gyakorlatiasabb, és a tanterv számos jogász képeket fejlesztő kurzust magában foglal.²⁶¹ A európai jogászképzésben megbúvó nehézségek ellenére, Közép-Kelet Európában az 1990-es évek második fele, illetve a korai 2000-es évek tekinthetők a jogklinika képzés robbanási időszakának, köszönhetően a régiót elárasztó amerikai forrásoknak. Ebben az időszakban a volt szocialista országokban megközelítőleg több mint 100 jogklinika programot hoztak létre a korábban is említett amerikai szervek

---

²⁶¹ Hasonlóan vélekedik TÓTH J. Zoltán: A jogásszá válás feltételei az Egyesült Államokban című művében. Elérhető: *Collega*, 2006. 1. szám.

támogatásának köszönhetően.²⁶² Ugyanakkor, a fellendülés korszakát hamar követte a hanyatlás időszaka, amikor a támogatásokat máshová csoportosították, például újabb régióba. Az amerikai források kivonása után a visegrádi négyek közül a lengyel jogklinika program tudott töretlenül tovább működni, sőt továbbfejlődni. Számos oka volt annak, hogy rengeteg jogklinika program szinte azonnal megszűnt a pénzek átcsoportosítása után. Ezek közé tartozik 1) a módszertan nem megfelelő adaptációja, 2) számos európai államban a professzorok nem praktizálnak, így élő ügyfeles jogklinikák esetén, ahol az ügyfél bíróság előtti képviselését is ellátja a jogklinika, ügyvédet kellett alkalmazni, akinek a költségét az egyetem nem akarta finanszírozni, 3) maga a program csak névleg jött létre, pusztán külföldi kutatókat kívántak vele lenyűgözni, 4) a program működése egy konkrét személytől, általában a módszertan iránt lelkes fiatal oktatóktól elköteleződésétől függött, így amennyiben ezen személyek elhagyták az egyetemet, nagy eséllyel az oktatói gárdából más nem vette át a helyüket.²⁶³ A hanyatlás után egy lassabb fejlődés figyelhető meg a közép-kelet-európai régióban, amelynek eredménye az ENCLE, mint ernyőszervezet 2012-es létrehozása. A szervezet célja a jogklinika képzés európai standardjainak kidolgozása, jogklinikusok közötti tapasztalatcsere workshopok, konferenciák útján. A régió jogklinika programjai pedig példaként szolgálnak a nyugat-európai államok jogklinika képzésének úttöréséhez.

Összességében megállapítható, hogy a jogklinika módszertan a jogászképzést egy új szintre emeli, ahol a kognitív képességek mellett helyet kap a hatékonyság, a társadalmi problémákra való érzékenység, valamint az azokért vállalt szakmai felelősség, továbbá a kritikai gondolkodás és az etikai alapelvek ismerete. A mai joghallgatók lesznek később azon jogalkotók és jogalkalmazók, akik a jogot formálják, így amennyiben ismerik azt a közösséget, amelyben élnek, képesek lesznek abban változást hozni.

IV. Jogklinika modellek és sajátosságaik

Jelen fejezetben a jogklinikai módszertan néhány széles körben alkalmazott fogalmával, logikájával és annak kettős (oktatási és szociális) céljával, típusaival, illetve néhány külföldi jogklinika program működésével foglalkozom. Tekintettel arra, hogy nincs

---

²⁶² Philip M. GENTY: Reflection on US Involvement in the Promotion Of Clinical Legal Education in Europe, in: Reinventing Legal Education, How Clinical Education is reforming law teaching and practice in Europe, (szerk: Alberto Alemanno-Lamin Khadar), Cambridge University Press, 2018. 29-43. o., 30. o.

²⁶³ GENTY 2018, 34. o.

egy univerzálisan elfogadott jogklinika definíció, így kiválasztottam több olyan meghatározást, amelyeket a szakirodalmak és a szakma is rendszeresen hivatkozásként alkalmaz. Hasonló a helyzet a jogklinikák típusait illetően. Számos tipizálás létezik a jogklinikákra, például az egyetemen belüli (in-house), egyetemen kívüli (externship), élő ügyfelek valódi jogi ügyeivel foglalkozó (live-client), vagy éppen a street law (jogtudatosító) jogklinika. Az egyetemek maguk döntenek el, hogy mely típust/típusokat alkalmazzák. A modell megválasztása függhet az oktatói gárdától, például, amennyiben gyakorló jogászok is részt vesznek az oktatásban, nagyobb valószínűséggel az élő ügyfeles jogklinika programot emelik be a tantervbe, hiszen a jog mindennapi működését az ügyvédek, bírók jobban ismerik, könnyebben tudnak jogi segítséget nyújtani. További meghatározó tényező lehet az egyetem társadalmi felelősségvállalása, ugyanis, amennyiben az egyetem elkötelezett a helyi közösség joghoz jutásának támogatásában, akkor elsősorban jogtudatosító, valamint élő ügyfeles programokat hoz létre. Mindezek mellett, befolyásoló tényező a diákok igényeinek kielégítése is. A tapasztalatok és a kérdőíves kutatásaim eredményei, amelyeket a következő fejezetben ismertetek, azt támasztják alá, hogy a hallgatók szívesebben vesznek részt valódi ügyek megoldásában, mint hipotetikus jogesetek elemzésében vagy imitált bírósági (moot court) kurzuson. A Közép-európai Egyetem két oktatójának jogklinika projekttel kapcsolatos vizsgálata is hasonló megállapításra jutott.²⁶⁴ Következésképp, számos tényezőtől függ, hogy az adott felsőoktatási intézmény, mely típus mellett kötelezi el magát. Gyakran előfordul, hogy az egyetemek jogi karai több jogklinikai modellt is beemelnek a tantervbe, választási lehetőséget biztosítva a hallgatóiknak, hogy motivációjuknak, kíváncsiságuknak megfelelő programban vegyenek részt. A jogklinika típusaival foglalkozó alfejezetben elemzem az egyes modelleket és a mögöttük meghúzódó oktatási célt. Végezetül, néhány olyan külföldi (amerikai, cseh, lengyel) jogklinika program működését vizsgálom összehasonlító módszerrel, amelyeket tanulmányút keretében volt szerencsém megismerni. Ezen országok jogklinikái az értekezés más fejezeteiben visszatérően megjelennek, mivel számos szempontból példaként szolgáltak és szolgálhatnak a hazai jogklinikáknak.

Mielőtt a jogklinikai módszertan és a modellek elemzésébe kezdenék, elengedhetetlen, hogy a téma szempontjából jelentős tanulási formát röviden ismertessek.

---

²⁶⁴ UITZ Renáta, POLGÁRI Eszter: Clinical Legal Education at Central European University, Budapest: A Small Project with Big Ambitions in a Supportive Institution, in: Reinventing Legal Education - How Clinical Education is Reforming the Teaching and Practice of Law in Europe, (szerk: Alberto Alemanno, Lamin Khadar), Cambridge University Press, 2018, 230-246.o.

Habár számtalan tanulási típust különböztethetünk meg, az értekezésben pusztán a jogklinikával szoros összefüggésben álló tapasztalati tanulóssal, oktatással foglalkozom.

4.1. A tapasztalati tanulás és oktatás

Napjainkra tucatnyi tanulási forma jött létre, például a tapasztalati tanulás, a saját élményű tanulás, a távoktatás, a projekt típusú, vagy az alternatív oktatás. A hagyományostól eltérő oktatási formák megjelenése számos tényezőre vezethető vissza. Egyrészt, köszönhetően a technológia fejlődésének, megjelent és egyre szélesebb körben elterjedt az e-learning, vagy éppen a blended-learning. Másrészt, az oktatók újabb eszközökkel és módszerekkel kívánják „felpezsdíteni” a képzést. Ezen utóbbira lehet példa a projekt típusú oktatás vagy az élménypedagógia. Ezen, akár atipikusnak is nevezhető, formák közül a tapasztalati tanulás áll szoros kapcsolatban a jogklinika módszertannal, hiszen több olyan jellemzővel rendelkezik, amelyek a jogklinikai képzésnél is jelen vannak, és könnyebbé teszik e módszertan definiálását, megértését.

Számos tudományterület²⁶⁵ foglalkozik a felnőttek tanulási szokásaival. E kutatások szerint, a felnőttek akkor tanulnak a leghatékonyabban, amikor a valós életben felmerülő kérdésekkel szembesülnek, amit aztán a lehetőségek feltérképezése, majd a megoldásra kapott visszajelzések követnek.²⁶⁶ Benjamin S. Bloom kidolgozta az oktatás céljának hat szintjét, amit a neve után Bloom-osztályzásnak nevezett el. Ez a hat, egymásra épülő lépcső: (1) tudás, (2) megértés, (3) alkalmazás, (4) elemzés, (5) szintetizálás, (6) értékelés, amelyet az oktatók évtizedek óta alkalmaznak, annak érdekében, hogy a diákok gondolkodási képességét ösztönözzék és fejlesszék.²⁶⁷ A tapasztalati tanulás (experiential learning) elnevezés arra utal, hogy a tapasztalatnak a tanulási folyamatban központi szerep jut. David A. Kolb pszichológus a tanulást a következőképp definiálta: „[a] tanulás az a folyamat, amelynek során a tapasztalat átalakításával tudás jön létre.”²⁶⁸ E tanulási forma jelentősége, amely módszert Kolb négyciklusú tanulási folyamatnak nevezett, abban áll,

---

²⁶⁵ Például: andragógia, pszichológia, szociológia, pedagógia.

²⁶⁶ Kimberly E. O'LEARY: Evaluating Clinical Law Teaching – Suggestions for Law Professors who Have never Used the Clinical Teaching Method, Northern Kentucky Law Review, 2002, Volume 29., 491-519. o., 495. o.

²⁶⁷ BARRY, DUBLIN, JOY 2000, 39. o., amely hivatkozik Thomas AMSTRONG: Multiple Intelligences in the Classroom (1994), 2-3. o.

²⁶⁸ David A. KOLB: Experiential Learning: Experience as The Source of Learning and Development, Prentice Hall Inc., Englewood Cliffs, New Jersey, 1984, 38. o.

hogyan a tanulás és a fejlődés forrása az egyéni vagy a csoportos tapasztalat.²⁶⁹ A tanulás tehát négyciklusú fejlődési folyamat, amely az alábbi egymásra épülő fázisokból áll: tapasztalás, elmélkedés, értelmezés és végezetül a tervezés.²⁷⁰ A lewiniani tapasztalati tanulási modell, hasonlóan Kolb megfogalmazásához, körforgásként írja le a tudás megszerzését: i) az első elem a konkrét tapasztalat, amely egy aktív részvételt, cselekvést vár el az érintett személytől; ii) ezt követi a megfigyelés és visszajelzés, amely egyfajta visszalépés, hiszen reflektálás arra, amit tettünk, vagy ami történt; iii) majd az absztrakció, más néven a teória, amely magában foglalja az esemény értelmezését, általánosításokat, voltaképp egy elmélet kidolgozását; iv) végezetül az alkalmazás, vagyis az új absztrakt elemek tesztelése, mindennapi életben való próbatétele.^{271,272}

Megállapítható, hogy a tapasztalati tanulás ciklusai és a Bloom által felállított osztályzás megfeleltethető egymásnak. Következésképp, az oktatás a célját a tapasztalati oktatással és tanulással kielégítően el tudja érni. Az ilyen típusú tanulásra jellemző, hogy az ismeret a folyamatos tapasztalásból érkezik, amely segíti feloldani az elméletet, így az egyes elvont elvek, fogalmak közötti konfliktust, valamint rendszerszemléletű tudást biztosít. Feltétele, hogy egy motivált tanuló álljon a központban, aki rendelkezik kritikai gondolkodással, miközben az oktató rendkívül segítőkészen, nyitottan, egyfajta mentorként támogatja a hallgatót a tanulási folyamatban.²⁷³ Látható, hogy a tapasztalati oktatás integrálja az elméletet és a gyakorlatot, azáltal, hogy a tudományos kutatást tényleges tapasztalatokkal kombinálja.²⁷⁴ Ez a fajta tanítási forma lehetővé teszi, hogy a hallgató aktívan részt vegyen a saját oktatásában, ami pozitív hatással van a diákok motivációjára, attitűdjére, illetve lehetővé teszi különböző képességek megszerzését, fejlesztését.²⁷⁵

A tapasztalati tanulás egyik leggyakoribb formája egy munkába való betanulás, ezért számos szak, így például a mediátor, a különböző egészségügyi, valamint mérnöki képzések szerves része. Ez a forma már alapkészségeket és kompetenciákat feltételez, amelyeket az adott hivatás szempontjából fontos szakmai készségekkel szükséges kiegészíteni. A menet közben való tanulás (learning by doing) jogászképzésbe való integrálása rendkívül komplikált, hiszen számos tényező nehezíti a hagyományostól eltérő,

---

²⁶⁹ Dr. KADOCSA László: Az atipikus oktatási módszerek, in: Felnőttképzési Kutatási Füzetek, Budapest 2006, 49. o.

²⁷⁰ KADOCSA 2006, 49. o.

²⁷¹ KOLB 1984, 21-22. o.

²⁷² STUCKEY AND OTHERS 2007, 122. o.

²⁷³ KADOCSA 2006, 50. o.

²⁷⁴ STUCKEY AND OTHERS 2007, 121. o.

²⁷⁵ STUCKEY AND OTHERS 2007, 121-122. o.

alternatív oktatási módszerek széleskörű alkalmazását. Tekintettel arra, hogy e tényezőkről korábban, egy külön alfejezetben értekeztem, így itt ezek ismételt bemutatásától eltekintek.

Az Innovációs és Technológiai Minisztérium által jegyzett hivatalos kiadvány a jogász diploma megszerzéséhez megkövetel egy hathetes szakmai gyakorlatot,²⁷⁶ annak érdekében, hogy a hallgatók bepillantást nyerjenek egy-egy jogász hivatás (például igazságszolgáltatás, közigazgatás) működésébe. Noha Magyarországon a szakmai gyakorlat a képzés kötelező eleme, és önálló a tantervben, nem kapcsolódik formálisan a fakultatív tárgyként választható jogklinikához. Ugyanakkor, a hat hét meglehetősen kevés, különösen, ha ennek célja egyes gyakorlati jellegű jogász kompetenciák, például az ügyféllel való kommunikáció elsajátítása is. Már az ezredfordulót követően a szegedi joghallgatók körében végzett empirikus kutatás is megállapította, hogy a diákok szerint a jogászképzés, illetve az egyetem nem fordít kellő figyelmet a gyakorlati képzésre.²⁷⁷ Vagyis évtizedek óta érkezik a hallgatók oldaláról a jelzés, valamint az igény arra, hogy tapasztalati, gyakorlati elemeket, módszereket építsenek az oktatásba. Más országokban, például az USA-ban, ahol nincs kötelező szakmai gyakorlat, a jogklinikák keretében a hallgatók egy gyakorló jogász (akár ügyvéd, ügyész, bíró, jogtanácsos) mellett lehetőséget kapnak a szakmára való felkészülésre. Ezt a típust nevezik egyetemen kívüli (externship) jogklinikának. Ebből következőleg, a jogklinikák nemcsak azon államokban, ahol nincs előírt szakmai gyakorlat, hanem például hazánkban is, alternatív tanulási formát kínálnak a különböző képességek, attitűdök elsajátítására, miközben az adott hivatásrend, jelen esetben a jogászság szakmaspecifikus ismereteinek rögzítésére is lehetőséget teremtenek.

4.2. A jogklinikák fogalma

Miként a bevezetőben említettem, számos meghatározást találunk, ugyanakkor, hiányzik egy nemzetközileg elfogadott, egységes fogalom arra, mi is maga a jogklinikák. Az univerzálisan elfogadott definíció hiánya ellenére, valamennyi meghatározás közös eleme a jogklinikák képzés *duális célja*: az oktatási és szociális cél. Ennek következtében, több különböző, egymással szoros összefüggésben álló, ugyanakkor rendkívül szemléletes, fogalom ismertetésével kívánom körülírni a jogklinikák képzést.

---

²⁷⁶ Szakleírás: Jogász osztatlan szak,
https://www.felvi.hu/felveteli/szakok_kepzesek/szakleirasok!/Szakleirasok/index.php/szak/44/szakleiras
utolsó megtekintés: (2022. január 27.)

²⁷⁷ NAGY-TÓTH J. 2002

A European Network for Clinical Legal Education (továbbiakban: ENCLE²⁷⁸) az alábbiak szerint határozza meg a jogklinika módszerét és célját: „[a] jogklinika olyan jogi oktatásmódszertan, amely a tapasztalati tanuláson alapszik, így előmozdítja a tudást, a személyes készségeket és értékeket, valamint ezzel egyidejűleg elősegíti a társadalmi igazságosságot. Átfogó fogalomként magában foglalja a formális és informális oktatási módszereket és projekteket. Olyan oktatásmódszertani elemeket használ, amelyek hallgatóközpontúak, gyakorlatorientáltak, probléma-alapúak, interaktívak, ideértve azt, hogy a hallgatók valódi ügyeken és szociális problémákon dolgoznak együtt egyetemi oktatók vagy gyakorló jogászok felügyelete mellett. Ezen oktatási módszer célja, hogy fejlessze a szakmai attitűdöket, elősegítse a gyakorlati készségek elsajátítását, előmozdítsa a jogállamiságot, biztosítsa az igazságszolgáltatáshoz és a békés konfliktusrendezéshez való hozzáférést, valamint segítse a szociális problémák megoldását.”²⁷⁹

Annak ellenére, hogy a fogalom rendkívül összetett, mégis egyértelműen kiolvasható a joglinikák korábban már említett kettős célja: az oktatás és a szociális igazságosság. Az oktatási célkitűzés keretében a hallgatók elsajátítják a szakma gyakorlásához szükséges gyakorlati képességeket és a professzionális felelősséget (ez összhangban van a jelenleg hatályos képzési és kimeneteli követelményekkel, miszerint tudást és attitűdöt kell közvetíteni, képességet kell fejleszteni, illetve erkölcsi és szakmai felelősséget szükséges kialakítani). Ez lehetővé teszi, hogy valódi, élő ügyfelek jogi ügyeiben való közreműködéssel az elméleti tudásukat a gyakorlatban elmélyítsék, megismerve a kettő között felmerülő esetleges eltéréseket is. Míg a szociális cél megvalósításával a társadalom marginalizált, alulreprezentált csoportjainak joghoz jutását segítik elő, azáltal, hogy ingyenes jogi szolgáltatás nyújtanak részükre. A joglinikás ügyfelek hazánkban rendszeresen szembesülnek a közigazgatás bürokratikus, sokszor átláthatatlan ügyintézési folyamataival és nehézségeivel. A joghallgatók által biztosított joghoz jutásnak így különösen jelentős szerepe van a különböző közigazgatási eljárások során. A joglinikás ügyfelek tapasztalatai, valamint egyes szakirodalmi forrásokban fellelhető ügyfél-ügyintéző párbeszédnek alapján megállapítható, hogy a tájékoztatáshoz

---

²⁷⁸ Az ENCLE az igazságosságnak az oktatáson keresztüli megvalósítása iránt elkötelezett személyek európai hálózata. Célja, hogy összehozza a különböző országokból származó személyeket, akik különböző jogi, oktatási és szervezeti környezetben cserélnek nézőpontokat és együttműködnek annak érdekében, hogy a jogklinikai képzés (CLE) révén előmozdítsák az igazságszolgáltatást és javítsák a jogi oktatás minőségét. Az ENCLE a Cseh Köztársaságban bejegyzett nonprofit egyesület. <https://www.encle.org/>

²⁷⁹ Definition of a Legal Clinic: <http://encle.org/about-encle/definition-of-a-legal-clinic> (utolsó megtekintés: 2019. január 17.) szerző saját fordítása

való joggal szemben támasztott alapvető követelmények (miszerint az ügyintéző tájékoztatása közérthető, szakszerű, hiteles és egyéniesített) gyakran nem érvényesülnek.²⁸⁰

Robert Condlin szerint a jogklinikáknak mikro és makro céljaik vannak. Mikro célnak tekinthető a diákok professzionális identitásának fejlesztése, a makro pedig a kritikai gondolkodás, amelyet ő a jogklinikák legfontosabb céljaként definiált.²⁸¹ Egy jó jogásznak rendelkeznie kell ugyanis azzal a képességgel, hogy napi gyakorlatában képes megkérdőjelezni és kritizálni az igazságszolgáltatás működését.²⁸²

Míg a cél vonatkozásában kettősség, addig a haszonélvezők tekintetében hármasság (diák, ügyfél, egyetem) áll fenn. A diákok a csinálva, menet közben tanulással számos kompetenciát elsajátítanak, megismerik az élő jogot, valamint az etikai elvek gyakorlati érvényesülését is megtapasztalják, mindezt szakmai felügyelet mellett. Az ügyfél ingyenesen jut jogi segítséghez, amellyel esélye lesz az igazságszolgáltatáshoz/közigazgatáshoz hozzáférni, függetlenül az aktuális anyagi helyzetétől, ezáltal csökkentve az egyenlőtlenséget a társadalomban. Végezetül, az egyetemről elmondható, hogy egyrészt, eleget tesz a képzési kimeneteli követelményekben meghatározottaknak azáltal, hogy az előírt kompetenciák elsajátításának lehetőségét biztosítja a hallgatók számára, másfelől, a szociális, társadalmi szerepvállalását teljesíti, hiszen a helyi lakosság joghoz jutását elősegíti, illetve mind nemzeti, mind nemzetközi szinten kapcsolatot épít civil szervezetekkel, intézményekkel és más egyetemekkel.²⁸³ Végezetül, feloldja a szakadékot az egyetem és a jogász szakma világa között, mivel az elmélet mellett gyakorlati tudást is közvetít a hallgatóknak. Mindemellett, a követelményrendszerhez való alkalmazkodás során, az oktatóknak át kell gondolniuk, hogy mit és hogyan tanítsanak. Ez minőségbeli javulást eredményezhet a kurzusok szintjétől egészen a képzés és értékelés struktúrájáig, aminek következtében felkészült, etikus és felelősségtudatos fiatal jogászokat juttathat a munkaerőpiacra.

A jogklinikáknál egyértelműen látszik, miként tudja a jogi oktatás a társadalmat szolgálni. Azzal, hogy az egyetemek a kutatás és tanítás mellé harmadik küldetesként a szociális egyenlőtlenség elleni fellépést jelentő fejlődés és a társadalmi felelősségvállalás mellett is

---

²⁸⁰ MARSOVSZKI Ádám: Szolgáltató közigazgatás: tájékoztatáshoz való jog a magyar szociális ellátórendszerben, Doktori értekezés, Szeged, 2022 <http://www.juris.u-szeged.hu/download.php?docID=132307> (utolsó megtekintés: 2022.07.17.)

²⁸¹ Linda F. SMITH, Jeff GIDDINGS, Leah WORTHAM: Risks and Rewards of Externships: Exploring Goals and Methods, *International Journal of Clinical Legal Education* 2017, Volume 24., No. 3., 30-79. o., 61. o.

²⁸² SMITH, GIDDINGS, WORTHAM 2017, 61. o.

²⁸³ Clelia BARTOLI: Legal clinics in Europe: for a commitment of higher education in social justice, *Diritto & Questioni Pubbliche*, 2016, 25. o.

elköteleződtek, jelentősen hozzájárulnak az éppen aktuális EU program (2021-2027) prioritásaihoz is.²⁸⁴ A jogklinika programok példaként szolgálhatnak arra, miként tudják az egyetemek és a társadalom egymást kölcsönösen segíteni, gazdagítani.²⁸⁵ Az Európai Unió tagállamai oktatási minisztereinek 2007-es londoni konferenciáján az alábbi megállapítása született: „[a] felsőoktatásnak döntő szerepet kell játszania a társadalmi kohézió ápolásában, az egyenlőtlenségek csökkentésében, valamint a társadalom tudásának, képességeinek és kompetenciáinak fejlesztésében. A jogklinika oktatás tökéletes példája az egyetemek társadalmi felelősségvállalásának.”²⁸⁶

Az ENCLE definíciójával szemben Richard J. Wilson, nem egy összetett fogalmat, hanem hat olyan szempontot dolgozott ki, amelyeknek megléte követelmény a jogklinikák számára. Ezek az alábbiak: (1) egyetemi képzésbe integrált; (2) joghallgatók jogi szolgáltatást nyújtanak valós ügyfeleknek, vagyis jogi tanácsot, amellyel szakmai tapasztalatot szereznek; (3) a diákok munkáját egyetemi oktató vagy gyakorló jogász felügyeli; (4) ügyfelek nem engedhetik meg maguknak, hogy ügyvédet fogadjanak, vagy a közösség marginalizált csoportjához tartoznak; (5) a program egy elméleti felkészítő képzéssel indul; (6) hallgatók kreditet kapnak érte.²⁸⁷ Ezek a követelmények alapvetően funkcionálisak, így a jogklinika: i) egyrészt jogi tantervbe integrált kurzus, amelynek teljesítéséért a hallgatók kreditet kapnak; ii) másrészt, szakmai gyakorlat, mivel a diákok konkrét ügyek megoldásában vesznek részt, vagy projektekben dolgoznak; iii) továbbá, ingyenes jogi segítségnyújtást adnak rászoruló ügyfeleknek, mivel legtöbbször szegény, marginalizált társadalmi csoporthoz tartozó ügyfelek komplex ügyeiben járnak el; iv) az előző funkcióhoz szorosan kapcsolódva a programok minőségi jogi szolgáltatást biztosítanak azáltal, hogy a joghallgatók munkáját egyetemi oktató vagy gyakorló jogász felügyeli; v) végezetül, pedagógiai, oktatási kísérleteknek is tekinthető a hagyományostól eltérő oktatási módszere miatt, hiszen a gyakorlati képzést megelőzi egy felkészítő kurzus, aminek keretében az oktatók széles körben alkalmaznak olyan interaktív oktatási módszereket, mint például a szerepjáték.²⁸⁸

A két meghatározás a jogklinikák duális természetét illetően megegyezik, a legjelentősebb különbség mégis abban áll, hogy a Wilson által kimunkált elemek

---

²⁸⁴ BARTOLI 2016, 17. o.

²⁸⁵ BARTOLI 2016, 17. o.

²⁸⁶ BARTOLI 2016, 17. o.

²⁸⁷ Richard J. WILSON: Training for Justice: The Global Reach of Clinical Legal Education, Penn State International Law Review, 2004, Volume 22., No. 3., 421-431. o., 423. o.

²⁸⁸ BARTOLI 2016, 21-22. o.

fókuszában a jogklinikák egyetem keretén belüli működésének alapvető feltételei állnak. Következésképp, a jogklinika a jogászképzésbe integrált tantárgy, amely egy felkészítő kurzussal indul, a hallgatók kreditet kapnak munkájukért, valamint egy oktató vagy gyakorló jogász felügyeli a diákok munkáját.

Richard Grimes független jogi oktatási tanácsadó, az alábbi meghatározást dolgozta ki a jogklinikára: „*olyan tanulási környezet, ahol a diákok olyan környezetben azonosítják a kutatást és alkalmazzák a tudást, amely legalább részben azt a világot utánozza, ahol azt gyakorolják ... szinte elkerülhetetlenül azt jelenti, hogy a hallgatók átveszik egy ügy valamelyik aspektusát, és úgy vezetik le, ahogyan azt a való világban tennék.*”²⁸⁹ A korábban ismertetett két definícióhoz képest Grimes fogalmából hiányzik a szociális cél, vagyis az ügyfelek joghoz, igazságszolgáltatáshoz való hozzáféréseinek biztosítása. Noha, az általa kimunkált meghatározás a jogklinika oktatási céljára helyezi a hangsúlyt, mégis elmulasztja megjelölni, hogy miért is hasznos ez a módszertan a felsőoktatási intézmények szempontjából, például, mert eleget tesznek a társadalmi felelősségvállalásuknak. Ez a definíció, ellentétben az ENCLE és a wilsoni fogalmakkal, a haszonélvezők szempontjából kizárólag a hallgatókat nevesíti, azáltal, hogy a jogot „valódi” környezetében, élő ügyekben ismerik meg, miközben számos kompetenciájuk, mint problémamegoldás, jogi kutatómunka, iratszerkesztés fejlődik.

Emil Winkler szerint a jogklinika nem más, mint „*a gyakorlati jogi oktatás és a jogi segítségnyújtás kombinációja.*”²⁹⁰ E tömör megfogalmazás szemléletesen összefoglalja a módszertan lényegét, vagyis duális célját.

Az eddigiek alapján megállapítható, hogy a legtöbb definíció a módszertan kettős célját illetően megegyezik, de az eltérő megközelítések miatt egységes, nemzetközileg is elfogadott fogalom megalkotása szinte lehetetlen. Ennek oka számos tényezőre vezethető vissza, például, i) az eltérő jogrendszerekre (common law és kontinentális), ii) a jogászképzés különbözőségeire (míg hazánkban az érettségit követően a képzés osztatlan öt éves, addig például USA-ban szükséges egy négyéves (undergraduate) képzés elvégzése ahhoz, hogy valaki jogi egyetemre jelentkezessen), iii) jogklinikák eltérő típusaira (példának okáért a jogtudatosító street law célja és a képzés funkciója eltér az élő ügyfeles jogklinikáétól). Vagyis még várni kell egy olyan közös minimum meghatározásra, amely

---

²⁸⁹ Emil WINKLER: Clinical Legal Education: A report on the concept of law clinic, 4. o. https://www.academia.edu/40214205/Clinical_Legal_Education_A_report_on_the_concept_of_law_clinics (utolsó megtekintés: 2022. 07. 14.) 3. l.j. hivatkozik: R. GRIMES: The Theory And Practice Of Clinical Legal Education, in: J. Webb and C. Maugham: Teaching Lawyers' Skills, 1996, 138. o.

²⁹⁰ WINKLER 4. o.

valamennyi jogrendszer és jogászi képzés modelljébe úgy illeszkedik, hogy közben az összes jogklinika típus céljával összeegyeztethető. Annyi a fenti definíciókból is világosan látszik, hogy nemzetközi szinten egyetértés mutatkozik a célok vonatkozásában, illetve az egyetemek elengedhetetlen szerepében. Tekintettel arra, hogy a jogklinikák megjelenési formája sokrétű, így jól adaptálható az adott társadalmi, felsőoktatási környezethez, és a főbb alapelvek lefektetése mellett éppen az pozitívuma, hogy nincs egységes, merev fogalma, csupán közös alapelvei. Éppen ez a rugalmasság a jogklinika módszertan egyik legnagyobb vonzereje. A továbbiakban a módszertannal, és valamennyi fogalom közös elemeivel, a szociális és oktatási céllal foglalkozom.

4.3. A jogklinika módszertana és duális célja

„Egy jogásznak többnek kell lennie, mint egy egyszerű képzett jogi szerelőnek.”²⁹¹

Számos kutató, többek között Peter H. Schuck szerint a jogi oktatás egyik legnagyobb hibája, hogy az oktatók nem tanítják meg a tények kezelését, ideértve, hogy miként találják meg a releváns tényeket, hogyan bizonyítsák, és végezetül miként cáfolják meg azokat.²⁹² A csinálva, menet közben tanulás módszere évezredek óta követendő példaként áll a jogászképzés előtt, a korábban is említett, orvosi, mérnöki szakmákhoz hasonlóan, ám mégsem tud ez az ősidők óta létező metódus egykönnyen megszilárdulni a jogi oktatásban. Egy ősi kínai mondás szerint *„hallom és elfelejtem, látom és emlékszem, csinálom és megértem.”²⁹³* Tipikusan, a jogi karokon a gyakorlatalapú oktatásra gyanakodva, sokszor megvetéssel néznek, holott évtizedek óta érkezik kritika emiatt, valamint ajánlás a munkáltatók részéről - az ügyvédi kamarától, a bírói testülettől - a képzés átalakítására és a jogászi képességek széleskörű fejlesztésére.²⁹⁴ *„A munkáltatók olyan jelentkezőket keresnek, akik rendelkeznek a képzettséggel, jogi érettséggel és tapasztalattal, hogy azonnal hozzájáruljanak a cég, vállalat vagy ügynökség termelékenységéhez.”²⁹⁵*

---

²⁹¹ DUBLIN 1998, 1474. o., amely hivatkozik Warren BURGER: The State of the Federal Judiciary-1971, A.B.A. J., 1971

²⁹² Richard E. REDDING: The Counterintuitive Cost and Benefits of Clinical Legal Education, Wisconsin Law Review Forward, 2016. Volume 44., 55-67. o., 63. o., amely hivatkozik Peter H. SCHUCK: Why Don't Law Professors Do More Empirical Research?, Journal of Legal Education, vol. 39., 1989, 325. o.

²⁹³ WILSON 2018. 7. o.

²⁹⁴ BARRY, DUBLIN, JOY 2000, 36. o.

²⁹⁵ Neil J. DILLOFF: Law School Training: Bridging the Gap Between Legal Education and the Practice of Law, Stanford Law and Policy Review, 2013, 24. szám, 425-456. o., 427. o.

A tradicionális, doktrinális oktatás hátránya, hogy a diákok normatív tudása nem átültethető, nem fordítható le a gyakorlatra. Bradway már 1929-ben megjelent tanulmányában felhívta a figyelmet arra, hogy a kezdő, friss jogászokon nagy a teher, ami hatalmas frusztrációt okoz, hiszen óriási a szakadék a jogi oktatás és az ügyfelek elvárásai között.²⁹⁶ A diákoknak kellő bátorsággal kell rendelkezniük döntéshozatalukban, hiszen a vállukra nehezedik annak súlya, hogy az ügyfél joga vagy éppen tulajdona a tét.²⁹⁷ Hasonló a helyzet az orvostanhallgatóknál is. Az ő esetükben elképzelhetetlen, hogy úgy kelljen anatómiát tanulniuk, hogy sosem láttak és vizsgáltak emberi testeket.

A hatékony és eredményes gyakorlatalapú oktatás olyan kör, amelyben négy elem tér vissza ismétlődően. E négy elem azonos a tapasztalati tanulással foglalkozó alfejezetben ismertetett négyciklusú modell tényezőivel, vagyis az első maga a *gyakorlat*, amit a gyakorlatra alapított *visszajelzés* követ, majd e *gyakorlat elméleti síkra* való áthelyezése, végül ennek az *elméletnek az új élethelyzetben való alkalmazása*.²⁹⁸ Amennyiben egyetértünk abban, hogy elképzelhetetlen lenne az orvosi képzés gyakorlat nélkül, akkor miért fogadjuk el ezt a jogi oktatás tekintetében? Milyen az a szerződésekről szóló kötelmi jogi kurzus, aminek a keretében a diákok sosem láttak, írtak vagy éppen egyeztettek egy-egy szerződést?²⁹⁹ Ha a gyakorlat szikrája sem jelenik meg a jogászképzésben, akkor egyáltalán nem beszélhetünk tapasztalati oktatásról, hiszen már az első elem, a gyakorlati tudás, a tapasztalás hiányzik. A jogi karok oktatási iránytűjén kellene tehát változtatni. A fókusz a jogról, mint tudományról át kellene helyezni arra, hogy milyen maga a jog (annak társadalmi kontextusa) és a jogászok miként használják azt a mindennapokban.³⁰⁰ Ez az igény nem újkeletű, hiszen már a rendszerváltáskor is megfogalmazódott, miszerint „*a jogászképzést a jogállamiságra és a piacgazdaságra tekintettel kell megújítani...*”³⁰¹

Az Egyesült Államokban az 1990-es évek elején, többek között az Amerikai Ügyvédi Kamara (ABA) hatására, megindult egy törekvés a jogászképzés gyakorlatalapú átforgalmazására. A történeti fejezetben már bemutatott, 1992-ben megjelent MacCrate Report felhívta a jogi karok figyelmét a jogászai képességek és értékek nagyobb jelentőséggel bíró

---

²⁹⁶ BRADWAY 1929, 260. o.

²⁹⁷ BRADWAY 1929, 261. o.

²⁹⁸ REDDING 2016, 63. o.

²⁹⁹ REDDING 2016, 59. o.

³⁰⁰ Phyllis GOLDFARB: Back to the Future of Clinical Legal Education, Boston College Journal of Law & Social Justice, Volume 32., 2012, 279-308. o., 288-289. o.

³⁰¹ KENGYEL 2000, 125. o.

oktatására. A jelentés tíz alapvető jogászai képességet és négy alapértéket nevesített. A jogklinika módszertan kulcsszerepet játszik ezen képességek és értékek átadásában, amelyek ismerete elvárás egy kompetens, etikus és felelősségteljes jogással szemben. Az élő ügyfeles jogklinika képzésnek köszönhetően, a joghallgatók megtapasztalják, hogy az ügyfelek problémája ritkán kizárólag jogi természetű. Egy ügy sokszor számos más területet is érint, például a lakhatást, szociális ellátást, munkanélküliséget, vagy éppen az oktatást. Ezen tapasztalattal felvértezve, a szakmai életük során, függetlenül attól, hogy a köz- vagy magánszférában helyezkednek el, tudják, hogy egy-egy problémát holisztikus szemléletmóddal kell megközelíteni. Ehhez pedig ismerniük kell más szakmák, így a szociális munka, pszichológia, közgazdaságtan szakembereit, hogy velük közösen segítsenek egy ügyfélnek.³⁰² „A jogászoknak, ennél fogva a joghallgatóknak is, meg kell tanulniuk, hogy egy problémát átfogóan, kreatívan és analitikusan oldjanak meg.”³⁰³

A jogi oktatás nem, vagy csak részben tud eleget tenni ennek az elvárásnak. A legtöbb jogász professzor a jogot önmagában tanítja, anélkül, hogy az összefüggések észrevételére, és magára a jog alkalmazására is felkészítené a diákokat. „Az elméletet ugyanúgy nem lehet elválasztani a gyakorlattól, mint a doktrínák absztrakt tudását a gyakorlati képességektől, valamint a szakma szerepének megértését a szakma gyakorlásától.”³⁰⁴ A jogi karoknak ezen hiányosságaik megoldására, pótlására a jogklinikai képzés remek lehetőséget nyújt, hiszen a diákok az élő ügyfelek valós, komplex ügyeiben eljárva, nemcsak a különböző jogászai képességeket és értékeket erősítik magukban, hanem saját bőrükön megtapasztalják a jogászai szerepkört. Amennyiben a diákokat az elméletből az alkalmazásba átültethető szakmai tapasztalattal ruházzuk fel az egyetemi éveik alatt, úgy képesek maguk is kialakítani a saját igazságérzetüket, ami hosszú távon hatással van a jogrendszerre is.³⁰⁵ A grimesi jogklinika definíció is e gondolatot erősíti, azáltal, hogy a diákok valódi jogi problémákat oldanak meg, megtapasztalják azt a világot, amiben a diploma megszerzését követően szakmájukat gyakorolni fogják. Például, a jogklinikai programoknak köszönhetően, a joghallgatók tanulmányaik alatt átélhetik és megérthetik milyen a szegénység, így amikor később bíróként vagy a kormányban vezető beosztású munkatársként tevékenykednek, ezen ismereteik fényében tudják a jogot

---

³⁰² BARRY, DUBLIN, JOY 2000, 66. o.

³⁰³ BARRY, DUBLIN, JOY 2000, 35. o.

³⁰⁴ BARRY, DUBLIN, JOY 2000, 47. o.

³⁰⁵ DUBLIN 1998, 1477. o.

alkalmazni, alakítani.³⁰⁶ Másként fogalmazva, a fiatal (döntően középosztálybeli) jogászok társadalomismeretét apránként, legalább az adott ügyek segítségével építi, pótolja, mivel a jog működését a kontextus nélkül nem fogják egészében átlátni.

A közösségen alapuló jogklinikák nem csak a hallgatók szemléletét, hanem az egyetemét is képesek átformálni.³⁰⁷ Amennyiben az oktatási intézmények nem ragaszkodnak a régi tradíciókhoz, hanem hajlandók olyan gyakorlatalapú kurzusokat, programokat bevezetni, amelyben a helyi (városi, megyei) lakosság ügyeiben nyújtanak segítséget, biztosítják a helyi, települési, nemzeti közösségük joghoz és az igazságszolgáltatáshoz való hozzájutását, ezzel pedig teljesítik az egyetemek úgynevezett harmadik misszióját, a társadalmi felelősségvállalást.

A jogklinikai oktatás egyik célja a csinálva, menet közben való tanulás, mely oktatási technika az amerikai gyakornoki (internship/apprenticeship) rendszerből került áttemelésre. Bradway és más kutatók hamar felismerték, hogy a jogklinikai oktatási módszer, amely a jogot nem anyagi és eljárásjogra szétbontva, hanem egészében közelíti meg.³⁰⁸ Az értekezés történeti fejezetében már említettem, Bradway 1934-ben megjelent tanulmánya,³⁰⁹ amely meghatározta a jogklinikai képzés öt elsődleges célját, így ennek ismételt bemutatásától eltekintek. Bradway-tól eltérően, Charlie Miller a jogklinikai oktatás elsődleges funkciójának a szakmai felelősség fejlesztését látta.³¹⁰ A jogklinikai képzés elején az oktató szerepe domináns, hiszen ő tanítja meg a különböző jogászai képességeket, így például az ügyféllel való kommunikációt, az ügytervezést, az eltérő egyeztetési és tárgyalási technikákat, majd ahogy minél nagyobb tapasztalatot szerez a hallgató, a professzor kezd háttérbe vonulni, és inkább egy külső szemlélő pozíciójába kerül.³¹¹

A 2007-ben publikált Carnegie Report már kiemelten javasolja a jogi karoknak a jogklinikai képzés bevezetését, sőt szorgalmazza annak központi helyét a tantervben.³¹² Ugyanis a fókusz csak azon kell lennie, hogy mit tanulnak a diákok, hanem azon is, hogy a tanulásuk miként befolyásolja a (jövőbeli) szakmai döntéseiket, és ez miként ölt

---

³⁰⁶ DUBLIN 1998, 1477. o., amely idézi O'Connor bírót.

³⁰⁷ Lucie E. WHITE: The Transformative Potential of Clinical Legal Education, Osgoode Hall Law Journal, 1997, Volume 35., 603-611. o., 606. o.

³⁰⁸ BLAZE 1997, 946. o.

³⁰⁹ John S. BRADWAY: The Legal Aid Clinic as an Educational Device, The American Law School Review, vol. 7., 1934, 1153-1159. o.

³¹⁰ BLAZE 1997, 949. o.

³¹¹ BLAZE 1997, 956. o.

³¹² GOLDFARB 2012, 293. o.

testet a szakmai, stratégiai választásaikban.³¹³ Goldfarb tanulmányában a jogklinikát az „elmélet-gyakorlat spiráljának” nevezi, amely e két terület egymáshoz való viszonyát remekül szemlélteti, hiszen az elmélet nem érthető meg a gyakorlat nélkül, ahogy a gyakorlat sem az elmélet hiányában.³¹⁴ „A jogklinika oktatás azt tükrözi, hogy az elmélet és a gyakorlat közötti kapcsolat csak annyira erős, mint a részek összessége, és hogy annak erejét és vitalitását csak akkor lehet teljes mértékben megtapasztalni, ha minden egyes összetevőjét értékeli.”³¹⁵ Bár számos változata létezik a jogklinikáknak, melyekről egy későbbi fejezetben értekezem, ugyanakkor az élő ügyfeles típus keretében tudják leginkább a MacCrate Reportban rögzített képességeket és értékeket elsajátítani a diákok. Ez a fajta tanulás a kezdete annak, hogy a diákok tapasztalaton keresztül fejlesztik tudatos és önértékelési módszereiket, amely oktatás teszi az egyetemeket a jogi képzés kezdő és nem végső intézményévé.³¹⁶

A jogklinika képzés kétféle tréninget foglal magában. Egyrészt, egy szakmai *készség-tréninget*, amelynek célja a gyakorlathoz szükséges jogászai képességek fejlesztése, annak érdekében, hogy kompetens jogászok hagyják el az egyetemet.³¹⁷ Másrészt, egy *érték-tréninget*, aminek köszönhetően a hallgatók megértik és kötelezettséget vállalnak a szakmai értékekért, beleértve a szakmai felelősséget és etikát.³¹⁸ A szakmai készség-tréning magában foglalja: (1) az ügyféllel való kommunikációt, ideértve az interjút és a tanácsadást; (2) a tényfeltárást és a releváns tények kiszűrését; (3) a jogi kutatómunkát; (4) az alternatív megoldásokat érintő döntéshozatalt; (5) a tárgyalást; (6) a szakmai felelősséget, ideértve az etikai szabályok alkalmazását; (7) a tárgyalásra és jogorvoslatra való felkészülést; (8) valamint egyéb szükséges tevékenységeket, például a dokumentum-szerkesztést.³¹⁹ E két tréninget gyakorlatilag úgy foglalhatnánk össze, mint olyan tanulási tapasztalat, amelyben a diákok jogászai szerepben, másokkal interakcióban felelősséget vállalnak egy probléma megoldásáért, miközben a teljesítményüket folyamatos

---

³¹³ GOLDFARB 2012, 294. o.

³¹⁴ Phyllis GOLDFARB: A Theory-Practice Spiral: The Ethics of Feminism and Clinical Legal Education, Minnesota Law Review, 1991, 75. szám

³¹⁵ Rose VOYVODIC: Considerable Promise and Troublesome Aspects: Theory and Methodology of Clinical Legal Education, Windsor Yearbook of Access to Justice, 2001, 20. szám, 111-140. o., 113. o.

³¹⁶ Antony G. AMSTERDAM: Clinical Legal Education – A 21st Century Perspective, Journal of Legal Education, Vol. 34., 1984, 612-618. o., 616. o.

³¹⁷ BLOCH, MENON 2011. 270. o.

³¹⁸ BLOCH, MENON 2011, 270. o.

³¹⁹ George S. GROSSMAN: Clinical Legal Education: History and Diagnosis, Journal of Legal Education, Vol. 26., 1974, 187–188. o.

értékelésnek vetik alá.³²⁰ Vajon a tradicionális jogi képzés tantervei mennyiben biztosítják e képességek elsajátításának és fejlesztésének a lehetőségét? Grossman szerint a jogi karok azért ragaszkodnak a hagyományos jogászképzéshez, mert félnek, makacsok, alkalmatlanok vagy éppen intellektuálisan sznobok.³²¹ Holott a jogklinika módszertannak számos haszna van, amelyet az egyetemek az ellenállásuk vagy éppen passzivitásuk miatt nem tudnak kiaknázni.

A csinálva tanulás módszerének köszönhetően, a diákok maguk tapasztalhatják meg a különböző szabályok alkalmazását, és az azokból felmerülő problémák, hiátusok kezelését. A legtöbb jogklinika program elsődleges pedagógiai célja, hogy a diákokat *reflektív* szakemberekké alakítsák, akik megtanultak tanulni. Ily módon az elsajátított kompetenciákat nem csak technikai szinten tudják használni, hanem mint értékítélet, illetve társadalmi felelősségvállalás.³²² Az élő ügyfeles jogklinika program magabiztos szakembert képez, aki a jogász szerepekkel, karakterekkel is tisztában van, hiszen valós ügyekben nyújt „ügyvédi” segítséget.³²³ A diákok munkájuk során megértik és megtapasztalják a jogászok kötelezettségeit, így jogklinikai élményeiknek köszönhetően elsajátítják a szakmai tisztességet, a polgári kötelezettséget, a jótékonyt és a szociális segítségnyújtás alapvető értékét.³²⁴ Amennyiben már az egyetem alatt belenevelik a tanulóba a közjó szempontjait, a jó állampolgár és a szakmai becsület alapjait, akkor olyan jogászcsoport kerül ki az egyetemről, amelynek tagjai a jövőben, a munkájuk során is tiszteletben tartják és követik ezen értékeket, valamint fejlesztik a szakma etikai normáit.³²⁵ Tekintve, hogy az ügyfelek problémája ritkán kizárólagosan jogi természetű, ezért a hallgatóknak lehetőségük van más területeken is segítséget, iránymutatást adni (például lakhatás, szociális segélyek, munkanélküliség terén) és más szakemberhez, hatósághoz irányítani az ügyfeleket, ezzel fejlesztve a komplex gondolkodás módjukat és problémamegoldó képességüket. Továbbá, megtapasztalhatják a jog és az igazság közötti kapcsolatot, sőt felmerülhet bennük a jogi reformok szükségessége is.³²⁶

A jogklinika módszertant úgy alakították ki, hogy megtanítsák a hallgatóknak, hogyan tanuljanak tapasztalatból, a szintézisből, a kritikából és a felelősségvállalásból,

---

³²⁰ VOJVODIC 2001, 126. o.

³²¹ GROSSMAN 1974, 189. o.

³²² VOJVODIC 2001, 128. o.

³²³ JOHN S. BRADWAY: The Objectives of Legal Aid Clinic Work, Washington University Law Quarterly, Volume 24., 1939, 173-192. o., 177. o.

³²⁴ ROWE 1917, 607. o.

³²⁵ ROWE 1917, 607. o.

³²⁶ NAGY 2001

hiszen a joghallgatók jogász szerepben eljárva, ugyanolyan problémákkal szembesülnek jogklinikás ügyeik során, mint a gyakorló jogászok. Emiatt számos kompetenciájuk, például a kommunikációjuk vagy a jogi elemző képességük fejlődik, miközben munkájukat a tutor oktatók felügyelik, értékelik.³²⁷ A jogklinikai értéke tehát az intellektuális megértés és a komplex gyakorlati készségek mellett, a jogász szakmaiság szempontjából kritikus diszpozíciók fejlesztése, az etikai elkötelezettség, valamint a tudás és a készségek integrációja.³²⁸

Ám nemcsak a hallgatóknak hasznos a jogklinikai módszertan, hiszen az élő ügyfeles jogklinikai az ügyfelek és az ügyvédek számára is segítséget nyújthat. Míg az ügyvédek az ügyfeleik által fizetett díjakból élnek, addig a jogklinikai keretében a diákok olyan rászorulóknak nyújtanak segítséget, akik nem engedhetik meg maguknak, hogy ügyvédet fogadjanak. Tehát nem alakul ki versengés a két intézmény között. Mivel sok helyen az ügyvédi kamarák is fenntartanak ingyenes jogsegélyszolgálatot, a diákok azzal, hogy olyan ügyfeleknek nyújtanak jogi tanácsot, akik egyébként az ügyvédek ingyenes szolgálatához fordulnának, csökkentik az ügyvédség leterheltségét.³²⁹ Ha a diákok úgy hagyják el az egyetemet, hogy bizonyos szakmai tapasztalattal rendelkeznek, a jövőbeni munkáltatók igényét is kielégítik, akik évtizedek óta panaszkodnak amiatt, hogy a frissen végzettek semmilyen gyakorlati jártassággal nem rendelkeznek.

Természetesen az egyetem számára is előnyös élő ügyfeles jogklinikai programokat fenntartani, mert ezzel megvalósíthatják társadalmi szerepvállalásukat a kutatás és oktatás mellett. Ez a harmadik misszió azáltal érvényesül, hogy a helyi közösség tagjainak a joghoz, az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférését segítik. Mindezeket túl erősíti az egyetem pozícióját, versenyképességét a felsőoktatási intézmények rangsorában, amennyiben olyan diákok hagyják el az egyetemet, akik már gyakorlati tapasztalattal bírnak. *„Azok a jogi iskolák, amelyek képesek munkára kész diplomásokat kibocsátani, a mezőny élére fognak kerülni, és a végzettjeik előnyt élveznek majd a bizonytalan munkaerőpiacon.”*^{330,331}

---

³²⁷ VOJVODIC 2001, 127. o.

³²⁸ Rebecca SANDEFUR, Jeffrey SELBIN: The Clinical Effect, *Clinical Law Review*, 2009, 57. szám, 57-107. o., 79. o.

³²⁹ NAGY 2001

³³⁰ DILLOFF 2013, 428. o.

³³¹ DILLOFF 2013, 428. o. 12. lábjegyzetében megemlíti, hogy számos csoportos keresetet nyújtottak be jogi diplomások az alma materük ellen, mert félrevezetik az elhelyezkedési statisztikákat.

Végezetül érdemes a két cél egymáshoz való viszonyát is megvizsgálni. A jogklinika oktatást tulajdonképpen jogi képzés gyakorlati elemének megteremtése, amit a társadalom növekvő jogi segítségnyújtási igényeinek kielégítése érdekében hozták létre.³³² A jogklinika történeti fejlődése során hol az egyik, hol a másik cél került előtérbe (a történeti fejezetben ismertetett okokból), ugyanakkor a két cél között nem hierarchikus a kapcsolat, hanem sokkal inkább komplementer jellegű. Mindkettő ugyanolyan jelentőséggel bír és egymást kiegészítik. „*A jogklinika oktatást "igazságos oktatásként" vagy "társadalmilag releváns jogi oktatásként" jellemzik, mivel elsődleges célja a jövő jogászainak oktatása a szakma és a társadalom javára.*”³³³ A jogklinikai módszer oktatási szempontból segíti a jogásztól elvárt képességek, attitűdök fejlődését, a szakmai felelősség és az etikai érzék fejlesztését, azáltal, hogy a diákok jogász szakmára jellemző tevékenységet végeznek egyetemi kurzus keretében, akár szimulált, akár élő ügyfeles ügyekben. A jogklinikai módszertan és oktatás folyamata az alábbi három nagyobb, egymásra épülő lépcsőből áll: (1) tervezés, amikor a diákok feltérképezik az ügyfél jogi problémájának lehetséges megoldásait, és kidolgozzák az „akciótervet” (2) tényleges tevékenység, a szükséges jogi lépések megtétele, például dokumentum-szerkesztés, mediáció, tárgyalás, (3) tapasztalatok értékelése, visszajelzés, amelynek köszönhetően a hallgatók a jövőbeni „akciótervüket” módosítják.³³⁴ E három szint együttesen a jogi probléma teljes körű feltárását eredményezi.

Charles Miller vizsgálta, hogy a jogklinikáknak milyen szolgáltatói szerepe van: i) a rászorulóknak nyújtanak jogi segítséget; ii) a szegényeket felvilágosítják a jogaikról és kötelezettségeikről, illetve felvilágosítják őket, miként fordulhatnak ügyvédhez akár egyénileg, akár közösségi szinten.³³⁵ A szociális cél lényegét, az Európai Unió oktatási minisztereinek 2007-es londoni konferenciáján kiadott állásfoglalás szemléletesen leírja. Ez rögzíti, hogy a jogklinika oktatás tökéletes példája az egyetemek szociális kötelezettségeinek, felelősségvállalásának teljesítésére, kielégítésére.³³⁶ Következésképpen, azzal, hogy a fiatal joghallgatók olyan személyeknek segítenek az igazságszolgáltatáshoz hozzáférni, akik ezt más módon nem tudják elérni, egyrészt, a szociális változások „ügynökeivé” válnak, másrészt, saját maguk is megtapasztalhatják a közigazgatás kaotikus, sokszor ellentmondó világát, a jogszabályok különböző hivatalok,

---

³³² WINKLER 30. o.

³³³ BLOCH, MENON 2011, 272. o.

³³⁴ O'LEARY 2002, 504. o.

³³⁵ BLAZE 1997, 952. o.

³³⁶ BARTOLI 2016, 16. o.

intézmények általi eltérő értelmezését. A jogklinika lehetővé teszi a joghallgatók számára, hogy „*az igazságosság jelentésének feltárását és a személyes igazságérzetük fejlesztését.*”³³⁷ Mindezek következtében, az emocionális képességeik, a kritikai gondolkodásuk, valamint a társadalmi felelősségvállalásuk, mint a képzési keretrendszerben előírt megszerzendő kompetenciák is, fejlődnek.

Néhány jogklinikus³³⁸ a módszertan *duális céljait, további alcélokra* bontotta, amelyek a fő célok alkotóelemeinek tekinthetők. Például Schrag 15 célt nevesített, amelyek az alábbiak: 1) felelősség, 2) doktrínák és intézményrendszer megismertetése, 3) szolgáltatásnyújtás, 4) problémamegoldás, 5) együttműködés, 6) interkulturális tudatosság, 7) érzelmek szerepének erősítése, 8) tényekkel való megbirkózás, 9) értékek terjesztése, 10) etika szerepének megerősítése, 11) kreativitás javítása, 12) a hatalom gyakorlása, 13) megtanulni, hogyan kell tanulni, 14) tradicionális jogászai képességek átadása, 15) diákok által meghatározott célok érvényesítése.³³⁹ Alapvetően ezen alcélok a jogklinika oktatás mögött megbúvó motivációt és a módszertan mikéntjét bontják elemeire, és így együttesen a jogklinikai módszertan átfogó jellegét szemléletesen tudják bemutatni.

Ugyanakkor néhány kutató szkeptikus a jogklinika duális céljának hatékony érvényesülését illetően. Redding tanulmányában a kurzus epizódikusságát és a komplex jogászai készségek elsajátításának ígértét kritizálja. Véleménye szerint, a diákok jellemzően csak néhány viszonylag egyszerűbb ügyet oldanak meg a programban való részvételük során, vagy egyetlen komplex, bonyolult ügynek csupán bizonyos részeit dolgozzák ki, mivel a szemeszter időben behatárolja, hogy mennyi ideig tudják az egyes eseteket végigkísérni.³⁴⁰ A jogászképzés kapcsán kiemelte, hogy az oktatás viszonylag kevés figyelmet fordít a szakmai tapasztalat megszerzésére, amivel csak megerősödik az a szokás, hogy a diplomások diákként és nem gyakorló jogászként gondolkoznak az egyetem elvégzését követően.³⁴¹ Következésképp, egy-két jogklinika kurzus sem képes meggyőzni a munkáltatókat arról, hogy a diákok „gyakorlat-érettek”.³⁴² Más szerzők, hasonlóan az oktatási célhoz kapcsolódva hangsúlyozták, hogy a jogklinikás ügyek mindössze „felszínes” tanácsadásra fókuszálnak, ezért bár a hallgatók találkoznak ügyfelekkel, de nem tudnak elég ügyben részt venni ahhoz, hogy problémamegoldó és esetkezelési

---

³³⁷ DUBLIN 1998, 1477. o.

³³⁸ Például: John S. Bradway, Philip G. Schrag, David Barnhizer, Bernard K. Freamon.

³³⁹ DUBLIN 1998, 1479. o. 94. lábjegyzet

³⁴⁰ REDDING 2016, 57-58. o.

³⁴¹ REDDING 2016, 58. o.

³⁴² REDDING 2016, 59. o.

készségeket sajátítsanak el.³⁴³ A valamennyi jogász kompetencia elsajátításának lehetetlenségén túl, a szociális cél teljeskörű érvényesülését is kritizálják. Habár az USA-ban a joghallgatók hatóságok, bíróságok előtt is képviselhetik az ügyfeleiket, a legtöbb kontinentális jogrendszerű országban, többek között hazánkban vagy Lengyelországban, a hallgatók ilyen szerepben nem járhatnak el. A Lengyel Jogklinika Alapítvány előírásai között külön nevesíti, hogy a diákok csak írásban adhatnak jogi véleményt az ügyfeleknek, így példának okáért peres eljárásokban csupán felkészíthetik az ügyfelüket saját maguk képviselőjére, az eljárás menetére. Mindez felveti a kérdést, hogy az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférést, mint a szociális cél egyik alapelemét, ezen országok jogklinika programjai mennyire tudják megvalósítani? Skrodzka, Chia és Bruce-Jones közös tanulmányukban arra jutnak, hogy ezt a célt, a fentebb ismertetett okokból, csak korlátozottan képesek a jogklinika kurzusok elérni. Noha vannak, akik a módszertan vagy a célok kapcsán kritikát fogalmaznak meg, de ezen kutatók sem vitatják magának a képzésnek a hasznosságát és az oktatásban betöltött szerepének fontosságát. A kritikusok szerint a célok közül rangsorolni kell, hiszen mindkettőt ugyanolyan mértékben nem lehet elérni. Egy egyetemnek vagy a jogklinika oktatási céljára kell helyezni a hangsúlyt, különösen azon államokban, ahol például hatóságok előtt az ügyfelet a hallgatók nem képviselhetik, vagy a szociálisra, elfogadva, hogy ezáltal nem valamennyi, csupán néhány jogász kompetenciát tudnak fejleszteni.

A jogklinika *kurzusok tanrendbe való integrálása* és a módszertan széleskörű alkalmazása lehetne az első lépés a jogászképzés hosszú idő óta napirenden lévő megreformálásában. A 2000-es évek elején közel 5000 kezdő jogász bevonásával végeztek az Egyesült Államokban empirikus kutatást³⁴⁴ a karrier eredményeikről. Ezen vizsgálat keretében a kutatók arra is kíváncsiak voltak, hogy a frissen végzettek jogi oktatás során szerzett tapasztalataik mennyire hasznosak a szakmai életükben. A válaszadók a jogklinikát 10-ből a 4. leghasznosabb tevékenységként határozták meg, amelyet csak a nyári, valamint a tanév alatt folytatott jogász munka, és a szakmai gyakorlat előzött meg.³⁴⁵ A kutatási eredményeik alapján azon jogásznál, akik a jogi pályát azért

---

³⁴³ Marta SKRODZKA, Joy CHIA, Eddie BRUCE-JONES: The Next Step Forward – The Development of Clinical Legal Education in Poland through a Clinical Pilot Program in Bialystok, *Columbia Journal of East European Law*, 2008, 2/1. szám, 56-93. o., 80. o.

³⁴⁴ Ez volt az úgynevezett After the JD projekt.

³⁴⁵ SANDEFUR, SELBIN 2009, 85-88. o.

választották, hogy javítsanak a társadalmon, vagy másoknak segítsenek, tapasztalható a „jogklinika hatás” (clinic effect).³⁴⁶

Egy ausztrál pilot projekt keretében hét kezdő jogással és néhányuk szakmai mentorával készítették mélyinterjúkat, hogy felmérjék: mely tényezők könnyítik meg az oktatásból a gyakorlatba való áttérést. Az interjúalanyok három elemet különítettek el: i) személyes autonómia, valamint megfelelő mentorálás és felügyelet közötti egyensúly megteremtésével, önbizalmuk és kompetenciájuk gyakorlatban való fejlesztése; ii) az a felismerés, hogy a gyakorlat több, mint racionális és szabályokon alapuló tevékenység, amely szükségszerűen bizonytalansággal jár együtt; iii) megtalálják a megfelelő értékrendet saját fejlődő szakmai érzékük és a cégük által képviselt, gyakorolt szakmai értékek között.³⁴⁷ A kutatók megállapítása szerint a jogklinikán való részvétellel sokkal korábban megtapasztalhatják e három tényezőt (autonómia és felügyelet közötti egyensúly, bizonytalanság kezelése, megfelelő értékrend megtalálása) a joghallgatók, így nem az első munkahelyükön kell először szembesülniük ezekkel. Látható tehát, hogy számos empirikus kutatás a jogklinikák eredményességét, a jogászképzésben megbúvó hiátusok pótlására való alkalmasságát támasztja alá.

Ugyanakkor, egyetlen kurzustól nem várhatjuk el valamennyi, az ITM miniszteri kiadványban meghatározott jogász kompetencia elsajátítását és az egyetem harmadik missziójának teljesítését, hiszen ez hatalmas terhet és felelősséget róna a jogklinika professzorokra és a programot teljesítő joghallgatókra is. *A jogi oktatás tapasztalati oktatássá való átalakulásához* kiemelt szerepe lehet a módszertan átfogó, valamennyi lehetséges kurzuson belüli alkalmazásának. E gondolatot megerősíti Rowe 1910-es évek második felében írt tanulmánya, amelyben arra a megállapításra jutott, hogy egy év jogklinika kurzus nem elég, hanem a jogklinika minden évfolyamon és minden tantárgy esetében fő oktatási eszközzé tehető. Vagyis a jogklinikán felmerülő ügyeket a diákoknak mindazon kurzusaikra is „magukkal kellene vinniük”, amelyek az eseteikhez passzolnak, így a jogklinika válna „esetjogi módszerré”, és nem hipotetikus ügyeket oldanának meg a hallgatók.³⁴⁸ A továbbiakban az egyes jogklinika típusokat elemzem, kitérve azok előnyeire és hátrányaira is, vajon ez az általános oktatási eszközzé tétel miként valósítható meg, melyik szolgálja leginkább ezt az elképzelést.

---

³⁴⁶ SANDEFUR, SELBIN 2009, 99. o.

³⁴⁷ Tony FOLEY, Margie ROWE, Vivien HOLMES, Stephen TANG: Teaching professionalism in legal clinic – what new practitioners say is important, *International Journal of Clinical Legal Education*, 2012, 17. szám, 5-22. o., 8. o.

³⁴⁸ ROWE 1917, 606-607. o.

4.4. A jogklinika típusai

Jelen alfejezet az egyetem által alapított jogklinikák típusaival foglalkozik. A jogklinikákat különböző szempontok szerint célszerű csoportosítani: i) ügyféllel vagy anélkül működő; ii) az elhelyezkedésük alapján (egyetemen belüli vagy azon kívüli); iii) hasznélvezők szerint (egyéni vagy közösségi); illetve iv) az ügytípusaik, témaköreik alapján. A különböző változatok azonban legtöbbször nem szigorúan elkülönülve, hanem kombináltan működnek. Alapvetően, a jogklinikai professzorok három nagy modellt különítenek el: házon belüli (in-house) vagy más néven élő ügyfeles (live client); házon kívüli (externship) vagy más néven élő gyakorlati (live practice); illetve szimulációs (simulation-based) vagy más néven akta-alapú (files) jogklinikát. Nincs egységes álláspont a tekintetben, hogy a jogi ismeretet terjesztő, jogtudatosító jogklinikák (didactic clinic), amelyek a hétköznapi nyelvben street law-ként ismertek, külön modellnek tekintendők-e. Meglátásom szerint igen, mivel bár vannak közös jegyei egyéb változatokkal, mégis a legjellegzetes sajátossága, a jogtudatosítás, megkülönbözteti a többi típustól, így igazán egyik fentebb nevesített modellnek sem feleltethető meg.

Az alábbiakban az általam négy kategóriára bontható modellekről értekezem. Már a jogklinikák elnevezése is jelzi, hogy a legtöbb esetben a különböző változatok elemei vegyesen vannak jelen egy-egy modellben. Például a házon belüli, valódi ügyfelekkel foglalkozó programok, vagy a jogtudatosító jogklinikák, amelyeknek keretében a diákok az egyetem falain kívül tartanak egy-egy témakörben jogi előadást ügyfeleknek.

4.4.1. Házon belüli vagy élő ügyfeles jogklinika

Az élő ügyfeles jogklinikák esetén a tanulás jelentős része azon alapul, hogy a diákok ügyfeleket képviselnek a jogi kar oktatójának felügyelete mellett. A házon belüli jogklinika, az intézményi elhelyezkedést jelöli, így ennél a változatnál a diákok az egyetem falain belül találkoznak az ügyfelekkel, itt történik az interjúzás is.³⁴⁹ A házon belüli jogklinika jövőjével foglalkozó bizottság³⁵⁰ jelentése szerint, a jogklinika oktatás mindenekelőtt egy tanítási módszer, amely magában foglalja, hogy a diákok jogászai

---

³⁴⁹ TÓTH Fruzsina: A jogklinikai képzés módszertana ELTE ÁJTK, 2017, 8-9. o.

³⁵⁰ Committee on the Future of the In-House Clinic

szerepben eljárva, olyan problémákkal szembesülnek, amelyekkel végzett jogászok hivatásuk gyakorlása során. A joghallgatóknak interakcióba kell lépniük másokkal ahhoz, hogy képesek legyenek a problémát azonosítani és megoldani, miközben a munkájukat tutor oktatók felügyelik és véleményezik.³⁵¹ Érdeemes ezeket az elemeket részletesebben kibontani.

A *jogászi szerepben való tevékenység* feltételezi, hogy valós ügyfél igazi ügyében működnek közre a diákok, és nem hipotetikus, oktató által kidolgozott eseteket szimulálnak. Habár az utóbbi típusnak is megvan a maga előnye, ugyanakkor elvitathatatlan, hogy az élő ügyfeles jogklinikák esetén számos olyan készsége fejlődik a hallgatóknak, amely szimulált ügynél nem, például a bizonytalanság, váratlan helyzetek kezelése. A másokkal való interakció, különösen az ügyféllel, illetve a jogrendszer egyéb szereplőivel (például bíró, ügyvéd, ügyész, közigazgatási ügyintéző) való párbeszédet, együttműködést jelent. Ám a szimulációs jogklinikáknál, ahol az ügyféli szerepet legtöbbször egy másik diák vagy oktató játssza el, nincs spontán interakció. A valós problémák és esetek összetett és konkrét tanulási tapasztalatot biztosítanak a diákoknak azáltal, hogy az ügyfelek számára legmegfelelőbb megoldást kell megtalálniuk. Az oktatók általi felügyelet egyfajta garanciaként szolgál arra, hogy a joghallgatók által kidolgozott megoldások jogilag is helyesek, valamint nem sértik az ügyfél érdekeit.

A házon kívüli jogklinikák esetén ezen ellenőrző szerepet egy gyakorló jogász tölti be, aki egyben a diák mentora is. Miként azt Ann Juergens megfogalmazta: „*a legfontosabb oktatási különbség a szimulációs és az élő ügyfelek között a valós helyzetek által nyújtott erkölcsi mélységben rejlik.*”³⁵² Azáltal, hogy a diákok valódi ügyekben adnak jogi tanácsot, az ügyfél joga, tulajdona, munkája, szabadsága, bevétele, gyermekével való kapcsolata mellett, a méltósága, a jogrendszerbe vetett bizalma és néha a túlélése is a hallgatók munkájától függ, ami hatalmas felelősséget jelent.³⁵³

A korábban már említett Best Practices könyv, a házon belüli jogklinikák legjobb működési módszereinek elemeit is összegyűjtötte. A könyv szerzői kiemelik, hogy az értékek, az attitűdök, a viselkedés, valamint az etikai követelmények, vagyis a *jogászi szakmaiság elemei* a tanulást mélyebbé és tartalmasabbá teszik, amennyiben a diákok ezeket gyakorlat közben sajátítják el, összevetve a hipotetikus esetek megoldásával, vagy

---

³⁵¹ Robert DINERSTEIN: Report of The Committee on the Future of the In-House Clinic, Journal of Legal Education, 1992, 42. évfolyam, 4. szám, 508-574.o., 511. o.

³⁵² Ann JUERGENS: Using the MacCrate Report to Strengthen Live-Client Clinics, Clinical Law Review, 1994, 1. szám, 411-424. o., 418. o.

³⁵³ JUERGENS 1994, 418. o.

ha gyakorló jogász munkáját követnék figyelemmel.³⁵⁴ Ezen kívül hangsúlyozzák, hogy az együttérzés és az aggodalom az igazságtalanságokkal kapcsolatban sokkal intenzívebbé válik, ha a diákok személyes kapcsolatba kerülnek azokkal, akik ezeket átélték.³⁵⁵ Ennélfogva, az élő ügyfeles jogklinika több, mint a jogi oktatás és a gyakorlat közötti ür kitöltője, hiszen közreműködik a diákok jogi ítélőképességének kialakításában is.

A könyv szerzői szerint, egy hatékony házon belüli jogklinikának rendelkeznie kell (i) megfelelően felszerelt irodával, ahol a diákok az ügyfelekkel bizalmasan tudnak egyeztetni; és (ii) felelősségbiztosítási szerződéssel is. Amennyiben a jogklinika a tevékenysége során az ügyfélnek, ellenérdekű félnek vagy harmadik személynek kárt okoz, akkor ez a pénzügyi teher nem az egyetemet terheli. Szükséges még (iii) szemináriumi tanóra, amelynek keretében esetmegbeszéléseket tarthatnak, illetve a diákok megoszthatják a tapasztalataikat. Mindezekon túl, (iv) meg kell tanítani a diákoknak, hogy egy ügyvédi iroda miként működik, hogyan kell az iratokat kezelni, miként kell megoldani az összeférhetlenségi eseteket. A jogklinika oktatók kapcsán kiemelik, hogy az ügyfél érdekeinek védelmében, minden, diákok által készített dokumentumot ellenőrizni és jóváhagyni szükséges. Ugyanakkor, egyensúlyt is kell teremteniük e felügyelő szerepük és a diákok önálló esetkezelése között, hiszen a jogklinika célja, hogy a hallgatók az ügyeik során kellő autonómiával rendelkezzenek, de oktatójukhoz bármikor segítségül fordulhassanak, amennyiben szükségesnek vélik.

A jelzett számos előny ellenére, a házon belüli jogklinikát rengetek kritika érte, éri. Az egyik legtöbbször hivatkozott hátránya a költségesség, hiszen egyrészt, szükség van egy felszerelt irodára, másrészt a diák-oktató arány viszonylag alacsony, egy oktatóra néhány hallgató juthat, ellentétben a tradicionális oktatással, ahol egy professzor akár egyszerre többszáz diáknak is tarthat előadást. További probléma a megfelelő oktató, hiszen jogklinika oktatók esetén elvárt a szakmai tapasztalat, a módszertan ismerete, munkaterhük jelentős, mégis napjainkig kevésbé megbecsült a munkájuk az egyetemi vezetés, illetve az oktatói gárda körében. A valódi ügyekben való részvétel, érzelmi érintettséget, vagy épp ellenkezőleg, cinikusságot, közönyt eredményezhet a hallgatóknál, amely érzelmekkel való megbirkózás szintén nehézséget okozhat.³⁵⁶

Az élő ügyfeles és más modellek közötti további különbség, hogy míg egyes házon belüli jogklinikák gyakran egy-egy ügytípusra fókuszálnak, menekültügy, női jogok,

---

³⁵⁴ STUCKEY AND OTHERS 2007, 140. o.

³⁵⁵ STUCKEY AND OTHERS 2007, 140. o.

³⁵⁶ GROSSMAN 1974, 183. o.

fogyatékkal élők jogai, fogyasztóvédelem stb., addig a házon kívüli jogklinikáknál az ügýtípusok szélesebb palettájával találkozhatnak a hallgatók.³⁵⁷

Vukowich a jogklinikák oktatási célja kapcsán fogalmazott meg kritikát. Véleménye szerint, a szakmai készségeket nem a képzés során az egyetemen, hanem a diploma megszerzését követően a gyakorlatban kell elsajátítani.³⁵⁸ Meglátása szerint az elméleti alapok és az anyagi jogi ismeretek továbbítása a felsőoktatási intézmény feladata, a gyakorlati jellegű készségeket pedig az ügyvédi kamarának kell megtanítania.

Végezetül a határidőket is alapvetően jogszabály határozza meg. Az egyes jogi dokumentumok benyújtására nyitva álló határidőn belül előfordulhat, hogy a joghallgatónak minden idejét az ügyére kell fordítani, amely más kurzusokon való részvétel rovására mehet.³⁵⁹

4.4.2. Házon kívüli, avagy élő gyakorlati jogklinika

A házon kívüli jogklinikát választó diákok az egyetem falain kívül, egy civil szervezet, bíróság, ügyvédi iroda, ügyészség munkájába kapcsolódnak be, mentoruk pedig egy ott dolgozó jogász, bíró, ügyvéd vagy ügyész. E változatot további két altípusra bonthatjuk a hallgatók szerepe alapján. Amennyiben a joghallgatónak aktív szerepe van a választott vagy kijelölt szakmai helyen, akkor ügyfelek képviselőjét vagy egyéb szakmai feladatokat láthat el egy gyakorló jogász felügyelete mellett. Abban az esetben, ha csupán a gyakorló ügyvédek, bírák munkáját figyeli, segíti, akkor kizárólag passzív szerepet kap.

Az élő gyakorlati jogklinikák előnye, hogy a diákok betekintést nyernek az adott intézmény struktúrájába, mindennapi működésébe, ügykezelésébe, illetve az egyes hivatások szerepeibe. Habár a házon belüli jogklinikáknak számos előnye van, mégsem tudják hitelesen és pontosan reprodukálni egy irodai környezet légkörét, a munkaterhelést, a hivatali hierarchiát. Ha a hallgatókat ügyvédek, bírák irodájában helyezik el, akkor nem egy mesterséges környezetben dolgoznak, hanem olyan körülmények között, amely hasonló ahhoz, ami a diploma megszerzését követően vár rájuk.³⁶⁰ Ellentétben az élő

---

³⁵⁷ BARTOLI 2016, 35. o.

³⁵⁸ William T. VUKOWICH: Comment: The Lack of Practical Training in Law School: Criticisms, Causes and Programs for Change, Case Western Reserve Law Review, 1971, 23. szám, 140-152. o., 152. o.

³⁵⁹ GROSSMAN 1974, 182. o.

³⁶⁰ STUCKEY AND OTHERS 2007, 146. o.

ügyfeles jogklinikával, a házon kívüli jogklinikák esetén a diákok munkáját a szakmai helyen kijelölt mentor felügyeli.

E változat kapcsán úgy tűnhet, hogy a jogklinikai oktató szerepe csekély, holott számos feladata van: i) kijelöli azt a szakmai gyakorlati helyet, ahol a joghallgató dolgozni fog (lehetőség szerint olyan helyen kell elhelyezni, amely a diák szükségleteihez, preferenciáihoz a leginkább igazodik), ii) kapcsolatot tart a mentorról és a hallgatóval is, ezáltal figyelemmel kíséri a diákok fejlődését, a mentortól visszajelzést kap a hallgatói munkáról, és közben gondoskodik arról, hogy a mentor is eleget tegyen az ellenőrző szerepének, iii) tanórák keretében esetmegbeszéléseket szervez, így a diákok egymással is megoszthatják tapasztalataikat.

A jogklinika e típusa esetén az egyetem együttműködési megállapodást köt a partnerszervezetekkel, amelyben meghatározzák az egyetem, a szakmai hely, az oktató, a mentor és a diák szerepét, valamint felelősségét. A házon kívüli jogklinika esetén a mentor feladata a jogklinika oktatási céljának érvényre juttatása, ezért az egyetem számára fontos, hogy elkötelezett személy töltse be e pozíciót. Előnye lehet e változatnak egy munkakultúra megismerése, valamint a szakmai kapcsolatok építése, hiszen előfordulhat, hogy a mentor ajánlásával, a diploma megszerzését követően állást kap a hallgató, vagy éppen a szakmai hely veszi fel, amennyiben elégedettek voltak a munkájával.

Hátránya ugyanakkor a hallgatói értékelés nehézsége, hiszen a jogklinikai oktató, bár folyamatosan kapcsolatban áll a diákkal és a mentorról, mégis nehezen tudja lemérni a fejlődést, illetve a szakmai hely és a mentor hozzáállásától, segítőkészségétől is függ, hogy egy hallgató mennyi készségét és milyen mértékben tudja fejleszteni. A legtöbb kritika mégis élő gyakorlati jogklinika megfigyelői altípusát éri. Lefcoe professzor szerint *„kontraproduktív lehet, ha a tanulók nem rendelkeznek megfelelő elméleti alapokkal, amelyek lehetővé teszik az empirikus megfigyelésekből történő általánosítást.”*³⁶¹ Mások szerint e változatot nem is lehetne jogklinikának nevezni, mivel hiányzik az ügyfél-jogász szerepkör. A fentebbiek fényében megállapítható, hogy a hallgatói szereptől függően, a házon kívüli jogklinika az ügyfeles, illetve az ügyfél nélküli jogklinika típusba is besorolható.

---

³⁶¹ GROSSMAN 1974, 181. o.

4.4.3. Szimulációs, másnéven akta-alapú jogklinikák

A szimulációs jogklinikák esetén a tanulóknak nincs közvetlen kapcsolata ügyfelekkel, hanem egy oktató által választott valós vagy fiktív ügyet dolgoznak fel. Erre a típusra jellemző, hogy a diákok jogász szerepeket játszanak el, például peres eljárás szimulálásával bírói, ügyvédi, ügyféli pozíciót, munkájukat pedig a jogklinikai oktató felügyeli és visszajelzéseket ad számukra. Más típusú jogklinikák esetén kiegészítő oktatási eszköz lehet a szimuláció. Példának okáért, a szegedi jogklinikai (ami az élő ügyfeles típusba tartozik) elméleti, bevezető képzésének része a helyzetgyakorlat, amelynek keretében a joghallgatók az ügyféllel való kommunikációs készségüket tehetik próbára órai keretek között.

Az akta-alapú jogklinikák annak ellenére, hogy hipotetikus eseteket oldanak meg, számos jogász-készséget, így például az interjúzást, az etikai dilemmák kezelését fejlesztik. Az ügyfelekkel való kommunikációs gyakorlatok során az oktató különböző interjúzási (ügyfél-kikérdezési) technikákat mutat be, amelyeket aztán a diákok szerepjátékok során kipróbálnak, és az alkalmazásukról visszajelzést adnak és kapnak a professzoruktól. A jogklinikák e típusa lehetőséget teremt arra, hogy egyes készségeket több alkalommal, az oktatói visszajelzések fényében, különböző feladatokkal fejlesszenek, amelyre egy élő ügyfeles jogklinikai esetén nincs lehetőség.

A Best Practices könyv szerzői szerint a szimulációs jogklinikák céljai a következők: i) a diákok személyes és szakmai gyengeségeik és erősségeik felismerési készségének fejlesztése, illetve olyan stratégiák kidolgozása, amelyek javítják a szakmai teljesítményüket; ii) a hallgatók kockázatkezelési és etikai dilemmák felismerési képességének fejlesztése; iii) a hallgatók, legalább részben, lehetőséget kapnak a jogász-szakmaiság elemeinek megértésére.³⁶² Noha a jogklinikai oktatási célja a szimulációs típusnál is érvényesülni tud, azonban a szociális célt nem képes megvalósítani, hiszen hiányzik az ügyfél, aki számára a joghoz jutást biztosítani lehetne.

Hasonlóan a házon belüli és kívüli jogklinikákhoz, a kurzus része a tapasztalatok átbeszélése, a hallgatói visszajelzések. E típus előnye, hogy a hallgatókat nem terheli felelősség a munkájukért, nem okozhatnak hibát vagy kárt, hiszen nincs igazi ügyfélük. Gyakorlatilag „biztonságos” környezetben, oktatói irányítás mellett szerezhhetnek tapasztalatot. Míg az élő ügyfeles jogklinikák költségesek és jelentős adminisztrációs

---

³⁶² STUCKEY AND OTHERS 2007, 135. o.

teherrel járnak, addig az akta-alapúak olcsók, és nem okoznak adminisztrációs nehézségeket, továbbá könnyebben illeszthetők a tantervbe, mivel nem kapcsolódnak hozzá kötött határidők.

Kritikusai szerint ez a forma képtelen reprodukálni azt a fajta bizonytalanságot és kiszámíthatatlanságot, amelyet a való élet produkál. E jogklinikáknak gyakran részei a különböző tárgyalás-szimulációk, mediációs és egyéb szóbeli, illetve írásbeli kommunikációs technikák, valamint a korábban is említett szerepjátékok. Ugyanakkor a spontán szakmai, morális, érzelmi reakcióktól mentesen, tervezhetően működnek.

4.4.4. Street law, másnéven jogtudatosító jogklinika

Az 1960-as és 1970-es évek a társadalmi változások és felemelkedés időszaka volt az Egyesült Államokban. A polgárjogi és nőjogi mozgalmak mellett felsejlett a felismerés, hogy az alkotmányos jogok megszerzéséhez elengedhetetlen ezen jogok ismerete. Ugyanakkor, a nem jogvégzettek számára a jogszabályok túlságosan bonyolultak voltak, emiatt úgy érezték, hogy kimaradnak belőlük. Ez a történelmi háttér indította el az első jogtudatosító programokat.³⁶³ A street law-t a Georgetown Egyetem Jogi Centrumának diákjai, 1972-ben hozták létre, mint tapasztalati tanulási módot, azaz az utca emberének szóló jogi ismeretterjesztést. Az általuk kidolgozott „*tanterv egyesítette a jogi tartalmat a nem hagyományos oktatási módszerrel, és a jogot a tipikus előadótermi környezetből közvetlenül a célközönséghez - a társadalom nem jogász tagjaihoz - vitte, azzal a céllal, hogy egyszerű és gyakorlatias módon oktassa őket az alapvető jogelvekre, úgy, hogy azok a hallgatóság számára könnyebben érthetőek legyenek.*”³⁶⁴ A street law célja, hogy növelje, illetve javítsa a társadalom jogi kultúráját és jogi tudatosságát, például felvilágosítást ad az embereknek az őket megillető jogokról.³⁶⁵

A street law, hasonlóan a többi jogklinika típushoz, a *duális célt* megvalósítja, hiszen egyrészt gyakorlati oktatás joghallgatók számára, másrészt, jogi szolgáltatást biztosít, legtöbbször azoknak, akik a joghoz nem vagy nehezen jutnak hozzá.

---

³⁶³ Richard GRIMES, David MCQUOID-MASON, Ed O'BRIEN, Judy ZIMMER: Street Law and Social Justice Education, in: Frank S. Bloch (ed.): The Global Clinical Movement Educating Lawyers for Social Justice, Oxford University Press, 2011, 225-240. o., 226. o.

³⁶⁴ Asnida Mohd SUHAIMI, Nur Farzana Mohd ZULKIFLI: Street Law Based CLE: A Student-Impact-Assessment, International Journal of Clinical Legal Education, 2012, 18. szám, 218-226. o., 219. o.

³⁶⁵ Andrzej SWIATLOWSKI: Place of 'Clinic Programmes' of the Street Law in legal clinical education in Poland, Klinika Czasopismo Uniwersyteckiej Poradni Prawnej Uj, 2000, Nr. 2 (3), 31-38. o., 36. o.

Megkülönböztető sajátossága, hogy a joghoz jutást jogtudatosítás útján biztosítja. Jellemző e változatra, hogy olyan nehezen elérhető csoportokkal foglalkozik, mint például fogvatartottak, javítóintézetben lévő fiatalok, iskolás diákok.

A kurzus felépítését tekintve három modulból áll: i) felkészítő tréningből, ahol a diákok megismerik a kurzus működését, módszerét; ii) az előadásokból (ennek keretében a hallgatók elmennek a kijelölt intézménybe, ahol előre kidolgozott, speciálisan az adott csoport szempontjából jogilag releváns előadást tartanak); iii) végezetül a hallgatói munka értékeléséből, a diákok visszajelzéseiből. A joghallgatók gyakran használnak egyszerű nyelven írt kézikönyveket, amelyet sokszor két változatban készítenek el, egyet a célcsoportnak, például a fogvatartottaknak a jogaikról, kötelezettségeikről, másikat a joghallgatóknak, amelyet instrukciókkal, jegyzetekkel látnak el az oktatók.³⁶⁶

A Malaj Egyetemen végzett kutatás a street law kurzuson résztvevők motivációját, készségeik fejlődését vizsgálta. A motivációt illetően az első három helyen, sorrendben i) a társadalom alulreprezentált tagjainak megsegítése, ii) a szakmai készségek fejlesztése, végül iii) a helyi közösség jogtudatosítása állt.³⁶⁷ Ez a vizsgálat is megerősíti, hogy a street law sikeresen megvalósítja kettős célját.

Noha a jogtudatot emelő jogklinikák nem konkrét ügyekben adnak jogi tanácsot, mégis fontosak, ugyanis, széles körben nyújtanak jogi segítséget azért, hogy olyan témákról tartanak előadást, amely az adott közösség jelentős részét érinti vagy érintheti. Fontos szerepe lehet abban, hogy közérthetően átfogalmazza és elmagyarázza a jogi fogalmakat, szakkifejezéseket, és ezzel megérthetővé teszi a laikusok számára, akiknek mégis az életében, vagyoni helyzetében, családjában az adott témakör jelentős. Ráadásul ezt olyan közegben tehetik meg, amely sem az egyedi jogi képviseletet nem engedheti meg magának, sem a jogi relevanciájú érdekképviseletet nem tudja igénybe venni.

4.4.5. Jogklinikák további csoportosítási szempontjai

A jogklinikákat, függetlenül az elhelyezkedésüktől (házon belüli vagy kívüli), az ügyek típusától (szimulációs vagy valós), egyéb szempontok szerint, további típusokra lehet bontani. Ezek közül a legelterjedtebb a haszonélvezők vagy a téma szerinti csoportosítás.

---

³⁶⁶ WINKLER 22. o.

³⁶⁷ SUHAIMI, ZULKIFLI 2012, 223-225. o.

Ennek fényében, haszonélvezők szerint megkülönböztethetünk egyéni (individual) és közösségi (community) jogklinikákat, téma alapján pedig speciális ügytípusú (specialized) jogklinikákat.³⁶⁸

Az egyéni jogklinika esetén a hallgatók egy bizonyos ügyben, konkrét személynek adnak jogi tanácsot vagy képviselik hatóság, bíróság előtt az ügyfelet. Ilyen esetben az ügyek széles választéka kerülhet a jogklinikához, szociális jogtól, a büntetőjogon át egészen munkajogig.

A közösségi jogklinikák a közösség szükségleteinek visszajelzései alapján, speciálisan meghatározott területre fókuszálva adnak jogi tanácsot, felvilágosítást. Erre a típusra jellemző, hogy a jogklinika elkötelezett a közösséggel való együttműködés és annak megerősítése mellett. Ez egy „win-win” megoldás. A diákok rálátást kapnak a leghátrányosabb helyzetben lévők problémáira, a közösség pedig segítséget kap azáltal, hogy érdekeiket jobban, intézményi keretek között képviselik.³⁶⁹ Ennek a változatnak is több fajtája létezik. A tipizálás egyrészt függ attól, hogy kinek segítenek (például kifejezetten helyi vállalkozóknak, non-profit szervezeteknek), másrészt, milyen témában (helyi közösség prioritásához igazodva, például lakhatás, munkavégzés). Példaként szolgálhat a lakhatási szegénységben élők érdekeinek érvényesítése, amelyet az ELTE jogi karának Utcajogász Egyesülettel közösen működtetett Utcajogász jogklinika programja lát el.³⁷⁰

Léteznek meghatározott ügytípusokra specializált jogklinikák, amelynek elnevezése is sugallja, hogy a jogklinikák akár költségvetési szempontból, akár a közösség szükségletei alapján csak az általuk kijelölt típusba tartozó esetekben járnak el. Például diszkriminációs ügyekben, menekültügyben, gyermekjogok, egészségügyi jog, munkajog területén. Azon egyetemeken, ahol specializált jogklinikát működtetnek, lehetővé teszik a hallgatók számára annak eldöntését, hogy milyen ügyekben vegyenek részt. Ez kimondottan azon diákok számára lehet hasznos, akik már az egyetemi éveik alatt tudják, hogy mely jogterületen kívánnak elhelyezkedni a diploma megszerzése után. Így például, aki tudja, hogy olyan ügyvédi irodánál szeretne elhelyezkedni a diploma megszerzését követően, amely polgári és családjogi ügyekkel foglalkozik, az erre a területre specializálódott jogklinikát választhatja. Az itt folytatott munkájával mélyebb tudásra tehet szert, amit a hagyományos képzésben nem kapna meg, másfelől az adott területre

---

³⁶⁸ BARTOLI 2016, 36. o.

³⁶⁹ BARTOLI 2016, 36. o.

³⁷⁰ TÓTH Fruzsina: 2017, 10. o.

vonatkozóan szerzett tapasztalatával előnyben lesz azokkal szemben, akik nem vagy nem erre specializálódott jogklinikát végeztek.

4.5. Külföldi jogklinikák működés közben

Az alfejezet célja összehasonlító módszerrel bemutatni miként valósul meg egyes államokban a jogklinika módszertan és annak kettős célja, valamint mely típust alkalmazzák más országok felsőoktatási intézményei a leggyakrabban. Három, jogklinika oktatás szempontjából eltérő tapasztalatokkal rendelkező, állammal, Lengyelországgal, Csehországgal és az Amerikai Egyesült Államokkal foglalkozom.

E három országra azért esett a választásom, mert i) a lengyel jogklinika oktatás a közép-kelet-európai régió arany-standardjának tekinthető; ii) olműtzi Palacky Egyetemen (Csehország) hozták létre a régióban az első élő ügyfeles jogklinikát, amely azóta a szlovák jogklinika mentor programjaként is funkcionál; iii) a módszertan anyaországának számító USA volt a minta a másik két állam jogklinikáinak kialakításában. Mindezekon túl, választásom indokolható azzal is, hogy az értekezés földrajzi szempontból ugyancsak az Amerikai Egyesült Államokra és Közép-Kelet Európára fókuszál. Mivel a felsorolt helyeken tanulmányúton vehettem részt a módszertan tanulmányozása érdekében, így mód nyílik saját megfigyeléseim, jogklinika professzorokkal és diákokkal készített interjúk felhasználására.

4.5.1. A lengyel jogklinikák mindennapjai³⁷¹

A lengyel jogklinika rendszer számos olyan sajátos jegyet visel, amit több ország, többek között Kína, jogklinika képzésének kialakításánál is példaként szolgált. Jóllehet napjainkra Európa egyik legjobban intézményesült és legfejlettebb jogklinikájával rendelkezik, azonban hosszú út vezetett idáig. Mivel az értekezés történeti fejezete e három állam vonatkozásában a jogklinikák fejlődését részletesen bemutatja, ezért csak néhány főbb állomást említek meg.

---

³⁷¹ A tanulmányút során a Varsói Egyetem jogklinika programjának elnökével, Dr. Barbara Namyslowska-Gabrysiakkal, a krakkói Jagelló Egyetem jogklinika vezetőjével, Dr. Wojciech Górowskival, valamint a Lengyel Jogklinika Alapítvány elnökével, Filip Czerniczkiel készítettem interjút.

A rendszerváltást követően végbemenő jogi oktatási reform idején jelent meg a gondolat ezen új oktatási módszer bevezetéséről. Az első jogklinikát 1997-ben Krakóban, majd egy évvel később 1998-ban Varsóban hozták létre, mindkét egyetem esetén a fő támogató a Ford Alapítvány volt, az USA-hoz hasonlóan. Néhány éven belül további 12 program jött létre, mára pedig valamennyi egyetemen működik jogklinika, függetlenül attól, hogy állami, magán vagy egyházi fenntartású az intézmény. Kezdetben nem volt könnyű új jogklinikát létrehozni, mivel az ügyvédi kamarák versenytársat, az egyetemi tanárok pedig többletmunkát láttak benne. Napjainkra azonban már számos állami intézmény, köztük az ombudsman, illetve az Igazságügyi Minisztérium is támogatja a jogklinikák működését, illetve az ügyvédi kamarák szimpátiáját is sikerült elnyerni.

Néhány jogi kar dékánja úgy véli, hogy az egyetemükön működő jogklinika program az egyik legértékesebb, és legvonzóbb eleme az oktatásuknak. Az intézményesülés jeleként, önálló jogklinika alapítványt, saját folyóiratot hoztak létre, továbbá tankönyveket írnak a jogklinika módszertanról, alternatív vitarendezésről, ügyfelekkel való kommunikációról.

A jogklinika kurzus felépítését tekintve mindhárom államban hasonló: *a gyakorlatot egy elméleti képzés előzi meg*. A különbség mindössze a felkészítő tréning időtartamában, illetve egyes elemeiben van. Lengyelországban a kurzus kezdetén egy napos pszichológiai és kommunikációs képzésen vesznek részt a hallgatók, majd az általuk választott, egy jogterületre specializálódott jogklinika szekcióban folytatják tovább a felkészülést. Az egynapos képzésen az összes jogklinikás diák részt vesz, ezt követően viszont már csak a saját szekciójukba tartozó hallgatókkal működnek együtt. Minden speciális részlegnek van saját oktatója, aki a szemeszter elején az adott jogterületre vonatkozó főbb jogszabályokról előadásokat tart, majd ezt követően hetente szerveznek közös üléseket, ahol a diákok eseteit, tapasztalatait átbeszélik.

A felkészítést a gyakorlat követi. A lengyel jogklinikák többsége házon belüli, élő ügyfeles, így az egyetem falain belül találkoznak a diákok ügyfeleikkel. A joghallgatók a kurzus során párban dolgoznak, következésképp, közösen interjúznak az ügyféllel és oldják meg az ügyet, az oktatójuk felügyelete mellett. Mindezek alapján látható, hogy egy-egy szekción belül rendkívül szoros a diákok és az oktató kapcsolata. Az ügyfélkörhöz tartozók, hasonlóan hazánkhoz és az összehasonlítás alapjául szolgáló államokhoz, többségében olyanok, akik nem engedhetik meg maguknak, hogy ügyvédet fogadjanak fel. E rövid áttekintés után, a lengyel jogklinika képzés jellegzetességeivel foglalkozom.

Sajátossága, a többi állam jogklinika kurzusához képest, hogy egy akadémiai évig tart. Számos előnye és hátránya lehet, ha egy tárgy 2 szemeszteren keresztül tart. Előnyként említhető, hogy a diákok az ügyek jelentős részét végig tudják vinni, hiszen az esetek nagyobb hányada egy éven belül véget ér, továbbá több tapasztalatot szereznek, mint egy szemeszter alatt. Ugyanakkor, igen nagy teher a hallgatóknak, hogy egy év vonatkozásában állítsák össze az órarendjüket, megfelelően osszák be az idejüket. A hagyományos egyetemi órákkal ellentétben, a jogklinikán való részvétel sokkal több munkával jár: hetente egyszer az adott szekció szemináriumán kell részt venni, és legalább hetente egy alkalommal ügyelni kell a jogklinikán az új ügyfelek fogadásával, mindemellett pedig a rájuk osztott ügyekben is ki kell dolgozniuk megoldási javaslatokat. Meglátásom szerint, érdekesebb egy szemeszterre hirdetni a kurzust, és lehetőséget biztosítani arra, hogy azok, akik folytatni szeretnék jogklinikás munkájukat, több szemeszteren keresztül is felvehessék a tárgyat.³⁷²

További sajátosság, hazánkkal ellentétben, hogy a klinikán belül szekciókat hoznak létre, a felmerülő ügycsoportok alapján. Ennélfogva, a Varsói Egyetemen jelenleg 12 szekció működik, például polgári jog, munkajog, büntetőjog, egészségügyi jog, emberi jogok témakörben. Utóbbi sajátossága, hogy évente legalább 1-2 ügy az Emberi Jogok Európai Bírósága elé kerül.³⁷³ A hallgatók az érdeklődésüknek megfelelően döntenek el, hogy mely szekció munkájában szeretnének részt venni, általában egy csoportba 4-5 diák tartozik, akiknek a tevékenységét egy egyetemi oktató vagy gyakorló jogász felügyeli. Specializált jogklinikák létrehozásához kellő létszámú hallgatóra is szükség van, amelyből nincs hiány, sőt, a legtöbb lengyel egyetemen túljelentkezés van a kurzusra. Korábban, Magyarországon is voltak hasonló próbálkozások, például az ELTE-n működött büntetőjogi jogklinika, azonban az eddigi hazai tapasztalatok azt mutatják, hogy az egy-egy jogterületre való specializáció nem kimondottan eredményes. Ellentétben az összehasonlítás alapjául szolgáló másik két állammal, ahol jellemző a specializált jogklinikák létrehozása.

A krakkói Jagelló Egyetemen működő jogklinikán, szintén több szekciót hoztak létre, bár közöttük nem lehetséges az átjárás. Vagyis akkor sem engedik átjelentkezni másik szekcióba a hallgatót, ha például, az elméleti képzés során érdekesnek tartotta a munkajogot, majd a gyakorlat ideje alatt rájött, hogy mégsem szeretne ezzel 1 éven

---

³⁷² Az SZTE-n működő jogklinika kurzust a hallgatók 3 szemeszteren keresztül is választhatják.

³⁷³ A szerző Dr. Barbara Namysłowska-Gabrysiakkal, a Varsói Egyetem jogklinika programjának elnökével készített interjúja, Varsó 2018.

keresztül ezzel foglalkozni. Álláspontom szerint, ezzel rendkívül beszűkítik a hallgatók mozgásterét. Amennyiben engednék, hogy a hallgatók a szekciók között átjárhassanak, lehetővé tennék, hogy a jog számos területéről rendelkezzenek tapasztalattal a jogklinika elvégzését követően. Ésszerű ugyanakkor a megszorítás, hiszen az elméleti felkészítést minden átjelentkezőnél előlről kellene kezdeni.

Mindenképp említést érdemel a jogklinikák felelősségbiztosítása. A Lengyel Jogklinika Alapítvány által kidolgozott standardok egyike a felelősségbiztosítás, amelynek összege nem lehet kevesebb, mint 10.000 euró. Ezen összeggel az ügyek kezelésével kapcsolatosan okozott károk, vagy felmerülő panaszok költségét lehet fedezni. Ez feltételezi a jogi karok (és azon belül a jogklinikák) önálló költségvetését és jogi személyiségét. Az Alapítvány a már meglévő jogklinika-hálózatba az újonnan csatlakozni kívánó jogklinikát nem engedi felvenni, amíg nem igazolja a fentebb meghatározott összeget elérő, vagy azt meghaladó felelősségbiztosítás meglétét. Az elmúlt 20 év alatt, egyetlen hatóság, bíróság előtt sem kezdeményezett ügyfél eljárást a jogklinikával szemben, összesen néhány panasz érkezett az Alapítványhoz, azonban ezek sem a tanácsok hibás tartalma miatt, hanem az eljárás elhúzódása következtében.

Hazánkkal ellentétben, mindhárom országban jelentős hangsúlyt fektetnek a jogklinika oktatók felkészítésére, amely a módszertan elsajátításán túl, számos, tapasztalati oktatási technika megismerését is magában foglalja. A lengyelek esetén az Alapítvány minden évben lehetőséget biztosít néhány jogklinikai oktatónak, hogy a képzés anyaországának számító USA-ban tanulmányúton vegyen részt.³⁷⁴ Habár a jogklinikák típusai közül az élő ügyfeles, házon belüli modell a legelterjedtebb, mégis hazánkkal ellentétben, a jogtudatosító jogklinikák is népszerűek. Több jogot oktató felsőoktatási intézmény tanrendjében szerepel street law kurzus, amelynek keretében a diákok elsősorban börtönökben, javítóintézetekben, fogházakban tartanak jogi felvilágosító előadásokat.

Álláspontom szerint, a jogklinikák elismerését a 2016-ban hatályba lépett törvény hozta el, amely az ingyenes állami jogi segítségnyújtással foglalkozik. E jogszabály meghatározza, hogy kik jogosultak igénybe venni a támogatást, illetve kik szolgáltatathatják azt. Az utóbbi kategóriába nevesítetten bekerültek azon joghallgatók, akik legalább már

---

³⁷⁴ Dr. Izabela KRASNICKA: Legal Education and Clinical Legal Education in Poland, *Journal of Clinical Legal Education*, 2008, 13. szám, 47-55. o., 52. o.

három évet elvégeztek a képzésből.³⁷⁵ Vagyis a hallgatók ingyenes jogi tanácsadással kapcsolatos munkáját, 2016 óta, a lengyel állam hivatalosan is elismeri, és ezzel a jogklinikák létezését is a jogi segítő szolgáltatási palettán.

A fentebb ismertetett sajátosságok mindegyike hozzájárul ahhoz, hogy a lengyel jogklinikát a közép-kelet-európai régió arany-standardjaként emlegethessék. Azáltal, hogy törvényi szinten is szabályozták a hallgatói jogi segítségnyújtást, az állam a gyakorló jogászokkal egyenlő szinten ismeri el a jogklinikák munkáját. (A hazai jogi segítséget nyújtók névjegyzékébe is felkerülhet ugyan jogi oktatást végző egyetem, még akkor is, ha nincs ügyvéd megbízottja, csak jogi szakvizsgával vagy tudományos fokozattal rendelkező oktatója, aki vezeti, ha rendelkezik ügyfélfogadásra alkalmas helyiséggel, ám ezt nem a jogklinikákra találták ki, a szolgáltatási szerződési feltételek nem illeszthetők be az oktatás rendjébe.³⁷⁶)

4.5.2. A cseh jogklinikák gyakorlata³⁷⁷

Az olmützi Palacky Egyetemen hozták létre Közép-Kelet Európában az első élő ügyfeles jogklinikát 1995-ben, szintén a Ford Alapítvány támogatásának köszönhetően. A jogklinikák működésének eredményességét példázza, hogy a szlovák jogklinikák program mentorává vált, mivel nemcsak a létrehozásához, de a működéséhez is a mai napig szakmai támogatást biztosít, valamint a prágai egyetemen közösen, tapasztalati tanulással foglalkozó LL.M. programot hoztak létre.

A Jogklinikák Centrum (Centre for Clinical Legal Education) a jogi karon belül, önálló intézményi keretek között működik. A Jogklinikák Centrum (továbbiakban: Centrum) kinézetében és felszereltségében is egy ügyvédi irodára emlékeztet. Saját irodavezetője van, aki a Centrum adminisztratív teendői mellett, az ügyfelekkel való időpontegyeztetést is végzi, illetve külön tárgyalóhelyiséggel is rendelkeznek, ahol a diákok az ügyfelekkel találkoznak.

A jogklinikák oktatás népszerűségét mutatja, hogy jelenleg 11 program működik. Az egyetemen valamennyi, korábbi fejezetben ismertetett, jogklinikák modell elérhető, így a

---

³⁷⁵ In January 2016, free legal assistance will be launched throughout Poland <https://www.premier.gov.pl/en/news/news/in-january-2016-free-legal-assistance-will-be-launched-throughout-poland.html> (utolsó megtekintés: 2019. 01. 19.)

³⁷⁶ a jogi segítségnyújtásról szóló 2003. évi LXXX. törvény, 66.§

³⁷⁷ A tanulmányút alkalmával a Palacky Egyetem jogklinikák programjának aktuális vezetőjével, Veronika Tomoszkovával és a korábbi elnökkel, Maxim Tomoszekkel, illetve néhány hallgatóval készítettem interjút.

joghallgatók a számukra legkedvezőbbet választhatják. Működik négy élő ügyfeles házon belüli jogklinika, amelyek egy-egy területre specializálódva működnek, így például szociális biztonsági vagy fogyasztóvédelmi ügyekkel foglalkozó. Az élő ügyfeles jogklinikák, a többi változathoz képest népszerűbbek, szemeszterenként megközelítőleg 40-50 hallgató jelentkezik valamelyik speciális programra.

Ellentétben a hazánkkal, illetve a másik két állammal, a félév első néhány hetében „fogadnak” csak ügyeket, amelyeket aztán a szemeszter során a tanulók párban oldanak meg. Ezen időbeli korlátozás oka, hogy napjainkra rendkívüli ismertségre tett szert a képzés, így ügyfelek százai jelentkeznek jogi problémáikkal a jogklinikához. A jogklinika oktatói gárdája ezeket megsűrve, a félév elején kiválasztja azokat az eseteket, amelyeket aztán szemeszter során a diákok, a professzoraik felügyelete mellett, megoldanak.

A jogklinika vezetővel folytatott beszélgetést alapján kiderült, hogy az ügyek kiválasztásánál az alábbi szempontokat veszik figyelembe: i) olyan ügyfelek ügyeit fogadják, akik anyagi helyzetüknél fogva ügyvédet nem tudnak alkalmazni; ii) oktatási szempontból is legyen hasznos az eset; iii) az ügy típusából adódóan a helyi közösség nagyobb részét érinti. Az időlimit ellenére, például 2018-ban összesen 1.000 óra pro bono munkát végzett az egyetem, így a város, a különböző jogi intézmények, bíróságok, ombudsman is elismeri a hallgatók és oktatók munkáját.

Jellemzője az élő ügyfeles jogklinikának, hogy szoros együttműködésben áll az ügyvédi kamarával, illetve több állami intézménnyel is. Amennyiben az adott ügyet nem tudják vállalni, az ügyfelet az illetékes szerv(ek)hez továbbítják. A joghallgatók, a lengyel jogklinikához hasonlóan, párokban dolgoznak, minden hallgatói párosnak 5 ügyet kell megoldania a félév során.

A házon belüli modell mellett, házon kívüli jogklinika programok is működnek. E változat esetén a Centrummal együttműködésben álló civil szervezet vagy állami intézmény égisze alatt folytatnak a hallgatók jogi munkát. A választott partnerszervezetnél dolgozó gyakorló jogász felügyelete mellett tevékenykednek a hallgatók, ilyen például az emberi jogi, valamint a menekültügyi jogklinika.

Az összehasonlítás alapjául szolgáló államok valamennyi jogklinika képzésének, legtöbbször kiegészítő jelleggel, része a hipotetikus esetek megoldása, illetve a helyzetgyakorlatok alkalmazása, mégis a Palacky Egyetemen önálló szimulációs jogklinika is működik. Azok a hallgatók, akik ezt a modellt választják, a félév során a jogász hivatáshoz kapcsolódó készségeket kitalált ügyek megoldásán keresztül fejlesztik, illetve szerepjátékokban olyan élethelyzeteket próbálnak el, amivel gyakorló jogász mindennapi

munkája során szembesül, mint az ügyféllel való egyeztetés, ellenérdekű felek közötti vitarendezés. A street law kurzus keretében, a lengyel jogtudatosító jogklinikáktól eltérően, a diákok általános és középiskolás tanulóknak tartanak jogi felvilágosító előadásokat, általában az őket megillető jogokról és terhelő kötelezettségekről. Végezetül, a Centrum keretében olyan jogászai készségfejlesztő kurzusok is elérhetők, mint például a jogi kutatómunka, jogi adatbázisok kezelése.

Miként már említettem, a jogklinika kurzus felépítése (elmélet és gyakorlat) mindhárom államban megegyezik, mégis a csehéknél a bevezető, felkészítő rész nagyobb szerepet kap, mint például a lengyeleknél. Az elméleti tréning sajátossága, hogy három napig tart és nem az egyetemen, hanem egy vidéki szállodában rendezik meg. Ennek lényege, melyet a tanulmányutam során magam is megtapasztaltam, a közösségépítés. A szakmai program első része közös, vagyis az összes diák és oktató jelen van. Ennek keretében olyan témaköröket beszélnek át, amely a jogklinika modellektől függetlenül, valamennyi hallgatót érintenek, mint például a személyes adatok kezelésének menete, a kitöltendő dokumentumok, valamint a diáktársakkal és tutor oktatókkal való együttműködés. A tréning második részében a hallgatók külön csoportokban dolgoznak, attól függően, hogy melyik jogklinika típust választották. Az élő ügyfeles modell felkészítésének része a helyzetgyakorlat, ahol a joghallgató kipróbálhatja, milyen az ügyféllel való kommunikáció, amelyről videófelvételt készítenek és közösen, a többi diákkal és tutor oktatóval kiértékelik. Az utolsó napi szerepjáték keretében a diákoknak egy felháborodott és rendkívül agresszív ügyféllel való viselkedést kell elpróbálniuk, amely azt célozza, hogy minden eshetőségre és szituációra felkészítsék a jogklinikasokat. A street law modellt választók átbeszélnek, hogy egy jogtudatosító előadásnak melyek a legfontosabb jellemzői, elosztják, ki, melyik intézményben tart majd előadást, milyen témában, valamint készítenek egy próba prezentációt, amelyet aztán szakmai és érthetőségi szempontok alapján közösen kiértékelnek.

Az elméleti képzést követően, a szemeszter további részében a diákok már csak a saját jogklinika csoportjukkal működnek együtt. Általában hetente tartanak közös megbeszéléseket, ahol a tapasztalataikat, élő ügyfeles jogklinika esetén az ügyeik menetét vitatják meg.

A lengyel jogklinika-hálózathoz hasonlóan, az olasz jogklinika sikere is több tényezőtől tevődik össze, amelynek része az *intézményi támogatás* (ideértve az egyetemet, illetve számos állami és civil szervezetet), a jogklinikára jelentkező hallgatók magas

létszáma, az oktatói elhivatottság, a helyi lakosság körében való népszerűség, valamint a közösségépítés.

4.5.3. Tapasztalatok a toledo-i egyetem jogklinika programjáról³⁷⁸

Tekintettel arra, hogy a módszertani kiindulópont az Egyesült Államok volt, ezért szinte az összes jogi egyetemen működik valamilyen típusú jogklinika. Jelentős történelmi gyökere ellenére, ellentétben Lengyelországgal, nincsen országosan elfogadott követelményrendszer, amely meghatározná, hogy milyen feltételek megléte esetén lehet jogklinikát létrehozni, miként kell működnie, ki lehet jogklinika oktató. Noha valamennyi modellre találhatunk példát, mégis az amerikai jogklinika professzorok az élő ügyfeles, házon belüli jogklinikát tekintik etalonnak. A legtöbb élő ügyfeles jogklinika egy-egy jogterületre specializálva működik, például emberi jogok, környezetvédelmi jog. Ugyanakkor, a jogi karok többsége évente felülvizsgálja a specializált jogklinikáit, hiszen az adott iskola igényei, a tantestület érdekei, az iskola közösségének vagy városának szükségletei (példának okáért bevándorlók képviselője, emberkereskedelem) alapján határozzák meg, milyen területre összpontosítsanak a következő tanévben.

A toledo-i egyetem jogi karán az 1970-es évek óta működik jogklinika. Jelenleg a karon négy specializált élő ügyfeles jogklinika program (gyermekjogi, adójogi, polgári jogi és szakmai gyakornoki) működik. Mindegyiknek saját tutor oktatója van, ugyanakkor a teljes jogklinika kurzust egy vezető fogja össze. Egy oktatóra megközelítőleg 6-8 diák jut.

A kurzus teljesítése több elemből tevődik össze. A diákoknak i) hetente kétszer tantermi órán kell részt venniük, amelynek része esetmegbeszélés, hallgatói tapasztalatok megosztása, valamint az esetekhez kapcsolódó legfontosabb jogszabályi rendelkezések és precedensek átbeszélése; ii) heti hat óra ügyeletet kell tartaniuk a jogklinika irodán; valamint iii) a saját ügyeikre megoldási javaslatot kell kidolgozniuk. A tantárgy nagy népszerűségnek örvend, minden évben túljelentkezés van, ezért a jogklinika vezető több szempont figyelembevételével próbálja kiválasztani a legalkalmasabb hallgatókat. E szempont a diák évfolyama, előnyben részesítik ugyanis azokat, akik közelebb állnak a diploma megszerzéséhez, hiszen nekik a későbbiekben nem lesz lehetőségük felvenni a

---

³⁷⁸ A tanulmányút során interjút készítettem a jogklinika vezetőjével, Robert Salemmel, valamennyi speciális jogklinika program tutor oktatójával, esetmegbeszélő kurzuson vettem részt, valamint a jogklinikás diákokkal a módszertannal kapcsolatos kérdőívet töltöttem ki.

tárgyat. Ezen kívül a vezető interjúzik a joghallgatókkal, illetve egyes években még motivációs esszét is kérnek a jelentkezőktől.

Mivel az amerikai jogászképzés tanrendjének szerves részét képezik az egyes jogászai készségeket fejlesztő kurzusok, mint például jogászai etika, az ügyfelekkel való kommunikáció, releváns joganyagok felkutatása, ezért ezek oktatása nem része a jogklinikai programnak. A kurzus felépítésében az elméleti rész az egész szemeszter során jelen van a heti tantermi órák keretében, így külön bevezető napot nem tartanak, ellentétben a másik három egyetemmel, ahol a szemeszter elején tartanak egy felkészítő tréninget, amit aztán a gyakorlat követ. Az amerikai jogi oktatás sajátosságából adódik, hogy az összehasonlítás alapjául szolgáló európai államokkal ellentétben, a joghallgatók az ügyfeleiket bíróság, hatóság előtt is képviselhetik, így egyes tantermi órákon stratégiai megbeszéléseket is tartanak.

A jogklinikai diákokkal készített *kérdőíves kutatás*³⁷⁹ a jogklinikai kurzus hasznosságára fókuszált. A kérdőív egyszerű zárt, nyitott, szabadon választható zárt, illetve demográfiai kérdéseket tartalmazott. Az empirikus vizsgálat többek között a hallgatói motivációval, valamint a program által fejlesztett jogászai kompetenciákkal foglalkozott, mely utóbbi kategóriához önbevallásos kérdések kapcsolódtak. A motivációt illetően sorrendben az első három helyen a következők szerepeltek: kötelező tapasztalati/gyakorlati kreditek teljesítése, jogászai készségek fejlesztése, elméleti tudás gyakorlatbéli próbatétele. A program eredményességét mutatja, hogy a kitöltők 100%-a ajánlja a kurzust hallgatótársainak, illetve 21-ből 20 diák szerint a jogklinikai tapasztalatai segítik más tantárgyaik teljesítését és jövőbeni munkahelyük megválasztását.

A jogklinikai vezető, a vele készített interjú során kiemelte, hogy lényeges lenne valamennyi jogászai készség elsajátítása az egyetemi tanulmányok során, mégis meglátása szerint a *kommunikációs készség* fontossága kiemelkedik a többi kompetencia közül. A kérdőívet kitöltők közel 86%-a szerint (18 fő) fejlődött a szakmai kommunikációs készsége a jogklinikának köszönhetően. Indokolásként a diákok kiemelték, hogy magabiztosabban lépnek kapcsolatba másokkal, jobban használják a jogi terminológiát, valamint az ügyfelekkel és gyakorló jogászokkal is könnyebben kommunikálnak szóban, illetve írásban is. A szakmai felelősséget érintő kérdésre, a válaszadók 90%-a (19 fő) szerint fejlődött e készsége, amit indokoltak többek között az etikai problémák és

---

³⁷⁹ A kérdőívet Google Drive platformon keresztül töltötték ki azon joghallgatók, akik 2019 őszi szemeszterében felvették a kurzust. Ez mindösszesen 21 fő.

személyes adatok kezelésével, illetve a szervezési készség fejlődésével. Arra a kérdésre, hogy a kitöltőnek változott-e a társadalmi igazságtalanságok iránti érzékenysége azáltal, hogy a társadalom marginalizált tagjainak nyújt jogi segítséget, a diákok 70%-a válaszolta, hogy változott. A választ a többség azzal támasztotta alá, hogy szembesültek a jogrendszer igazságtalanságaival, megértették egyes marginalizált csoportok helyzetét, valamint az ingyenes jogsegély szükségességét.

Habár USA-ban rendkívüli népszerűségnek örvend a jogklinika képzés, mégis gyakori, hogy egy-egy jogi karon időlegesen megszűnik ez a fajta oktatás. Hátterében hasonló okok állnak, mint hazánkban. A toledoi egyetem jogklinika vezetője szerint, a jogklinika programok hosszú távú fennmaradásának egyik alappillére, hogy az egyetemi képzés részei legyenek, *beleértve a költségvetését is*. Számos program azért szűnik meg, mert külső forrásokból (kormányzati vagy alapítvány) finanszírozzák, amely támogatások a projekt végével általában megszűnnek. Az egyetemi, belső finanszírozáson túl, meglátása szerint, elengedhetetlen, hogy a felsőoktatási intézmény biztosítson a jogklinika számára egy *titkárnőt, asszisztentst, aki más adminisztratív feladatot nem lát el*, hiszen lényegében ügyvédi irodaként funkcionálnak a programok. Ezen utóbbi indok miatt, ügyvédi irodákhoz hasonlóan, *felelősségbiztosítással* kell rendelkezni, amely a toledoi jogklinika esetében 3000 dollárba kerül évente.

Az alábbi összehasonlító táblázat is jól példázza, hogy a bemutatott három egyetem jogklinika képzésének elemei között jelentős átfedések vannak. Többek között, minden jogklinika programnak van saját felelősségbiztosítása, külön jogklinika irodája, amely megjelenésében és működésében megegyezik egy ügyvédi irodával. Továbbá, a jogklinikai oktató szerepkörét egyetemi professzor és gyakorló jogász egyaránt betöltheti. Valamennyi egyetem élő ügyfeles jogklinika programja meghatározott ügytípusra specializált, amelynek kialakításánál elsődlegesen a helyi közösség szükségleteit vették figyelembe. Ugyanakkor, az adott felsőoktatási intézmény sajátosságai, a rendelkezésre álló pénzügyi és humán erőforrások, vagy éppen a jogi oktatás különbözősége miatt egyéni jellegzetességekkel is rendelkeznek. Például, a módszertan duális céljai kapcsán a két európai állam jogklinikáinál a mérleg az oktatási cél irányába billen, amelynek oka lehet, hogy a hallgatók ügyfeleiket bíróság, hatóság előtt nem képviselhetik (szemben a tengerentúli hallgatótársaikkal), csak írásban nyújthatnak jogi tanácsot, de további eltérés mutatkozik a választható modellek számában, illetve a program felépítésében is.

Szemponatok	Lengyelország: Jagelló Egyetem (Krakkó) és a Varsói Egyetem	Csehország: Palacky Egyetem	USA Toledo Egyetem
Oktatási és szociális cél viszonya	Oktatási cél hangsúlyosabb	Oktatási cél hangsúlyosabb	Célok egyenlő mértékben érvényesülnek, egyik sem dominál a másik felett
Felelősségbiztosítás	Van	Van	Van
Képzési hely	Önálló jogklinika iroda	Önálló jogklinika iroda	Önálló jogklinika iroda
Képzés felépítése	Egy napos bevezető elméleti képzés, heti esetmegbeszélés, jogesetek megoldása	Három napos bevezető képzés, általában hetente esetmegbeszélés, jogesetek megoldása	Heti két tantermi óra, heti hat óra ügyelet a jogklinika irodán, jogesetek megoldása
Adminisztráció	Nincs külön adminisztratív munkatárs	Van saját adminisztrátor, aki csak a jogklinikával foglalkozik	Van saját adminisztrátor, aki csak a jogklinikával foglalkozik
Oktató	Egyetemi professzor vagy gyakorló jogász	Egyetemi professzor vagy gyakorló jogász	Egyetemi professzor vagy gyakorló jogász
Választható modellek	Élő ügyfeles és jogtudatosító	Mind a 4 típus a tanrend része	Élő ügyfeles és élő gyakorlati
Jogklinikai képzés szemesztereinek száma	2	1	1

1. számú táblázat: Külföldi államok jogklinika programjainak összehasonlítása

5. Összegzésként: melyiket válasszuk?

E fejezet keretében ismertettem a jelenlegi jogklinika modelleket, annak érdekében, hogy feltérképezsem a hazai jogklinika programok milyen modellekbe illeszkednek, a különböző definíciók elemei miként valósulnak meg hazánkban, illetve a duális cél megvalósításának milyen módszerei ismertek. Továbbá, a tanulmányutak keretében első kézből nyertem betekintést három fejlett jogklinika program működésébe, interjúkat készítettem a vezetőkkel, tutor oktatókkal és kérdőíves kutatást végeztem jogklinika hallgatókkal. Mindezeknek köszönhetően kirajzolódott, hogy mik egy jól működő jogklinika program alapjai, valamint milyen nehézségekkel kell szembenézni annak fenntartása érdekében.

Azon jogi karok előtt, akik gondolkoznak jogklinika program bevezetésén, számos jó gyakorlat és modell áll példaként. A képzés elindítása előtt érdemes felmérni a kereslet-kínálat arányát, hiszen a bemutatott típusok közül az(oka)t érdemes a tantervbe integrálni, amelyet a diákok, oktatók, az egyetem, illetve amennyiben nem a szimulációs formát alkalmazzák, a helyi társadalmi közösség is hasznosnak, kívánatosnak vélnék. Ahhoz, hogy hosszú távon működőképes jogklinikát hozzanak létre szükséges megfelelő költségvetést is biztosítani. A legjobb megoldásnak az tűnik, ha a program egyetemi forrás által finanszírozott, amihez természetesen külső támogatások (uniós, állami, alapítványi stb.) is pályázhatók, igényelhetők, de nem érdemes kimondottan ezekre alapítani a költségvetést, mert ezek megszűnése egyidejűleg magával hozza a jogklinika felszámolását is.

A program duális céljának eléréséhez is szükség van a korábban említett szereplőkkel való párbeszédre. Hiszen, míg hazánkban a jogklinika egyike azon kevés kurzusnak, ahol gyakorlati jellegű jogász kompetencia elsajátítható, fejleszthető, ezért az oktatók valamennyi ilyen készséget próbálnak beemelni a programba, addig USA-ban a jogklinikán kívül számos kompetencia-fejlesztő tantárgy elérhető, így ez a „teher nem nyomja a jogklinika professzorok vállát”. A szociális cél eléréséhez a kérdés, hogy individuális vagy közösségi típusú a jogklinika. Utóbbi esetben ugyanis elengedhetetlen a helyi lakosság szükségleteinek feltérképezése, ugyanis ez határozza meg, hogy mely jogterületekkel foglalkozzon a program.

Kérdésként merülhet fel, érdemes-e egységes működési elveket kidolgozni, akár nemzeti, akár regionális szinten, vagy rá kell bízni a jogi karokra, hogy maguk határozzák meg azokat? Az ENCLE az elmúlt években számos workshopot rendezett, annak érdekében, hogy meghatározzák az Európai Unióban funkcionáló jogklinikák feltételrendszerét. Célja, hogy csak azon programok „viselhessék” a jogklinika elnevezést, akik ezen feltételeket teljesítik, hasonlóan a Lengyel Jogklinika Alapítvány által meghatározott működési standardokhoz. E törekvésből az olvasható ki, hogy a standardizálás irányába mozdult el az európai jogklinika mozgalom, ám fontos, hogy a közös alapok lefektetése mellett, minden jogi kar a saját környezetéhez igazítva tudja kialakítani és működtetni a jogklinika programját.

A fentebb ismertetett modellekből, típusokból is látható, hogy rendkívül széles választék áll a jogi karok előtt a jogklinikák vonatkozásában. Minden jogi kar megtalálhatja a profiljába illő, számára kedvező formát.

Felmerül a kérdés, hazánkban miért nem terjedt el a jogklinika programok alkalmazásának gyakorlata? A kérdés megválaszolásához érdemes visszautalni azon tényezőkre, amelyek megnehezítik vagy akadályozzák e tapasztalati, gyakorlati tanulási forma bevezetését. Tekintettel arra, hogy e szempontokkal külön fejezet foglalkozik, így itt csak néhányat emelnék ki. Az egyik ok lehet az oktatói hiány, vagy a korábban már említett oktatói túlterheltség, amelynek következtében azon tevékenységeikről mondanak le az oktatók, amelyek időigényesek vagy a karrierjük előremozdításában nem bírnak jelentőséggel. További indok lehet az alternatív oktatási módszerek népszerűtlensége. Egyes oktatók ugyanis elkötelezettek a hagyományos, doktrinális alapú oktatás mellett. Problémát okozhat az anyagi támogatások hiánya is. Számos európai jogklinika a Ford Alapítvány támogatásának köszönhetően jöhetett létre, például a Palacky Egyetem jogklinikája Olmützben.³⁸⁰ Bartoli által végzett kérdőíves kutatás eredménye szerint a jogklinikák 60%-nak költségeit az egyetem állja, 26% kap támogatást alapítványtól vagy magánszemélytől, 13% helyi vagy nemzeti kormányzati szervtől, míg 6% kap uniós támogatást.³⁸¹ Természetesen vannak átfedések a támogatások között, egyes jogklinikák a költségeiket ugyanis több forrásból finanszírozzák. Ugyanakkor, a gazdasági, anyagi instabilitás okán több jogklinika is megszűnt, példának okáért a Maastrichti Egyetem jogklinikája, amely 1988 óta működött, de 2015-ben kénytelen volt bezárni kapuit.³⁸² További gond, hogy az egyetem részéről nincs kellőképpen elismerve a képzés, annak ellenére, hogy jelentős elköteleződés szükséges mind a diákok, mind az oktatók részéről egy ilyen programban való részvételhez.

A hazai egyetemeken jelenleg még fakultatív tárgyként teljesíthető jogklinikák után a diákok ugyanannyi kreditet kapnak, mint azon kurzusok után, amelyet pusztán jelenléttel lehet teljesíteni. Holott, a jogklinikás diákok a félév során számos ügyféllel konzultálnak, több jogi problémában adnak tanácsot, amelyek jelentős kutatómunkát igényelnek. E többletmunkát érdemes magasabb kreditszámmal honorálni, ezáltal is kiemelve a jogklinika kurzust a többi fakultatív tárgy közül. Szorosan kapcsolódik az előző szemponthoz, hogy a jogklinika oktatás nincs megfelelően integrálva a jogászképzésbe. További hátráltató tényező, hogy az oktatóknak egy teljesen új módszertant kell elsajátítaniuk, valamint rendszeresen a hallgatók rendelkezésére kell állniuk, amikor konzultációt kérnek egy ügyükben. Az egyetem falain kívülről is érkező ellenállás,

---

³⁸⁰ AKSAMOVIC, GENTY: 2014, 432. o.

³⁸¹ BARTOLI 2016, 49. o.

³⁸² BARTOLI 2016, 95. o.

például Lengyelországban az ügyvédi kamara kezdetben nem támogatta a jogklinikákat, mivel versenytársat láttak bennük.³⁸³ Végezetül, de nem utolsó sorban, jogszabályi akadályai is lehetnek a jogklinikák működésének. Ugyanis, a hallgatók tevékenysége a tanácsadáson túl kiterjedhetne különböző hatóságok, bíróságok előtti képviselőre is, ám ennek eljárásjogi háttérét rendezni lenne szükséges. Ilyen esetekben elengedhetetlen az ingyenes jogi tanácsadással foglalkozó jogszabály(ok)ba a jogklinikákat, mint jogi tanácsadást és képviselőt szolgáltató intézményeket beemelni. Erre Lengyelországban 2016-ban sor került.³⁸⁴

Tapasztalataim szerint, a hazai jogklinika programok jó úton haladnak, ugyanakkor a korábban említett anyagi erőforrások szűkös volta, a jogklinika oktatók megbecsülésének hiánya jelentős gátat jelent a magyar jogi oktatásban való elterjedés vonatkozásában. Remélhetőleg, ez a hozzáállás a jövőben változni fog, hiszen a jogklinika egy közös nyelv, amivel értékes tudás és tapasztalat áramolhat a jogot oktatók és joghallgatók nemzetközi közössége között, oktatás, tanulás és a leginkább rászorulóknak való segítségnyújtás útján. A fentebbiek fényében az alábbi áttekintő táblázat nyújthat segítséget abban, hogy melyik modell illik leginkább egy adott felsőoktatási intézmény környezetéhez, sajátosságaihoz. Röviden összefoglaltam, hogy az egyes típusok milyen előnyökkel és hátrányokkal rendelkeznek, amelyekkel számolni kell az adott jogklinika program bevezetésekor.

Jogklinika típusa	Előnye	Hátránya
Házon belüli/élő ügyfeles	<ul style="list-style-type: none"> • valós ügyfél igazi ügyében járnak el • bizonytalanság, váratlan helyzetek kezelése • jogászi viselkedés elsajátítása, fejlesztése • társadalmi igazságtalanságokkal való szembesülés miatt kialakul a hallgató jogi ítélőképessége • elsősorban gyakorlati jellegű jogászi kompetenciák fejlesztése 	<ul style="list-style-type: none"> • költséges: felszerelt iroda, javasolt egy adminisztrátor • megfelelő oktató, aki szakmai tapasztalattal rendelkezik, ismeri a módszertant és vállalja a jogklinikával járó többletmunkát • határidők: egy-egy ügy kapcsán jogszabály határozza meg az ügyintézési határidőt • diákok ügyek miatt kialakult érzelmeinek

³⁸³ KRASNICKA 2008, 51. o.

³⁸⁴ In January 2016, free legal assistance will be launched throughout Poland <https://www.premier.gov.pl/en/news/news/in-january-2016-free-legal-assistance-will-be-launched-throughout-poland.html> <https://www.premier.gov.pl/en/news/news/in-january-2016-free-legal-assistance-will-be-launched-throughout-poland.html> (utolsó megtekintés: 2019. 01. 19.)

	<p>(például problémamegoldás, kommunikáció, tényfeltárás, etikai dilemmák kezelése)</p> <ul style="list-style-type: none"> • rászoruló ügyfeleknek jogi segítségnyújtás 	<p>kezelése</p> <ul style="list-style-type: none"> • gyakran egy-egy ügytípusra specializálódik • mesterséges munkakörnyezet
<p>Házon kívül/élő gyakorlati</p>	<ul style="list-style-type: none"> • ügytípusok széles választéka • valós ügyfél, igazi ügyek • rálátás az adott intézmény mindennapi működésére, ügykezelésére • egyes hivatások szerepének megismerése • valós munkakörnyezetben történő munkavégzés • szakmai kapcsolatok építése • elsősorban gyakorlati jellegű jogász kompetenciák fejlesztése (például problémamegoldás, kommunikáció, tényfeltárás, etikai dilemmák kezelése) 	<ul style="list-style-type: none"> • nehéz a hallgatói munka értékelése • megfelelő szakmai hely megtalálása • alkalmas mentor kijelölése, aki segíti és megfelelően felügyeli a hallgató munkáját • mentor, a szakmai hely és a jogklinikai oktató közötti együttműködés adminisztrációs nehézséggel járhat • megfigyelő altípus esetén a diáknak csak passzív szerepe van, nem kapcsolódik be egyetlen eset megoldásába sem • a szakmai hely profiljától függ, hogy a szociális cél megvalósul-e (például, amennyiben az ügyvédi iroda csak vállalkozások gazdasági ügyeit vállalja, nem érvényesül az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés)
<p>Szimulációs/akta-alapú</p>	<ul style="list-style-type: none"> • egy-egy jogász készség jól begyakorolható, fejleszthető (például ügyféllel való interjúzási technikák) • hallgatókat nem terheli felelősség a munkájukért • költséghatékony • nincsenek adminisztrációs nehézségek • időben tervezhető, tanrendbe könnyebben beilleszthető 	<ul style="list-style-type: none"> • diákok hipotetikus ügyeket oldanak meg • hiányzik a valós életre jellemző kiszámíthatatlanság • nem valósul meg a szociális cél • a jogász szakmaiság egyes elemi nem vagy csekély mértékben fejlődnek (például a jogász viselkedés)
	<ul style="list-style-type: none"> • növeli, javítja a társadalom jogi kultúráját és 	<ul style="list-style-type: none"> • konkrét ügyekben nem nyújtanak jogi segítséget,

<p style="text-align: center;">Street law/jogtudatosító</p>	<p>jogtudatosságát</p> <ul style="list-style-type: none"> • jogászi kompetenciák fejlesztése (például kommunikációs és előadói készség, jogi kutatómunka) • a hallgatók egyes jogi kérdésekről közérthetően adnak elő • megvalósul a szociális cél: a társadalom alulreprezentált csoportjait érintő kérdésekben tartanak előadást (például javítóintézetben élőknek jogaikról, kötelezettségeikről) • költséghatékony • időben tervezhető 	<p>emiatt hiányzik az ügyfél-jogász szerepkör</p> <ul style="list-style-type: none"> • nehezebb az érintett csoportokhoz való eljutás (például fogvatartottak esetén a büntetés-végrehajtási intézménytől engedély(ek) beszerzése szükséges, hogy a hallgatók előadást tarthassanak) • adminisztrációs nehézségek • a jogászi szakmaiság egyes elemei nem vagy csekély mértékben fejlődnek (például etikai dilemmák kezelése)
--	---	--

2. számú táblázat: Jogklinikai modellek összehasonlító elemzése

V. Hazai jogklinika programok helye a jogászképzésben

5.1. A magyar élő ügyfeles jogklinika programok működésben

Habár a jogklinikának két nagy típusa létezik (a civil szervezet, illetve az egyetem által működtetett), hazánkban a második terjedt el, amely számos okra vezethető vissza. Például a jogklinika módszertan oktatási célja a felsőoktatás keretében képes hatékonyan érvényesülni, és a civil szervezetekkel szemben tapasztalható kedvezőtlen politikai környezet is az egyetemi működtetést indokolja. Mindezek fényében az értekezés az egyetemek által működtetett jogklinikákra fókuszál.

A magyar jogi egyetemeket három csoportba tudjuk sorolni a jogklinika programok tekintetében. Az elsőbe azon egyetem tartozik, ahol a jogklinika képzés semmilyen formája sem létezett és mai napig sem létezik. Ide a Pázmány Péter Katolikus Egyetem sorolható. A második csoportot azon egyetemek jogi karai képezik, ahol időszakosan működött vagy működik jogklinika, ideértve a street law tevékenységet is: Károli Gáspár Református Egyetem, Miskolci Egyetem, Debreceni Egyetem, Central European University (Közép-európai Egyetem). A harmadik és egyben utolsó kategóriába azok tartoznak, ahol az élő ügyfeles jogklinika a jogi képzés részét képezi, mint választható

kurzus, így a Pécsi Tudományegyetem (PTE), az Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE), illetve a Szegedi Tudományegyetem (SZTE).³⁸⁵

Látható, hogy a 8 jogi kar közül, jelenleg háromban működik élő ügyfeles jogklinika program. Elszomorító ez, ha figyelembe vesszük, egyrészt, a hazai jogi oktatás történetét, amely az évszázadok során folyamatosan fejlődött, alakult, másrészt, a rendszerváltást követően maga a jogklinika módszertan európai elterjedését számos intézmény (például a korábban is említett Open Society Justice Initiative vagy az ABA) támogatta, akár pénzügyi forrásokkal, vagy éppen know-how-val. Sajnálatos ez, ha összevetjük Lengyelországgal, ahol az összes jogi karon működik valamilyen típusú jogklinika, sőt egy alapítvány egységes, közös standardokon nyugvó rendszert is képes volt kialakítani. A csekély hazai elterjedés komplex okokra vezethető vissza. Magyarázható a korábbi fejezetben kifejtettekkel, példaként említve az elméleti oktatás dominanciáját, az oktatók túlterheltségét, másrészt, a jogi oktatás átfogó stratégiai reformjának a hiányával, harmadrészt, specifikusan a jogklinika módszertan, mint tapasztalati tanulási módszer bevezetését és elterjedését nehezítő tényezőkkel. Ezen utóbbi kategóriába sorolható a jogklinika módszertan tantervbe való megfelelő átültetésének hiánya, hiszen a jogklinika képzés csak akkor tartható fenn hosszútávon, ha a jogi oktatás szerves részévé válik, amely szoros összefüggésben áll a jogászképzés megreformálásával, ami lehetőséget teremtene a tapasztalati tanulási módszerek oktatásba való széleskörű integrálására.³⁸⁶ Úgyszintén ide sorolható a pénzügyi és humán erőforrások hiánya, az egyetemek, és azon belül is a jogi karok szűkös költségvetése, a külső források, támogatások átmenetisége. Ez ugyanis nehezíti egy stabil, hosszútávon működőképes jogklinika létrehozását, fenntartását. Az oktatói túlterheltség miatt az oktatóknak alig marad ideje olyan időigényes feladatokra, mint a jogklinika, mivel nagy rajtuk a nyomás az egyetemi karrier lépcsőinek (PhD, habilitáció, külföldi ösztöndíjak elnyerése stb.) mihamarabbi teljesítésére. Tóth Judit cikkében hátráltató tényezőként nevesíti a diákok oktatásban való részvételének passzivitását, a pro bono munka hagyományának hazai, illetve a jogklinika módszertannal foglalkozó magyar nyelvű anyagok (tankönyvek, jogesettárak stb.) hiányát, valamint a felelősség- és szakmai biztosítási szerződés hiányát.³⁸⁷ Habár a Tóth által említett okok mindegyikében változtatásra lenne szükség, a felelősségbiztosítás hiányának megszüntetése a legsürgetőbb. Az értekezésben többször is követendő példaként említett

---

³⁸⁵ TÓTH 2017, 153. o.

³⁸⁶ UITZ, POLGÁRI Eszter 2018, 242. o.

³⁸⁷ TÓTH 2017 150. o.

Lengyelországban, a Lengyel Jogklinikai Alapítvány a jogklinikák működési feltételeként előírja a felelősségbiztosítási szerződés meglétét, amely a jogklinika által az ügyfélnek esetlegesen okozott károkért való helytállást szolgálja.³⁸⁸ Az említett összetett okok ellenére, a három jogklinika program évek óta eredményesen működik, és további jogi karok is minden tőlük telhetőt megtesznek a módszertan bevezetése érdekében. A jogklinikák tantervbe való integrálása egy fokozatos folyamat, hiszen újradefiniálják a jogi karok és a társadalmi közösségek közötti kapcsolatot, miközben hangsúlyozzák a szakma szociális igazságosság iránti elhivatottságának szükségességét is.³⁸⁹ A CEU oktatói úgy látják, hogy a jogklinika projektjeik által fontos lépést tettek és tesznek azért, hogy a nemzetközi diákjaikat elkötelezett, társadalmilag felelős személyé neveljék, akik képesek a kritikus gondolkodásra, az emberi jogi problémákat tágabb társadalmi és politikai kontextusba helyezni, valamint a jogi és emberi jogi kérdéseket összehasonlító, regionális és nemzetközi szempontból közelítve vizsgálni.³⁹⁰

E bevezető röviden jelezte a hazai jogklinika programok felsőoktatásban, szűkebben a jogi képzésben, betöltött szerepének, helyzetét, így rátérhetek a jelenleg is funkcionáló, élő ügyfeles jogklinika programok felépítésének, működésének mélyrehatóbb elemzésére.

5.1.1. Jelenleg is működő jogklinikák

A hazai egyetemek jogklinika programjai is jól példázzák, hogy egységes működési metódust nem fogadott el senki, így a jelenleg funkcionáló jogklinikák, amelyek valódi ügyfelek igazi ügyeiben működnek közre, bár számos közös tulajdonsággal rendelkeznek, legalább ugyanennyi elemben mutatnak eltérést. Ezen hasonlóságok és különbségek ismertetése képezi jelen alfejezet tartalmát.

Annak ellenére, hogy a visegrádi államok közül, Szlovákia kivételével, valamennyi országban az 1990-es évek második felében megjelent és fejlődésnek indult a módszertan és a képzés, a lengyel és cseh jogi karok jogklinikái előrébb járnak, mint a magyarok: mert egységes működési metódus alapján funkcionálnak. A V4 államok közül Szlovákia kivételnek tekinthető, nemcsak azért, mert két évtizedes lemaradással, 2012 óta

---

³⁸⁸ The Standards of the Polish Legal Clinics' Activity: <http://www.fupp.org.pl/en/legal-clinics/standaerds> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 29.)

³⁸⁹ BLOCH, MENON 2011, 267. o.

³⁹⁰ UITZ, POLGÁR 2018, 246. o.

rendelkezik jogklinikával, hanem azért is, mert egyetlen egyetemen, a pozsonyi Comenius Egyetemen, működik jogklinika, így standardizált jogklinika képzésről nem beszélhetünk. Miként az a történeti fejezetben említettem, Európában, a lengyel jogklinika képzés példaértékű, hiszen a 2002 óta funkcionáló Lengyel Jogklinikai Alapítvány egyik feladata a működési normák meghatározása és az előírt szabványok betartásának ellenőrzése, ami nélkül új jogklinika nem indulhat el. Habár a magyar jogi karokon működő jogklinikák céljai sok szempontból hasonlóak, így a joghallgatók szakmai kompetenciáinak fejlesztése, a rászorulóknak joghoz jutásának biztosítása, mégis a programok működése, a kurzus felépítése több tekintetben eltér egymástól.

Az ELTE-n hosszabb múltja van a jogklinika képzésnek, a hazai jogi karok közül elsőként itt jött létre jogklinika program az 1990-es évek végén. Azóta számos egyetemi kezdeményezés elhalt, csupa olyan okból, amire korábban utaltam. Sikeres program azonban a 2014 óta működő BAGázs Közhasznú Egyesülettel közös Jogklinika programja, amelyen keresztül a hallgatók aktívan közreműködnek a romatelepen élők jogi nehézségeinek megoldásában.³⁹¹ Eddig megközelítőleg 100 joghallgató vett részt a programban, akik évente 80-100 ügyet oldottak meg mentoraik segítségével.³⁹² A diákok a jogi tanácsadáson túl, közreműködnek az adósságcsapda felszámolásában, a romák társadalmi integrációjában. A program hasznosságát példázza, hogy 2016-ban SozialMarie díjas lett a Jogklinika projekt.³⁹³

Az ELTE jogi karának másik eredményes programja az Utcajogász Egyesülettel közösen létrehozott Utcajogász jogklinika. Ez a fakultatív tárgy 2016 óta működik. Az egyesület utcajogászaival és 2016 óta a joghallgatók is, hajléktalan, valamint lakhatási szegénységben élők megsegítésével, illetve jogaik érvényre juttatásában működnek közre. A tárgyat négy nagyobb blokkra bontották: i) a kurzus egynapos elméleti képzéssel kezdődik, ahol a fentebb nevesített problémák társadalmi kontextusával, illetve a kapcsolódó jogszabályokkal ismerkednek meg a diákok; ii) ezt követően az Utcajogász fogadási idejében és helyszínén teljesítenek gyakorlatot, jogász felügyelete mellett; iii) a harmadik blokkban a gyakorlati napon felmerült ügyek közül kiválasztott esettel foglalkozik a hallgató, egyeztet az ügyféllel, beadványt ír, vagyis próbál megoldást kidolgozni a jogi problémára; iv) az utolsó modulban a kurzuson résztvevők egy tanóra

---

³⁹¹ Jogi segítségnyújtás a Bagi romatelepen
https://www.ajk.elte.hu/file/TSZ_KRIMI_jogisegitseg_1415_2.pdf (utolsó megtekintés: 2018. 03. 19.)

³⁹² Bagázs: Jogklinika: <https://bagazs.org/jogklinika/> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 28.)

³⁹³ SozialMarie díjat kapott a bagázs jogklinika projektje: <https://www.ajk.elte.hu/content/sozialmarie-dijat-kapott-a-bagazs-jogklinika-projektje.t.2564> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 28.)

keretében ismertetik az ügyeiket az általuk kidolgozott megoldási javaslattal együtt, továbbá, az esetlegesen felmerült etikai kérdéseket is megvitatják.³⁹⁴

Mindkét program célja, hogy minél több diák foglalkozzon szociális jogokkal, illetve, hogy megtapasztalják: a társadalom szegregált csoportjai miként élnek, milyen jogi és nem jogi (lakhatási, egészségügyi, szociális stb.) problémákkal szembesülnek a mindennapokban. Így komplex képet kapnak a társadalom felépítéséről, amelyet pusztán egy elsődlegesen elméleti jellegű egyetemi tanóra keretében nem tudna a hallgató megismerni.

A PTE-n³⁹⁵ 2013 óta működik jogklinika, mint választható kurzus. Az oktatás egy bevezető szemeszterből (Jogklinika I.) áll, amelynek keretében a hallgatók elméleti ismereteit bővítik. A kurzus során a diákok megismerkednek a jogklinika tevékenység jellemzőivel, perszimuláción vesznek részt, beadványokat szerkesztenek, etikai szabályokat tanulmányoznak. Mindezeket túl külső mentorokkal (bírók, ügyvédek, jogtanácsosok stb.) találkoznak, akik egy-egy jogeset szakmai megoldásához, valamint a diákok jövőbeni karrierjéhez adnak tanácsokat. Amennyiben a hallgatóknak megtetszett a kurzus, akkor felvehetik a Jogklinika II. tárgyat, amely már gyakorlatorientált. A joghallgatók választhatnak, hogy a 2015 óta Pécsen működő Campus Legal Aid Clinic programhoz csatlakoznak, vagy a PTE jogi kar partnerintézményeinek működésébe tekintenek be. Utóbbi keretében lehetőség van arra, hogy a jogklinikával együttműködő szervezeteknél, például a Pécsi Törvényszéken vagy Pécsi Ítéltáblán tárgyaláson vegyenek részt, egy ügyet közösen dolgozzanak fel, vagy a Baranya Megyei Főügyészség, illetve a Pécsi Járási Ügyészség ügyészeti panasznapjain részt vehessenek, megismerhessék az ügyészek által ellátott feladatokat. Gyakorlatilag egy-egy jogász hivatás mindennapi működését láthatják. A szakmai tapasztalatszerzésen túl, ez alkalmas arra is, hogy a hallgató rájöjjön, melyek azok a jogász szakmák, amelyek számára követendőek vagy éppen elkerülendőek. A Campus Legal Aid Clinic-et (CLAC) választó hallgatók munkája az ELTE-s és SZTE-s jogklinikások „tevékenységéhez” közelebb áll. A CLAC programban a diákok valós ügyekben nyújtanak tanácsot magyar és külföldi hallgatóknak, miközben munkájukat egy mentor (oktató, ügyvéd, bíró) felügyeli. A diákok 3 fős csoportokban oldják meg a kapott ügyeket, a szakvéleményüket, a mentorral történt

---

³⁹⁴ Utcajogász jogklinika https://www.ajk.elte.hu/file/TSZ_JOT_utcajogasz_1617_2.pdf (utolsó megtekintés: 2018. 03. 19.)

³⁹⁵ Jogklinika a Pécsi Tudományegyetem Állam –és Jogtudományi Karán <https://ajk.pte.hu/hu/hallgatoknak/jogklinika/hallgatoknak> (utolsó megtekintés: 2018. 03. 19.)

egyeztetés követően, írásban küldik meg az ügyfélnek. Az ügymenetük az alábbi: i) az ügyfél felkeresi vélt/valós jogi problémájával az irodavezetőt, aki személyes találkozóra hívja az ügyfelet az ügy részletes átbeszélése érdekében; ii) a találkozón már az irodavezető által kijelölt 3 fős diákcsoport is jelen van, akik felveszik a tényvázlatot, felteszik a szükséges kérdéseket, illetve az ügyviteli lapot aláírattják az ügyféllel; iii) a csoport felveszi a kapcsolatot a kijelölt mentorral, megküldi a jogi szakvéleményüket, amelyet a mentor véleményez; iv) amennyiben szükséges, javítják a szakvéleményt, ha nem, akkor megküldik az ügyfélnek; v) az irodavezető pedig archiválja az ügyet.³⁹⁶ CLAC egyedülálló az országban a tekintetben, hogy nincs másik olyan szervezet, amely külföldi hallgatók jogi problémáival foglalkozna. 2022-ben közzétett éves beszámolójuk³⁹⁷ szerint 2016-2021 között 312 ügyet oldottak meg. Ügyeik a jog számos területét érintik, így büntetőjog, polgári jog, munkajog stb. Azáltal, hogy külföldi hallgatóknak is biztosítanak jogi tanácsadást, a diákok szakmai idegennyelvi készsége is fejlődik, amely szinte elengedhetetlen a frissen végzett joghallgatóknál.

Az SZTE-n működő jogklinika az egyetlen olyan program, amely létrehozatala óta (2005) megszakítás nélkül működik. A kurzus felépítését és működését tekintve jelentős mértékben eltér a korábban bemutatott formációktól. A kurzust három szemeszteren³⁹⁸ keresztül választhatják a hallgatók, mely tárgyak egymásra épülnek (Jogklinika I-II-III.). A három kurzus között a különbség, hogy az első alkalommal (Jogklinika I.) egy háromnapos képzésen kell részt venniük a diákoknak, annak érdekében, hogy megismerjék „*a jogi tanácsadás módszereit, a kommunikációs és etikai kereteit.*”³⁹⁹ A 24 órás tömbösített képzés során a hallgatók megismerkednek a jogklinika módszertannal, helyzetgyakorlat keretében próbára teszik az ügyféllel való kommunikációs készségüket, pszichológia tréningen vesznek részt, illetve találkoznak a jogklinika partnerintézményinek vezetőivel, és a tutor oktatókkal. Ugyancsak a képzés része egy adatvédelmi és adatkezelési, illetve egy etikai előadás, továbbá a civil szervezetekre vonatkozó jogi szabályozás elsajátítása. Az elméleti, tömbösített képzést követően, a jogklinikával együttműködési megállapodást kötő szervezeteknél, mint például a Vakok és Gyengénlátók Csongrád Megyei

---

³⁹⁶ Jogi segítségnyújtás: <https://ajk.pte.hu/hu/hallgatoknak/jogklinika/jogi-segitsegnyujtas> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 28.)

³⁹⁷ Annual Report by Campus Legal Aid Clinic: <https://international.pte.hu/annual-report-campus-legal-aid-clinic> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 28.)

³⁹⁸ A jogklinika bemutatása, céljai <http://www.juris.u-szeged.hu/oktatas/jogklinika-bemutatasa/jogklinika-bemutatasa> (utolsó megtekintés: 2018. 05. 30.)

³⁹⁹ TÓTH Judit: Kézikönyv a jogklinikai képzéshez, Iurisperitus Kiadó, Szeged, 2017. 25. o.

Egyesületénél, Fatima Ház Alapítványánál, Cigány Kisebbségi Önkormányzatnál töltenek el 30 óra jogi konzultációt a hallgatók. Sajátossága a szegedi képzésnek, hogy a hallgatók személyesen kimennek a partnerekhez, így az ügyfelek egy számukra ismert, biztonságos környezetben tudják elmondani a problémáikat, kérdéseiket. A bevezető képzés a Jogklinika II. és III. kurzusoknál már nincs, hiszen azok, akik folytatják jogklinikai munkájukat már rendelkeznek a szükséges elméleti alapokkal. A diákok az ügyfelekkel való találkozást követően, megoldási javaslatot dolgoznak ki az érintett ügyre, amelyet egy tutor tanárral megvitatnak, majd az ő jóváhagyását követően ismételten találkoznak a klienssel, hogy ismertessék a kimunkált eredményt. Szintén kiemelő, hogy a tutor oktatóval való konzultációt követően, a hallgatók nem csak elküldik a javaslatot, hanem igyekeznek újabb személyes konzultáció útján ismertetni ennek lényegét az ügyféllel. E megoldás több szempontból is előremutató. Egyrészt, a hallgatók azon készsége fejlődik, hogy miként kell a bonyolult jogi szövegeket, hétköznapi nyelven, érthetően elmondani az ügyfélnek. Másrészt, a személyes kapcsolattartás egy bizalmi kötettséget alakít ki az ügyfél és a jogklinika között, amely a jogász munkájában szintén fontos szempont.

Utólag 2017-ben készített a program statisztikai összefoglalást az ügyek számáról, típusáról, a jogi segítség jellegéről stb. Ennek fényében látható, hogy 2005-2017 között 750 ügyfélnek nyújtottak jogi segítséget, 700 ügygel foglalkoztak, amelyek többsége szociális és diszkriminációs, valamint lakhatási jellegű.⁴⁰⁰ Az ügyek nagyobb részében a diákok jogi tanácsot adtak, valamint fellebbezéseket, hivatalos leveleket írtak. A szegedi jogklinika néhány éve jogtudatosító tevékenységbe is kezdett, amelynek keretében a partner szervezeteknek szervez kerekasztal-beszélgetéseket különböző jogi témákban, így tartottak már szerzői jogi, adatvédelmi, vagy éppen közérdekű munka kapcsán is előadásokat. Emellett a hallgatók is tartanak a szervezetek tagjainak prezentációkat a kért kérdéskörökben, például fogyasztóvédelem, egyenlő bánásmód. A jogklinika jogtudatosító tevékenységének köszönhetően az ügyfeleknek való jogi segítségnyújtás mellett a jogi ismeretek „terjesztésében” is szerepet vállal. Az ELTE-n és az SZTE-n működő jogklinikák közötti hasonlóság abban ölt testet, hogy mindkettő a társadalom marginalizált csoportjainak kíván segítséget nyújtani, ezzel is segítve az igazságszolgáltatáshoz, joghoz való hozzáférést.

---

⁴⁰⁰ TÓTH Judit, KÁLMÁN Renáta: Legal Education on the Crossroad of Social Responsibility and Development of Individual Competences – Experiences at the University of Szeged (Hungary), *Acta iuris stetinensis*, 2021. 2. szám, 59-74. o., 68-69. o.

A fentebb ismertetett jogklinikák ügyfélköre, profilja eltér, hiszen a PTE elsősorban az egyetem magyar és külföldi hallgatóinak jogi problémáiban nyújt segítséget, az ELTE lakhatási szegénységben élőknek, és a roma kisebbséghez tartozóknak, míg az SZTE elsősorban civil szervezeteknek és tagjaiknak, akik legtöbbször fogyatékkal élők, biztosít jogi tanácsadást. A kurzusok felépítése atekintetben hasonló, hogy minden karon van egy elméleti, bevezető képzés, amelyet a gyakorlat követ, azonban ezek tartalma, hossza különböző. Összességében azonban, valamennyi program célja a diákok elméleti ismereteinek valódi ügyekben való próbára tétele, a tanácsadásra szoruló emberek iránti szolidaritás erősítése, illetve az etikai szabályok elméleti és gyakorlati megismerése.

Az utóbbi években, hazánkban is megfigyelhető tendencia, hogy a jogklinika programokat próbálják összefogni, például a koordinátoroknak találkozót szerveznek, hírlevelet készítenek, vagyis az érintettek törekednek arra, hogy intézményesítsék a jogklinika hálózatot. Az ENCLE 2015-ben, Budapesten tartott egy konferenciát, a The Global Network for Public Interest Law (továbbiakban: PILnet) pedig 2017 őszén, szintén fővárosunkban szervezte meg a Global Forumot, a pro bono tevékenység népszerűsítése érdekében. A szegedi jogklinika létrehozta a Jogklinika Hírlevelet, amelyben a módszertant érintő kérdésekről, külföldi jogklinika modellekről, vagyis a témához kapcsolódóan publikálnak online rövid írásokat. Láthatjuk tehát, hogy hazánk is igyekszik felzárkózni az amerikai, illetve lengyel mintákhoz, azonban hosszú még az út ahhoz, hogy a jogklinika, mint oktatásmódszertan, az említett országokhoz hasonló, széleskörű elismerésben részesüljön. Mindezt nehezíti az ügyvédi kamarák hozzáállása, hiszen olyan ügyfelek esetén, akik nem engedhetik meg maguknak az ügyvédek alkalmazását, támogatják a jogklinikák ingyenes tevékenységét, azonban profitábilis klienseknél, akár start-up-ok esetén, már nem szívesen adják át a stafétabotot.⁴⁰¹ Egy másik akadályozó faktor magában a felsőoktatásban keresendő, hiszen sok esetben a kereslet nem találkozik a kínálattal. A munkáltatók olyan végzett jogászokat szeretnének alkalmazni, akik a kívánt készségekkel (jogi problémamegoldás, kommunikáció, tárgyalási képesség stb.) már rendelkeznek, addig az oktatás csak lassan képes, ha egyáltalán fel tud zárkózni ezen elvárásokhoz. Ennek természetesen számos oka lehet, például az oktatók alacsony száma, a frontális előadások előnyben részesítése, a hallgatók passzivitása, mégis, érdemes a jogi képzés megreformálása kapcsán a keresleti (munkáltatói) oldallal is egyeztetni. Mindaddig

---

⁴⁰¹ TÓTH 2017 152.

azonban a jogklinika, mint a gyakorlatorientált kurzusok egyike, igyekszik átadni a szükséges készségeket, értékeket a diákok számára.

5.1.2. A kakukktojás: Közép-európai Egyetem

A Közép-európai Egyetem (CEU) helyzete számos szempontból sajátos. Egyrészt, ellentétben a korábban említett hazai egyetemekkel, a CEU Jogtudományi Tanszéke graduális képzést nem biztosít, hanem emberi jogok és összehasonlító alkotmányjog szakokon indít mester-, doktori és LLM képzéseket. A hallgatói összetétele nemzetközi, így képzése, ellentétben a magyar jogi karokkal, a jogi és emberi jogi problémák regionális és nemzetközi kontextusban való feltérképezésre fókuszál. A magyar jogászképzéssel ellentétben, a hallgató-oktató arány átlagosan 7:1, míg a jogklinika projektjük során 4:1, ami a diákok igényeit kielégítő, individualizált oktatást tesz lehetővé.⁴⁰² Másrészt, a nemzeti felsőoktatásról szóló 2011. évi CCIV. törvény módosításáról szóló 2017. évi XXV. törvény értelmében 2019. január elsejétől nem vehet fel hallgatókat, mivel 2. § (1) bekezdés a) pontja szerint egy külföldi felsőoktatási intézmény akkor folytathat oklevelet adó képzési tevékenységet, ha a magyar kormány és a külföldi felsőoktatási intézmény székhelye szerinti állam kormánya nemzetközi szerződést köt. Tekintettel arra, hogy a magyar kormány New York állammal nem kötött nemzetközi szerződést, így a CEU a programjainak jelentős részét áthelyezte Bécsbe. Habár oktatási tevékenysége átkerült Bécsbe, a CEU-nak továbbra is maradtak intézményei Budapesten (könyvtár, CEU Demokrácia Intézet stb.), illetve folytat szakmai, tudományos és kulturális tevékenységet Magyarországon, például a Határtalan Tudás előadássorozatát.⁴⁰³ Mára hazánkban már nem végez oktatási tevékenységet az egyetem, a doktori kutatás és a dolgozat megírásának kezdetén még végzett, ezért meglátásom szerint érdemes kitérni a jogklinika képzésére.

A CEU fentebb nevesített különbözőségei ellenére mindenképp érdemes röviden foglalkozni az általa működtetett, projekt alapú jogklinika specializációval, amely egy, a diákok által választható tapasztalati alapú tanulási lehetőségek közül. Ez a projektmodell egyedülálló volt hazánkban, amely a joglinikák típusai közül több típus karakterisztikus jegyeit is ötvözte. Tekintettel a CEU intézményi és oktatási jellemzőire, élő ügyfeles jogklinika programot nem tudtak létrehozni, hiszen a diákok különböző országokból

---

⁴⁰² UITY, POLGÁR 2018, 230. o.

⁴⁰³ A Közép-európai Egyetemről: <https://www.ceu.edu/hu/kee/about> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 28.)

származnak, többségük nem ismeri a magyar nyelvet. Ehelyett, partner civil szervezetekkel együttműködve, lehetőséget teremtett az egyetem arra, hogy a diákok stratégiai peres eljárásokban *amicus curiae* vagy egyéb beadványokat készítsenek, vagy emberi jogok megsértése miatt indult eljárásokhoz nyújtsanak kutatási segítséget.⁴⁰⁴ A működtetett jogklinika modell a partnerszervezetek (például a Magyar Helsinki Bizottság) szükségéhez igazodva működött, így a hallgatók egyes években jogi ügyekben nyújtanak segítséget, máskor a szervezetek stratégiai pereskedésének fejlesztésében működnek közre, vagy éppen a szervezettel közösen felkutatják azokat a területeket, ahol jogi és politikai reform szükséges.⁴⁰⁵ A jogklinika projekt tevékenységek és stratégiák széles skáláját biztosítja, így a diákok a jogi és társadalmi változások szereplőivé válhatnak, hiszen a partnerszervezetek ügyfelei sokszor marginalizált társadalmi csoporthoz tartozók, akiket még a nyelvi akadályok is hátráltathatnak a joghoz való jutásban. Látható, hogy a CEU jogklinika programja a fentebb ismertetett, többi hazai modelltől jelentősen eltér, amely a már említett intézményi és oktatási különbségek mellett, visszavezethető a kis létszámú hallgatói csoportokra, az interaktív, probléma-megoldáson és kritikai gondolkodáson alapuló oktatási módszerre, valamint az oktatás némiképp eltérő céljára és motivációjára. A jogklinika oktatás kétségkívül lehetőséget teremt az elméleti tudás gyakorlatbeli próbatételére, mindemellett pedig felruhazza a diákokat olyan átruházható készségekkel is, amelyet nemcsak a jogklinikás ügyekben, hanem a későbbi munkájuk során is hasznosítani tudnak. Mindemellett, a jogklinika módszertan szociális célja is megvalósul, hiszen a hallgatók olyan ügyfeleknek nyújtanak, a partnerintézmények által, közvetve segítséget, akik alulreprezentált csoportokhoz tartoznak. A CEU oktatói által végzett kutatás eredményei alapján megállapítható, hogy semmilyen olyan tantermi környezet nem képes hasonló mértékben és intenzitással a diákokat az igazságosság, a méltányosság és a kiszolgáltatottság problémáival szembesíteni, mint a jogklinika, ahol valós ügyekben és sürgető emberi jogi problémákon dolgoznak.⁴⁰⁶ Ugyanezen kutatás bizonyította, hogy a hallgatók szívesebben vesznek részt valós emberi jogi ügyekben, mint moot court kurzuson vagy szakmai gyakorlaton.⁴⁰⁷

A CEU jogklinika projektjének célját az alábbi idézet példázza leginkább: „[A]z ügyvédről alkotott elképzelésünk a társadalmilag felelős, elkötelezett és politikailag

---

⁴⁰⁴ UITZ, POLGÁR 2018, 231. o.

⁴⁰⁵ UITZ, POLGÁR 2018, 234. o.

⁴⁰⁶ UITZ, POLGÁR 2018, 235. o.

⁴⁰⁷ UITZ, POLGÁR 2018, 239. o.

*tudatos szakember, aki a jogi problémákat tágabb kontextusukban közelíti meg és a probléma nemzetközi, regionális és összehasonlító dimenzióit figyelembe véve vizsgálja a lehetséges alternatívákat.*⁴⁰⁸ Az egyetem által működtetett jogklinika specializáción való részvétel meghatározó lehet a diákok jövőbeni karrierválasztásakor, befolyásolhatja, milyen jogászokká válnak a későbbiekben. Habár a CEU jogklinika specializációja nem kimondottan élő ügyfeles jogklinika, ugyanakkor számos jellemzőjét hordozza ennek a típusnak, példaként említve, hogy bizonyos évfolyamokon valódi jogi ügyeken dolgoznak együtt a partnerszervezetekkel közösen.

Látható tehát, hogy a jelenlegi és korábbi (CEU bécsi működése miatt az egyetem jogklinika programjáról már csak múlt időben beszélhetünk) hazai jogklinika programok eltérő mértékben ugyan, de megvalósítják a jogklinika módszertan kettős, oktatási és szociális célját. Vajon e két cél megvalósítható-e a mai diákok tanulási motivációi alapján? Egy empirikus kutatás eredményeinek alapján lehet erre válaszolni. A fejezet zárásaként pedig a joghallgatók pro bono tevékenység iránti attitűdjével kapcsolatos kérdőíves vizsgálatom konklúzióit ismertetem.

5.2. Kutatási előzmények és módszertan

A kutatási eredmények ismertetése előtt tisztázni kell, hogy mi vezetett és milyen módszertant alkalmaztam.

A kérdőíves kutatások elvégzésének egyik motiváló tényezője a 18/2016. (VIII. 5.) EMMI rendelet⁴⁰⁹ volt, amely meghatározta⁴¹⁰ az okleveles jogász szak *képzési és kimeneti követelményrendszerét*. A követelményrendszer négy elemből épül fel: (1) tudás, (2) képességek, (3) attitűdök, (4) autonómia és felelősség. A rendelet 4. melléklet (a mesterképzési szakok képzési és kimeneteli követelményei) V. pontjának (jogi képzési terület) 2. alpontja foglalkozott a jogász osztatlan szakon a képzési és kimeneti követelményekkel. Mivel az okleveles jogász szak képzési és kimeneti követelményrendszerével az értekezésben már mélyrehatóan foglalkoztam, így jelen

---

⁴⁰⁸ UITZ, POLGÁR 2018, 237-238. o.

⁴⁰⁹ 18/2016. (VIII. 5.) EMMI rendelet a felsőoktatási szakképzések, az alap- és mesterképzések képzési és kimeneti követelményeiről, valamint a tanári felkészítés közös követelményeiről és az egyes tanárszakok képzési és kimeneti követelményeiről szóló 8/2013. (I. 30.) EMMI rendelet módosításáról, 1. sz. melléklet.

⁴¹⁰ A rendeletet a 64/2021. (XII. 29.) ITM rendelet a tanári felkészítés közös követelményeiről és az egyes tanárszakok képzési és kimeneti követelményeiről szóló 8/2013. (I. 30.) EMMI rendelet, valamint egyes kapcsolódó miniszteri rendeletek módosításáról szóló rendelet hatályon kívül helyezett 2021. december 29-én.

fejezetben ettől eltekintek. Érdeemes azonban annyit megemlíteni, hogy maga a rendelet is külön rögzítette, hogy a „*szak orientációja kiemelten elmélet-igényes.*” Mindez felveti azt a kérdést, hogy azon kompetenciák vonatkozásában, amelyeket kimondottan gyakorlati úton lehetne elsajátítani (például: szakmai kommunikáció), miként várja a jogalkotó, hogy a hallgatók az egyetemi éveik alatt megtanulják? Nagy Zsolt és Tóth J. Zoltán 2000-es évek elején folytatott kutatást a szegedi jogi kar diákjaira szűkítve a jogi oktatást helyzetéről, és azon belül is a hallgatók képzés során tapasztalt problémáira fókuszáltak. A joghallgatók által megjelölt problémákat, hiátusokat azok tartalmi hasonlóságakülönbsége szerint csoportosították. Témánk szempontjából három, a kutatópáros által meghatározott, problémacsoportot érint közvetlenül, e három problémakörből is leginkább az oktatási módszerekkel kapcsolatos visszajelzések relevánsak. Eredményeik is bizonyítják, hogy már két évtizeddel ezelőtt is a diákok nagyobb része (54%-a) vélte úgy, hogy az egyetem nem fordít kellő figyelmet a gyakorlati képzésre.⁴¹¹ A gyakorlati képzés hiányához szorosan kapcsolódott a verbális kommunikáció másodlagos szerepe, annak ellenére, hogy a szakma gyakorlásának feltétele a jó verbalitás és a határozott fellépés.⁴¹² Hiába jelezték a joghallgatók a gyakorlati oktatás szerepének növelését, közel két évtized elteltével is jogszabály rögzítette az elmélet prioritását a gyakorlathoz képest. Ugyancsak a rendelet határozta meg, hogy maximum 35-50 kredit szereshető meg alapvető szakmai ismeretekhez kapcsolódó, választható kurzusokon, így például a jogklinikai, jogász érvelés, a joggyakorlat, a jog alkalmazása és a jogalkotás témakörében. Mindemelett, csupán hathetes kötelező szakmai gyakorlatot írt elő a jogszabály.

Jóllehet, nem újkeletű probléma és nem is csak az európai kontinens sajátja az elmélet kardinalis szerepe a jogászképzésben. Karl N. Llewellyn 1930-as években foglalkozott az amerikai jogászképzés hiányosságaival, amelyek kapcsán több kritikai észrevételt is tett. 1935-ben publikált tanulmányában merő képtelenségnek nevezi azt a felfogást, miszerint „[...] a hallgató számára a társadalmi tények hozzáadása a törvényhez a tananyag elsajátítását nehezebbé vagy hosszabbá teszi. [T]ény, hogy a jogszabályok önmagukban szinte semmit sem jelentenek, csupán szóbeli formulák [...] amelyek a joghallgatók számára üresek.”⁴¹³ Meglátása szerint, „[a]mennyiben a szabályokat társadalmi kontextusban, az emberek cselekedeteinek kontextusában értelmezik, esetleg

---

⁴¹¹ NAGY-TÓTH J. 2002

⁴¹² NAGY-TÓTH J. 2002

⁴¹³ KARL N. LLEWELLYN: On What is Wrong with So-Called Legal Education, Columbia Law Review, 1935, Volume 35, No.5., 651-678. o., 668-669. o.

*annak fényében látják, hogy milyen különbségek találhatók a szabályok és azok cselekedetei között, akikre azok vonatkoznak, már a diákok számára is testet öltenek a szabályok.*⁴¹⁴ Összevetve mindezt az előző fejezetben kifejtettekkel, a jogklinika kurzus az egyik, a kevés rendelkezésre álló kurzus közül, amely képes folyamatosan a *jogászképzést gyakorlati irányba* elmozdítani. Nem véletlenül foglalkozott számos kutató azzal, miért fontos a jogi oktatás alatt a diákokat a szakmára is felkészíteni, vagyis megtanítható-e a jogászi gondolkodás és miként.

A kutatások másik, az előzővel szorosan összefüggő, motiváló tényezője a szerző hipotéziseinek igazolása vagy éppen annak megdöntése. Az első kérdőíves kutatás hipotézise, hogy a jogklinika képzés alkalmas azon jogászi kompetenciák fejlesztésére is, amelyeket az elméleti kurzusok nem képesek. Vagyis a jogklinika a jogászképzésben fellelhető jelentős hiányosságot, nevezetesen a hallgatók (komplex, a társadalmi egyenlőtlenségekre felkészítő) gyakorlati életre való csekély mértékű felkészítését, pótolni tudja azáltal, hogy olyan kompetenciákat fejleszt, mint például felelősségvállalás a köz érdekében, szakmai kommunikáció, jogi dokumentumok szerkesztése. Ez visszaüt a disszertáció bevezetőjében említett kutatás hipotézisekre.

A dolgozat jelentős részében a témát összehasonlító módszertan alkalmazásával vizsgáltam, így több tanulmányúton is részt vettem különböző ösztöndíjaknak köszönhetően Csehországban, Lengyelországban és az Egyesült Államokban. Az ottani kutatási tapasztalatok hozzájárultak a kérdőív elkészítéséhez. E tapasztalatokat egy korábbi fejezetben már bemutattam.

A kérdőívet a hazánkban 2019 év végén működő élő ügyfelekkel foglalkozó jogklinikaprogramok (ELTE ÁJK, ME ÁJK, PTE ÁJK, SZTE ÁJTK) vezetőinek küldtem meg azzal, hogy a jelenlegi és volt jogklinikás hallgatóiknak továbbítsák. A kitöltés a Google Drive platformon keresztül történt. A kérdőív kitöltésére megközelítőleg két hónap⁴¹⁵ állt rendelkezésre. A négy jogi karról összesen 78 hallgató töltötte ki. Ezen keresztül lehet képet alkotni az élő ügyfeles jogklinika kurzust teljesített/teljesítő hallgatók véleményéről az országban. A kérdőív egyszerű zárt/ nyitott, szabadon választható/ zárt, és demográfiai kérdéseket tartalmazott. A kérdőív három nagyobb témakörrel foglalkozott: (a) vizsgálta a hallgatói motivációt, (b) a jogklinika oktatási célját illetően a kurzus által elsajátítható jogászi kompetenciák körét (c) valamint általános demográfiai adatokat

---

⁴¹⁴ LYEWELLYN 1935, 669. o.

⁴¹⁵ A kérdőív kitöltése 2019. november 15.- 2020. január 20. között zajlott.

gyűjtött a kitöltőkről. Egyes kérdéseknél önbevallásos módszerrel a kitöltő megadhatta, hogy a jogklinika kurzust megelőzően rendelkezett-e az adott képességgel (például problémamegoldó készség), illetve ezen képessége fejlődött-e a jogklinika tapasztalatainak köszönhetően.

5.3. Mely okok motiválják a diákokat a jogliknikán való részvételre?

Mielőtt kifejezetten a jogklinika kurzust választók motivációjával foglalkoznánk, érdemes megvizsgálni, hogy magukat a joghallgatókat a jogász hivatás miért motiválja, milyen tényezők hatására választották jövőbeli szakmájuknak. Badó Attila vezetésével 2017-2018-ban a magyarországi jogászképző helyek bevonásával az első és negyedéves joghallgatók körében összehasonlító motivációs vizsgálatot folytattak, többek között azzal a céllal, hogy átfogó ismeretet szerezzenek a hazai jogot tanuló diákok társadalmáról (attitűd, motiváció stb.), illetve, hogy a magyar jogászképzés hatékonyságára vonatkozó ismeretekhez is hozzájussanak.⁴¹⁶ A vizsgálatukat részben az 1996-ban, Szegeden, hasonló témakörben végzett összehasonlító jogszociológiai felmérésre alapozták. A kérdőívet kitöltő 1150 diák válasza alapján, a pályaválasztást leginkább befolyásoló tényezők: i) jobb távlati munkalehetőségek (92%), ii) jó kereseti lehetőség (91%), iii) magas társadalmi presztízssű pálya (86%).⁴¹⁷ Azzal kapcsolatos zárt kérdésre, hogy mely életcélokat tartják a legfontosabbnak, milyen életstratégiával rendelkeznek, az alábbi eredmény született: i) sikeres szakmai karrier (97%), ii) átlagon felüli vagyon (68%), iii) „Summa cum laude” minősítésű diploma (53%). A kutatók, összevetve az eredményeket az 1996-ossal, arra a megállapításra jutottak, hogy az életstratégia vonatkozásában a prioritási sorrend megegyezik, míg a motiváció tekintetében tapasztalható némi eltérés. Habár az első két helyen megjelölt tényezők megegyeznek, de a szakma presztízse 1996-os eredményekhez képest jelentősen megnőtt. Mindezek jól példázzák, hogy a hallgatók hivatásuktól sikeres, eredményes életet várnak, sőt többségüknél meghatározó szereppel bír a megszerzett diploma minősítése is, amelynek oka lehet, hogy az egyes jogász hivatások betöltésénél pályázati feltételként határozzák meg az oklevél legjobb minősítését.

---

⁴¹⁶ BADÓ Attila, LŐRINCZ János, PATYI Zsófia: A magyar joghallgatók motivációi, céljai, életstratégiái egy empirikus vizsgálat alapján, Acta Universitatis Szegediensis: Forum: Acta Juridica et Politica 2018. 2. szám, 35-63. o., 36. o

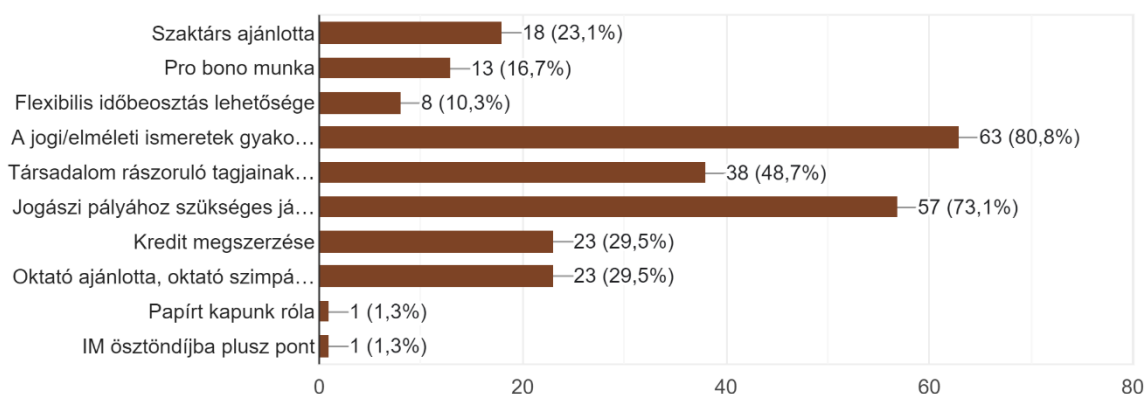
⁴¹⁷ BADÓ, LŐRINCZ, PATYI 2018, 42. o.

Ebben „versenyhelyzetben” szükséges a joghallgatók számára olyan kurzusokat biztosítani, amely jövőbeli céljaik elérését segítik. A jogklinika programok lehetőséget teremtenek egyes hivatások megismerésére, a diákok elméleti ismereteinek gyakorlati próbatételére. A továbbiakban kifejezetten a jogklinika kurzust választó diákok motivációját vizsgálom a korábban bemutatott empirikus kutatás eredményeinek tükrében.

A kérdőív első kérdése szabadon választható zárt kérdésként a diákok motivációs indítékait kutatta. A kérdés jellegéből adódóan a kitöltők több választ is bejelölhettek. A hallgatók közel 80%-a, (63 fő) azért jelentkezett a kurzusra, hogy a jogi, elméleti ismereteit gyakorlatban is kipróbálja, míg 73% (57 fő) a jogász pályához szükséges jártasságok (például ügyféllel való kommunikáció) elsajátítása érdekében. Harmadik helyen a jogklinika módszertan szociális célja, mint motivációs tényező, is megjelent, hiszen a kitöltők közel 49%-a (38 fő) azért (is) jelentkezett a kurzusra, hogy a társadalom rászoruló tagjainak (például szegénységben élők) segítséget nyújtson.

1. Miért jelentkezett a jogklinika kurzusra? Mi motiválta? Több válasz is megjelölhető!

78 válasz

1. számú diagram: Joghallgatók jogliknikára jelentkezését befolyásoló tényezők

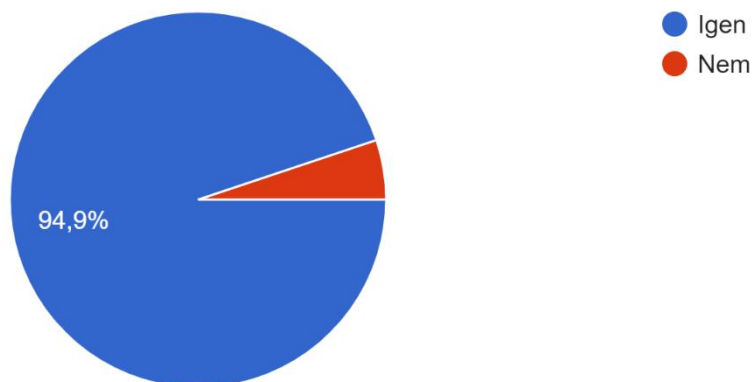
A válaszok egyértelművé teszik, hogy a diákok elsődleges motivációja a korábban EMMI rendeletben, jelenleg az Innovációs és Technológiai Minisztérium által közzétett hivatalos kiadványban is előírt kompetenciák elsajátítása és fejlesztése, mivel ezen igényeik kielégítését a jogászképzésben domináló elméleti jellegű oktatás megnehezíti. A motivációhoz kapcsolódó kérdés, hogy kívánja-e a jogliknikai tevékenységét folytatni, amennyiben igen, vagy nem, miért. A válaszadók 44%-a mindenképpen szeretné folytatni, 43% nem, a többiek még nem döntöttek el. A nemleges válaszadók 82%-a azzal indokolta választát, hogy i) nincs lehetősége többször felvenni a kurzust, illetve ii) már lediplomázott.

E utóbbi válasz azért lehetséges, mert a kérdőívet olyanok is kitölthették, akik már diplomát szereztek. A fennmaradó 18% felének a kurzus nem teljesítette az elvárásait, míg a másik felének nincs ideje a programban részt venni. A jogklinikát folytatók motivációs tényezői i) további tanulás és kompetenciafejlesztés (91%), ii) pro bono munka iránti elköteleződés (38%), iii) jó munkaközösség (38%). A 100%-t meghaladó eredmény oka, hogy a válaszadók több indokot is megjelölhettek, hasonlóan az első kérdéshez. Annak érdekében, hogy megtudjam, vajon a kurzus mennyire elégítette ki a résztvevők elvárását, kérdésként tettem fel: ajánlja-e a kurzust hallgatótársainak, illetve nyitott kérdésként azt kértem, hogy válaszukat indokolják.

3. Ajánlja-e/ajánlaná-e másoknak is a kurzust?

78 válasz

2. számú diagram: Jogklinikai kurzus eredményessége

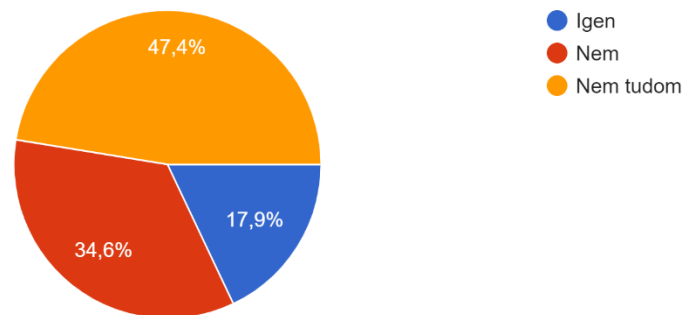
Válaszukat, ismételten, a joghallgatók a komplex gyakorlati ismeretek megszerzésével, a kapcsolatépítés lehetőségével, szociális érzékenyítéssel, az elméleti tudás gyakorlatban való próbatételével, a rugalmas időbeosztással, illetve egyes készségek kimondott fejlesztésével (problémamegoldó képesség, kommunikációs készség, önálló munkavégzés stb.) indokolták.

A kurzus hatékonyságát további kérdésekkel is mértem, melyek közül csupán kettőt emelnék ki. Érdeklődtem aziránt, hogy a jogklinikán felmerülő ügyek sokszínűsége segíti-e más tantárgyak elsajátítását, továbbá a jövőbeni munkahely- vagy karrierválasztásukat. 58 joghallgató (74%) szerint segítette a kurzus a tanulmányaik teljesítését, hiszen a jogszabályok gyakorlati alkalmazásával értelmet nyert az elméleti tudásuk, valamint könnyebben megértették a jogterületek közötti összefüggéseket. A jövőbeni

karrierválasztást illetően, a tantárgyak teljesítéséhez képest, kevésbé hatékony a program: 44 diáknak (56%) tudott segíteni a jogklinikán folytatott munka, azáltal, hogy rájött mely jogterületek érdeklík, illetve olyan kapcsolatokra tettek szert, amelyeket a jövőben mindenképp kamatoztatni tudnak. Összességében megállapítható, hogy a jogklinika képzés, valamennyi karon elnyerte a kurzust teljesítők tetszését, így bár a módszertan fejlesztése indokolt, mégis eredményesnek mondható a kurzus.

A jogklinika jogász tanrendben betöltött szerepe kapcsán vizsgáltam, hogy a kitöltők oktatási intézményeiben van-e más olyan kurzus, amelyen a jogász pályához szükséges gyakorlati jellegű képességeket, attitűdöket lehet megszerezni, fejleszteni. E kérdések szorosan kapcsolódnak a tradicionális, doktrinális oktatás dominanciájához, így közvetetten ezek által is mérhető volt, hogy a jogklinika programban való részvétel mennyire hiánypótló a fentebb említett jogi karokon. Ezen kérdések kapcsán hipotézisként állítottam fel, hogy amennyiben nincs, vagy a joghallgatók nem tudnak más gyakorlatorientált kurzusról, esetleg csupán szűk körben elérhetőek azok, akkor e tényező(k) növeli(k) a diákok jogklinikán való részvételi szándékát.

6. Az Ön oktatási intézményében a jogklinika kurzuson kívül van-e más olyan kurzus, amelyen a jogász pályához szükséges egyes jártasságok (ügyf...a megoldása, stb.) elsajátíthatók, fejleszthetők?
78 válasz

3. számú diagram: Gyakorlatorientált kurzusok

A kitöltők csupán 18%-a válaszolt igennel, vagyis tud olyan jogklinikán kívüli más kurzusról, amely gyakorlati jellegűnek tekinthető. Azok, akik igennel válaszoltak, megnevezhették e tantárgyakat, így felmerült a Szegeden működő Alma Mater mentor program, amely nem önálló kurzus, de mégis lehetőséget biztosít a diákoknak, hogy egy szaktekintély mellett fél éven át betekintést nyerjenek a munkájukba, karriertippeket kapjanak. Néhányan megnevezték a vitakurzust, alternatív konfliktuskezelési gyakorlatot,

okiratszerkesztési és kommunikációs kurzust, illetve több karon polgári eljárásjog szeminárium keretében a hallgatók perszimuláció, illetve beadványszerkesztés során tehetik magukat próbára. Ugyanakkor, az „igen” opciót jelölők közül többen is kiemelték, hogy a jogklinikát találták a leggyakorlatibb jellegű kurzusnak, illetve több tantárgy keretében, például közigazgatási jog, kellene gyakorlati elemeket beépíteni. A válaszadók 47,4% nem tudta, hogy van-e ilyen kurzus az egyetemén, míg 34,6% biztos volt benne, hogy nincs más jogász pályához szükséges jártasságot fejlesztő kurzus. E statisztika arról árulkodik, hogy a kitöltők 72%-a csak a jogklinika program keretében tudja ezen kompetenciáit fejleszteni, mivel nincs vagy nem ismernek más gyakorlatorientált kurzust az oktatási intézményükben. Amennyiben ezt az eredményt összevetjük a motivációs kérdésre adott válaszokkal, nevezetesen, hogy a diákok 80%-a jogi, elméleti ismereteik gyakorlati alkalmazása, míg 73% a jogász pályához szükséges jártasság elsajátítása és fejlesztése érdekében jelentkeztek a jogklinikára, igazoltnak tekinthetjük a hipotézist. Hiszen valóban motiváló a program gyakorlatiassága, különösen, ha azt nézzük, hogy a kitöltők csupán 18%-a tudott olyan tárgyról, amely tapasztalati tudást is átad, mindez pedig bizonyítja, hogy a elméleti oktatás továbbra is mennyire hangsúlyos a jogászképzésben, annak ellenére, hogy az Innovációs és Technológiai Minisztérium által közzétett hivatalos kiadványban meghatározott kompetenciák elsajátítása és fejlesztése doktrinális oktatás keretében elérhetetlen, vagy csak nagy nehézségek árán kivitelezhető. Tekintve, hogy a jogklinika tárgyak valamennyi megnevezett jogi karon fakultatív kurzusként működnek, amelynél az egy félévben résztvevő diákok száma korlátozott, így mindenképp érdemes megfontolni további gyakorlati, tapasztalati alapú tantárgyak bevezetését, vagy a jogklinika kurzus beemelését a kötelező tárgyak közé.

A továbbiakban a jogklinika módszertan két célját érintő kérdéseket elemzem összefüggéseikben. Az oktatási cél keretében a kurzus által elsajátítható jogász kompetenciákat, a szociális cél kapcsán pedig, a diákok egyes társadalmi csoportokat érintő igazságtalanságokra vonatkozó érzékenységét. Ez utóbbi témakör átvezet a joghallgatókat érintő másik empirikus kutatásomhoz, amely a pro bono tevékenységet, másrészt a pro bono tevékenység iránti elköteleződést és motivációt vizsgálta. E kérdőívet, ellentétben a jogklinika kérdőívvel, amelyet csak azon karoknak küldtem meg, akiknél élő ügyfeles jogklinika program működik/működött, már az összes hazai jogi karnak továbbítottam, akik aktuális joghallgatóiknak elérhetővé tették. A kérdőíves kutatás eredményeit önálló alfejezetben ismertetem.

5.4. A jogklinika által fejlesztett jogászi kompetenciák

A kérdőív második nagyobb egysége, a jogklinika által elsajátítható, fejleszthető, ITM miniszter által kiadott kiadványban is nevesített jogászi kompetenciákkal foglalkozott. Valamennyi kompetenciához egy kérdéspáros tartozott, amelyek egyrészt arra voltak kíváncsiak, hogy a jogklinika tapasztalatokat megelőzően rendelkezett-e a hallgató az adott készséggel, tudással, másrészt, hogy ez a készség vagy tudás a kurzusnak köszönhetően fejlődött-e. A terjedelmi korlátokra tekintettel mindössze a kérdőív néhány kérdését elemzem.

Az első tárgykör a *jogászi etika* alapjainak ismerete. Az etikai normák kérdése az utóbbi időben jelentős változáson megy át.⁴¹⁸ A jelenleg is tartó robbanásszerű innovációs fejlődés következtében, elegendő csak a mesterséges intelligencia széleskörű elterjedésére gondolni, a klasszikus etikai szabályok mellett, mint például az összeférhetlenségi kérdések, megjelennek a technológiai fejlődésből eredő új etikai problémák, nevezetesen a személyes jogok elvesztésének veszélyérzete.⁴¹⁹ Ennélfogva a jelenlegi joghallgatókat a kor etikai kihívásaira is fel kell készíteni, hiszen a különböző algoritmusok, a mesterséges intelligencia fejlesztése, a jogot, és így a társadalmi kapcsolatokat is érinti. Az ITM miniszteri kiadványa, a tudás és a képességek kategórián belül, megnevez több, jogászi etikával összefüggő, elsajátítandó kompetenciát. Ilyen, hogy ismerje az általános, valamint a jogász szakmák etikai normáit, felismerje az etikai dilemmákat és az új morális kihívásokat, továbbá érzékelje az etikai dilemmákat, és képes azok elemzésére, szintetizálására.⁴²⁰ A jogi etikával kapcsolatban a kérdőív két, zárt kérdést tartalmazott. Egyrészt, hogy a kitöltő a jogklinika kurzust megelőzően tisztában volt-e a jogászi etika szabályaival, másrészt, hogy ez a tudása fejlődött-e a jogklinika tapasztalatainak köszönhetően.

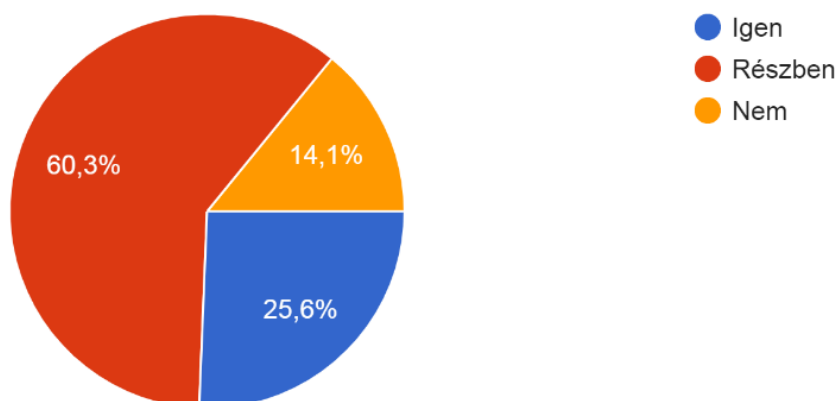
⁴¹⁸ A szakmai etika jogászoknak való oktatásáról András Gábor írt publikációt: ANDRÁSI Gábor: Szakmai etika oktatása jogászoknak: lehetséges célok, módszerek, amerikai és angol példák és értékelésük, *Állam- és Jogtudomány* 2020/3. szám 3-32. o.

⁴¹⁹ NÉMETH Gabriella: Jogászi etikai kihívások a technológiai fejlődés tükrében: az etika és jog innovációjának aktuális kérdései, *Jog, állam, politika* 12/1. szám 20. o. https://epa.oszk.hu/03000/03010/00017/pdf/EPA03010_jog_allam_politika_2020_01_019-036.pdf (utolsó megtekintés: 2022. 07. 04.)

⁴²⁰ ITM KKK kiadvány 1478-1479 o.

7. A jogklinika kurzust megelőzően ismerte-e a jogászi etika alapjait?

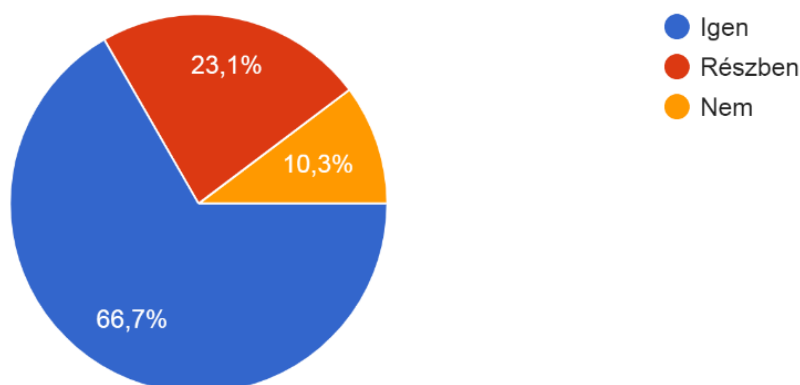
78 válasz

4. számú diagram: Jogklinikát megelőzően a diákok jogászi etikai ismeretei

8. A kurzusnak köszönhetően erősödött-e a jogászi etikája?

78 válasz

5. számú diagram: Jogklinikát követően a diákok jogászi etikai ismeretei

A kitöltők közel 14%-a (11 fő) egyáltalán nem ismerte a jogklinikát megelőzően a jogászi etika szabályait, ami indokolható azzal, hogy már másodévesek is felveheti a kurzust, és a legtöbb jogi karon az első évben leginkább alapozó, bevezető tárgyakat oktatnak, a szakmai jellegű órák a második évtől jelennek meg a tantervben. Habár a válaszadók 86%-a már a programot megelőzően ismerte a jogászi etika egyes normáit, mégis közel 90% szerint fejlődött vagy részben fejlődött ezen tudása a jogklinika tapasztalataiknak köszönhetően. Ennek oka lehet, hogy maga a szabályok ismerete sok esetben kevésnek bizonyul, amikor szembesül valaki egy etikai dilemmával. Hiszen gyakran rendkívül vékony a határ az etikus és etikátlan magatartás között, elegendő csak a bizalmas

adatkezelésre gondolni. Előfordulhat olyan eset is, amikor a jogklinikához fordul az ellenérdekű fél is, ilyenkor a diákoknak tudniuk kell, miként kezeljék a felek közötti összeférhetlenségi helyzetet. Másrészt, éppen a korábban említett innovációs fejlődés eredményezhet olyan etikai problémákat, amelyekkel a mentorok is a jogklinikás ügyek kapcsán találkoztak először, így ezeket korábbi szemináriumaik során még nem tudták oktatni.

A *problémamegoldó készség* kapcsán, hasonló kérdéspárra kellett a kitöltőknek válaszolniuk, kiegészítve egy nyitott kérdéssel, amelyben a válaszuk indokolását kértem. A problémamegoldó készség, mint jogász kompetencia, a képzési és kimeneti követelmények több csoportjában is visszatérően megjelenik. A képességeken belül a kiadvány előírja, hogy a jogot végző hallgató képes a társadalmi és jogi problémákat felismerni, és hajlandó azok megoldásait keresni, képes különböző jogi megoldások megtalálására, a következmények számbavételére, alternatívák mérlegelésére; az attitűd kapcsán megjelenik, hogy nyitott ismeretlen problémákra megoldást keresni.⁴²¹ A kérdőív első kérdése kapcsán azt kívántam feltérképezni, hogy a hallgatók, saját bevallásuk szerint, jó problémamegoldó készséggel rendelkeztek-e a jogklinikai kurzust megelőzően, majd arra, hogy ez mennyiben fejlődött a jogklinikai programban való részvételüknek köszönhetően. Az első kérdésre a diákok majdnem 63%-a (49 fő) válaszolta, hogy a kurzus előtt fejlett, míg 34,6% szerint részben fejlett volt e készségük, és mindössze 2,6% (2 fő) nyilatkozott úgy, hogy nem rendelkezett ilyen készséggel (ez a hallgatói önértékelésre is rámutat). A második kérdés illetően a diákok közel 68%-nak (53 fő) fejlődött a részvétellel, míg 24,4% (19 fő) részben fejlődött, és csak a maradék 7,7% szerint (6 fő) nem fejlődött e készségük. Összevetve a két kérdésre adott választ, láthatjuk, hogy a kitöltők közel 92%-nak saját bevallása szerint, valamilyen mértékben fejlődött a problémamegoldó készsége. Felmerülhet a kérdés: ha a diákok közel 63%-nak már a jogklinikai kurzust megelőzően is fejlett problémamegoldó képessége volt, akkor a diákok 68% miért gondolta mégis úgy, hogy a jogklinikai tapasztalatai alapján e képessége egy magasabb fokra lépett. Ennek lehetséges magyarázata, hogy a problémamegoldó készség számos tényezőből áll, így a probléma azonosításából és elemzéséből, alternatív megoldási stratégiák kidolgozásából, „akcióterv” kimunkálásából és végrehajtásából, illetve az „akcióterv” módosítására való készenlétből, amennyiben új információ vagy ötlet merül

---

⁴²¹ ITM KKK kiadvány 1478-1480. o.

fel.⁴²² Tehát előfordulhat, hogy a fentebbi tényezők közül a kitöltők az ügyfelekkel való együttműködés során tapasztalták meg, milyen az, ha az eljárásuk során új, eddig ismeretlen tény merül fel, ami merőben megváltoztatja a korábbi terveiket, amely részükről gyors adaptációt igényel. A kérdéshez kapcsolódó indokolásban egyesek kifejtették, hogy megtanultak egy problémát különböző szempontból is megvizsgálni, így több alternatív megoldást is ki tudtak dolgozni az ügyfelüknek. Mások a problémamegoldó készségük fejlődése kapcsán kiemelték, hogy bár jónak gondolták e készségüket, ám éppen a jogklinikás ügyeik során jöttek rá, hogy a jogi problémák teljesen más szemléletet követelnek meg, és precízebben, célirányosabban kell egy-egy ügyet kezelni. Visszatérő indokként jelent meg, hogy bár elméleti ügyekben „könnyű döntést hozni”, ugyanakkor élő ügyfelek valós ügyeiben érzik a tanácsaik súlyát, hiszen súlyos következményei lehetnek egy elhamarkodott, nem átgondolt döntésnek. Néhány hallgatói vélemény: *„[ú]gy éreztem, hogy valóban függ a munkámtól az ügyfél élete, életszínvonala. Emiatt a felelősség érzés miatt jobban tudtam teljesíteni, az összefüggéseket a joganyagok közt észrevenni és alkalmazni.”* *„[m]ivel rá voltam kényszerítve egy életközeli probléma megoldására, motiváltabban álltam hozzá az esetekhez, és hétről hétre könnyebben láttam át a problémákat.”* A problémamegoldó készség szoros összefüggésben áll a lényeglátás képességével, többen kiemelték, hogy egy-egy ügy kapcsán nehéz volt „rátalálni” a jogilag releváns problémára.

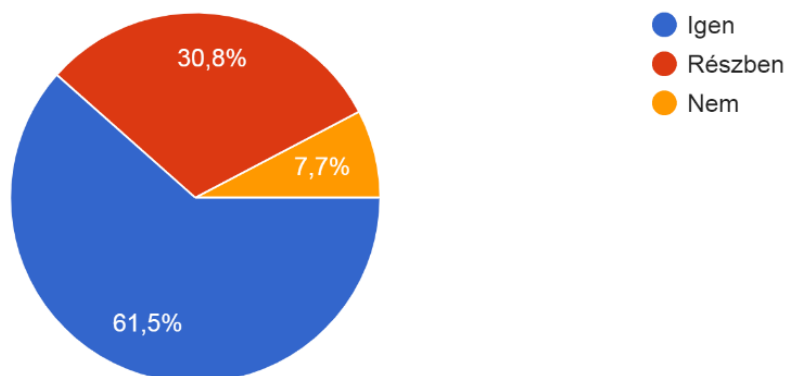
A jogászai kompetenciát érintő blokkon belül, a harmadik tárgykör a *szakmai kommunikációs készség*, amellyel több kérdés is foglalkozott. Ugyanakkor a terjedelmi korlátokra tekintettel, a disszertáció kizárólag egyet elemez. Mivel a szakmai kommunikáció a szóbeli és írásbeli kommunikációt is magában foglalja, így hasonlóan a korábban bemutatott problémamegoldó készséghez, a kiadványban rögzített számos kompetencia kapcsán megjelenik. A kimeneti követelményekről szóló kiadvány előírja, többek között, hogy a végzett jogász rendelkezik: i) a jogi, jogászai írás sajátos elemeivel, a jogi dokumentumok szerkesztésének szabályaival és technikáival; ii) biztosan kezeli a szakjogi terminológiákat, rendelkezik tudományos, közéleti, szakmai íráskészséggel; iii) képes jogi, társadalmi kérdésekben saját vélemény kifejtésére, mások véleményének elfogadására, képes az érvek logikus, világos kifejtésére, közvetítésére, a meggyőzősi

---

⁴²² ZOLL, NAMYSLOWSKA-GABRYSIK 2005, 186-208. o., 192.o, amely hivatkozik a MacCrate Report 138. o.

eszközök használatára; iv) képes a jogi terminológia világos és szakszerű használatára és bonyolult jogi kérdések érthető megfogalmazására.⁴²³

11. A kurzusnak köszönhetően fejlődött-e a szakmai kommunikációs készsége
78 válasz

6. számú diagram: Jogklinikás hallgatók szakmai kommunikációs készségének fejlődése

A válaszadók közül 92% (72 fő) vélte úgy, hogy fejlődött vagy részben fejlődött e készsége. A diagrammon látható kérdéshez kapcsolódott egy nyitott kérdés, amelyben a hallgatók válaszaiknak indokolását kértem. Az indokok között felmerült a jogi szaknyelv használata, a jogi terminusok laikus személyeknek történő érthető és világos magyarázata, illetve a magabiztosság fejlődése is, mivel könnyebben tudnak a diákok akár szakmabeli, akár hétköznapi emberrel kommunikációt kezdeményezni, végül a beadványok készítésével az írott kommunikáció is fejlődött. E válaszok közül érdemes néhányat röviden indokolni.

A szakmai kommunikáció során, elsődleges kérdés, hogy kihez szólunk, hiszen szakmabeliekkel a jogi szakzsargon használata természetes, ugyanakkor az átlagember számára nehézséget okozhat egy-egy szakkifejezés megértése. A jogi szaknyelv közérthetőségével több kutatás is foglalkozik.⁴²⁴ Vinnai Edina tanulmányában a *terminus technikusok* értelmezésén túl, laikusok számára nehézségként emeli ki a jogi nyelvben gyakran előforduló funkcióiágés szerkezetek, az alárendelő szóösszetételek, illetve hosszú, többszörösen összetett mondatok alkalmazását.⁴²⁵ A joghallgatónak tudnia kell a jogot nem

⁴²³ ITM KKK kiadvány 1478-1480. o.

⁴²⁴ Lásd például Miskolci Egyetem 20 éves jog és nyelv területén folytatott kutatása, amelynek eredményeit publikálta VINNAI Edina: *Harc a szavakért – közérthetőség a jogban*, *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* 2017. 12. évfolyam, 1. szám, 42- 53. o.

⁴²⁵ VINNAI Edina: *Hogyan írjunk érthetően? Kilendülés a jogi szaknyelv komfortzónájából*, *Magyar Jogi Nyelv*, 2018. 1. szám, 13-18. o., 14 o.

ismerő ügyfelének oly mértékben elmagyarázni, példának okáért az ügyfél egy hivatalos dokumentumát, hogy az érthető, ugyanakkor szakszerű is legyen. E feladat sokszor több évtizedes tapasztalattal rendelkező jogászoknak is nehéz, nemhogy olyanoknak, akik maguk is most ismerkednek a jogi szaknyelvvvel. A szakmai kommunikációt illetően, a legtöbb jogklinika kurzus már a bevezető, elméleti képzésébe beépít helyzetgyakorlatokat, amelynek keretében a diákok tét nélkül gyakorolhatják, miként kell az ügyfelekkel kommunikálni, miközben a jogklinika oktatók instrukciókkal látják el őket. A szakmai kommunikáció magában foglalja a szóbeli és írásbeli kommunikációt jogászokkal, közintézményekkel, illetve jogi végzettséggel nem rendelkezőkkel. A hallgatóknak minden esetben tudniuk kell a kommunikációjukat a partnerhez igazítani. Így amennyiben nem jogász ügyfelnek adnak tanácsot, közérthetően, a jogi szakzsargon nélkül kell megfelelő és érthető magyarázatot adni.

A *lényeglátás és tényfeltárás* kapcsán a diákok közel 86%-a (67 fő) vélte úgy, hogy fejlődött a jogklinika tapasztalatának köszönhetően. Az ügyfelek gyakran nem mondják el az ügy minden részletét, vagy éppen felesleges, az ügy szempontjából irreleváns adatokat is közölnek a hallgatókkal. A tanulók feladata a hiányos információk kiegészítése a releváns tények megtalálásával. A kérdéshez egy nyitott kérdés is kapcsolódott, így a kitöltők megindokolhatták válaszukat. Sokan kiemelték, hogy megtanultak tényvázlatot készíteni, így „*kiszűrni a panaszok közül a hasznos tényeket*”, valamint irányítani a beszélgetést, hogy olyan kérdésekre is választ kapjanak, amelyek később, a megoldás kidolgozásánál hasznosak lehetnek. A tényfeltárás összetett folyamat, amely magában foglalja a tények feltárását, rendszerezését, illetve értékelését is. E képességek az ügyek mellett, a joganyag lényegének kiemelését és összefoglalását is érintik. A kimeneti követelményeket összegző kiadvány a képességek kapcsán külön nevesíti, hogy a jogász képes nagyobb mennyiségű és bonyolultságú joganyag feldolgozására, szelektálására, a lényeg kiemelésére és összefoglalására, illetve felismeri a jogilag releváns információkat.⁴²⁶ Egy jogesetgyűjteményben lévő ügy órai megoldása, vagy éppen egy bírói döntés elemzése is nagy segítség e képesség fejlesztése kapcsán. Ugyanakkor hiányzik belőlük az emberi tényező, amely sokszor, a kitöltők elmondása szerint, nehezítő körülmény. Szoros összefüggésben áll a fentebb kifejtett három készség (problémamegoldás, szakmai kommunikáció és lényeglátás), hiszen ahhoz, hogy az ügyfél által elmondottakból a hallgató „kiszűrje” a jogilag releváns információkat, nemcsak a

---

⁴²⁶ ITM KKK kiadvány 1480. o.

lényeglátó képessége, hanem a kommunikációja is fejlődik a megfelelő, irányított kérdések feltételével.

Mindez átvezet a *jogászi gondolkodásmódhoz*, ami a szakmabelieket megosztó témakör. Egyesek a jogra, mint tudományra tekintenek, s mint ilyen, a jogászképzésben elképzelhetetlennek tartják a gyakorlati ismeretek beépítését. Mások szerint a jog gyakorlati szakma, ezért, ha az oktatás csak a doktrínákra fókuszál, a szakma követelményeihez nehezen alkalmazkodó jogászok végzik el az egyetemet. E gondolatot a dolgozat korábbi, történeti fejezetében már részletesen kifejtettem. Nagy Zsolt szerint „*a jog nemcsak tudatban van jelen, hanem egyben tevékenység is, s ezzel a kijelentéssel egyben elhalványul a gyakorlati szakemberek és a teoretikusok közti megkülönböztetés is. [...] Így fontos lenne a jogászképzésben a szűken vett szakmai ismeretek mellett a jog valódi működésének feltárására is figyelmet fordítani.*”⁴²⁷ Régóta foglalkoztatja a szakmát, az integrált oktatás kérdése, amelynél az elmélet és a gyakorlat együtt van jelen, miközben a tárgyak közötti átjárhatóság is biztosított. Nagy Zsolt szerint a „silószerűen” elhatárolt tárgyak azt a benyomást keltik, hogy a jogágak között nincs összefüggés, holott a praxis épp az ellenkezőjét bizonyítja.⁴²⁸ A szakmai álláspontok különbözősége miatt, a kutatásomban arra is kerestem a választ: a diákok szerint azáltal, hogy tanácsadásaik során alkalmazták a korábban megszerzett elméleti ismereteiket, fejlődött-e a jogászi gondolkodásmódjuk. A kérdőívet kitöltők több, mint 92%-a vélte úgy, hogy fejlődött, mivel sokszor komplex ügyekben, több jogterületet érintve kellett tanácsot adniuk, miközben számos jogászi készségüket is próbára tették. A jogászi gondolkodás, mint kompetencia önállóan nem szerepel az Innovációs és Technológiai miniszter képzési és kimeneti követelményeket szabályozó kiadványában, ugyanakkor a jogász szak valamennyi szakmai kompetencia eleménél nélkülözhetetlen. Annak bizonyítására, hogy a teljes szakmai kompetenciát áthatja, mind a négy kategóriából kiemelek egy-egy nevesített készséget: i) a tudáson belül: ismeri a különböző jogágak főbb jogforrásait, speciális szabályozási és működési logikáit; ii) a képességeknél: képes a jogági szabályozások logikáinak önálló és kritikus használatára; iii) attitűdnél: hajlandó nem jogi szempontrendszer bevonására, alkalmazására; iv) autonómia és felelősség: vállalja az

---

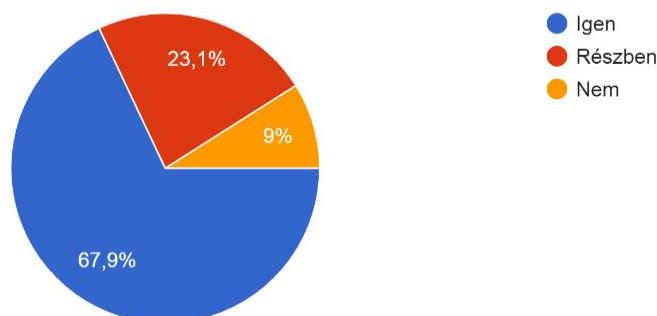
⁴²⁷ NAGY 2012, 149-150. o.

⁴²⁸ NAGY 2012, 151. o.

önálló kezdeményezéseket a jogrendszer befolyásolására és ezekkel kapcsolatban vállalja a felelősséget.⁴²⁹

Végül a jogklinika módszertan oktatási céljához kapcsolódó kompetenciák közül a *szakmai felelősségvállalással* foglalkoztam. A kérdés arra irányult, hogy a kitöltő meglátása szerint e képessége fejlődött-e.

24. A jogklubikán folytatott munkájának köszönhetően fejlődött-e a szakmai felelősségvállalása?
78 válasz

7. számú diagram: Jogklubikás hallgatók szakmai felelősségvállalása

Mindössze a hallgatók 9%-a (7 fő) vélte úgy, hogy egyáltalán nem fejlődött e készsége. A szakmai felelősség kapcsán a válaszadók többsége azt emelte ki: most szembesültek igazán azzal, hogy az ügyfelek mennyire megbíznak bennük és a tanácsaikban, ezáltal mekkora hatással vannak mások életére. Azzal, hogy az ügyfelek többségének a jogklubika az egyetlen vagy éppen utolsó hely, ahova fordulhatnak, a diákok úgy érezték, hogy a lehető legjobban kell eljárniuk az ügyekben, pótolva ezzel több éves/évtizedes tapasztalattal bíró ügyvédek munkáját. Mások a pro bono munka fontosságát hangsúlyozták, sőt egyesek külön kiemelték, hogy gyakorló jogásként a szakmai munkájukba mindenképp beépítik az ingyenes jogi segítségnyújtást. Néhány hallgatói válasz: „[n]agyon megtetszett a pro bono tevékenység, mert ennek keretén belül úgy tehetem szebbé valakinek az életét, hogy közben szakmailag fejlődök, ezért leendő kollégáimat is ösztönözni fogom pro bono tevékenység vállalására.”, „[r]ájöttem, hogy a jogász munka eredménye, milyen hatással is lehet az ember életére.”.

A fentebbi diagrammok és statisztikai adatok megerősítik a hipotézist, miszerint a jogklubika kurzus az egyes jogászai kompetenciák elsajátítását és fejlesztését egyértelműen

⁴²⁹ ITM KKK kiadvány 1477-1480. o.

segíti. Vannak olyan kompetenciák, amely a válaszadók bevallása szerint már a jogklinika tapasztalataik előtt is fejlettek voltak, például a problémamegoldás, mégis valós, jogi környezetben e képességük tovább fejlődött. Míg a szakmai felelősségvállalás kapcsán a diákok 91%-a gondolta úgy, hogy nagy hatást gyakorolt e kompetenciájukra a jogklinikán végzett munka. Bár az Innovációs és Technológiai Minisztérium hivatalos kiadványa a kompetenciákat négy külön csoportba sorolja, a kitöltők válaszai alapján ezek a halmazok sokszor metszik egymást. A szakmai felelősségvállalásnál többen is megemlítették a pro bono munka iránti elköteleződés fontosságát, holott a jogalkotók az önkéntes jogsegélyt az attitűdük között nevesítik. Mindez jól példázza, hogy nem lehet mereven elválasztani az egyes kompetenciákat, ezért nehéz az egyes képességeket, tudást, attitűdöt egymástól függetlenül értékelni. Hiszen azáltal, hogy a diákok élő ügyfelek, valós ügyeiben nyújtanak segítséget, a jogi probléma feltárásához, és az ügy szempontjából releváns tények megelégséhez megfelelő kommunikációs és lényeglátási képességgel kell rendelkezniük az ügyféllel való találkozás alkalmával. Ahhoz, hogy a problémamegoldó képességüket a gyakorlatban alkalmazzák, olyan szinten kell ismerniük a tényeket és az ügy adatait, amely lehetővé teszi alternatív megoldási javaslatok kidolgozását és egy „akcióterv” kimunkálását. Továbbá, a diákoktól elvárt az empatikus, ugyanakkor magabiztos viselkedés. Például, nem sürgetheti az ügyfelét a történetének elmesélése közben, csak azért, mert programja van, ugyanakkor időnként irányítania kell a beszélgetést, mert olyan történéseket is elmesélnek az ügyfelek, amely az ügy szempontjából irreleváns. E kompetenciák a gyakorlatban egymást kiegészítve, egymást felerősítve jelennek meg. Egy szeminárium keretében végzett jogesetmegoldás, vagy *moot court* kurzus jogászképzésben való szerepe vitathatatlan, ugyanakkor a szimulált esetekből hiányzik a spontaneitás, a tét és az emberi tényező. A kitöltők számos nyitott kérdés kapcsán kifejtették, hogy rugalmasnak kell lenniük, előfordult, hogy az ügyfél a második megbeszélte találkozón nem jelent meg, vagy éppen olyan dokumentumokat hozott magával, amely az eddigi munkájukat „megsemmisítette”.

Végezetül a kutatás jogklinika módszertan *szociális célját* érintő kérdéseinek elemzése. A jogklinika szociális céljának megvalósulásával a diákok és mentoraik a társadalom marginalizált, alulreprezentált csoportjainak biztosítanak jogi szolgáltatást. A disszertáció a jogklinika módszertan céljaival külön alfejezetben foglalkozik, így ennek részletes elemzésétől jelen fejezetben eltekintek. A témakörhöz kapcsolódóan, a korábbiakhoz hasonló kérdéspárokat tettem fel. Először arra kerestem a választ a kutatás során, hogy a kitöltő a jogklinikán végzett munkáját megelőzően mennyire figyelt fel az

egyes társadalmi csoportokat érintő igazságtalanságokra, majd arra, hogy a programban való részvételének hatására változott-e a társadalmi egyenlőtlenségekre, igazságtalanságokra vonatkozó érzékenysége. E kérdéskör az ITM miniszter hivatalos kiadványában meghatározott, több, az attitűdök között feltüntetett jogász kompetenciát is érint, nevezetesen i) érzékeny a szakmai, társadalmi problémákra; ii) kritikusan viszonyul azokhoz a jelenségekhez, amelyek nem egyeztethetők össze a jogállami és demokratikus értékekkel; iii) elutasítja az emberi jogokat kétségbe vonó jelenségeket; iv) elkötelezett az egyenlő bánásmód elve és gyakorlata mellett.⁴³⁰ Míg mindössze a válaszadók 5%-a nem észlelte korábban az egyes csoportokat érintő egyenlőtlenségeket, addig 72%-uk érzékenysége változott, annak ellenére, hogy a jogklinika előtt is észlelték már ezeket az igazságtalanságokat, egyenlőtlenségeket. Az értekezésben már bemutatott hazai, élő ügyfeles jogklinikák nagyrészt egy-egy kirekesztett társadalmi csoport (például fogyatékkal élők, kisebbséghez tartozók, mélyszegénységben élők, külföldi állampolgárságúak) ügyeivel foglalkoznak, így a diákok az őket érintő mindennapi nehézségekbe, mint munkavállalás, lakhatás, diszkrimináció stb. kaptak betekintés. Mindez pedig az empatikus készségüket is érintette.

A kérdőívet kitöltők kevesebb, mint 12%-a vélte úgy, hogy az empatikus képessége egyáltalán nem fejlődött a programban való részvétellel. Az egyik hallgató szerint „*olyan élethelyzetekbe láthattam bele, amelyekbe előtte nem, és megértettem, milyen kevésen múlik, hogy a jogklinikás asztalnak ki melyik felén ülhet.*” Mindez pedig átvezet a pro bono tevékenység fontosságához. Egy demokratikus társadalomban a jog és a demokrácia megköveteli az *emberek joghoz jutását*. Ugyanakkor, sokan nem engedhetik meg magunknak, hogy ügyvédet bízzanak meg. Habár, a legtöbb állam biztosít ingyenes jogi segítségnyújtást, a jogszabályok által meghatározott szigorú feltételek sok embert kizárnak az igénylők sorából. A jogklinika, illetve a jogászok által végzett pro bono tevékenység segíthet ezt az űrt kitölteni. Annak ellenére, hogy jelen alfejezetben külön-külön foglalkoztam a jogklinika céljainak gyakorlati megvalósulásával, a két cél között nem hierarchikus, hanem komplementer jellegű a kapcsolat, mindkettő ugyanolyan jelentőséggel bír, egymást kiegészítik, melyet a szerző részleteiben bemutatott empirikus kutatása is alátámaszt. E célokhoz kapcsolódó jogász kompetenciák a jogklinikás munka során együttesen, egymást erősítve fejlődnek.

---

⁴³⁰ ITM KKK kiadvány 1480-1481. o.

A továbbiakban a joghallgatók pro bono munkájával foglalkozom. Az ITM miniszteri kiadvány, szintén az attitűdök között, többször nevesíti a köz érdekében végzett tevékenységet, mint jogász kompetenciát, illetve a jogklinika kérdőív nyitott kérdései kapcsán a diákok részéről rendszeresen visszatérő indokolás volt a pro bono tevékenység, így elengedhetetlen erről külön alfejezetben értekezni.

5.5. A joghallgatók által végzett pro bono tevékenység típusai, motiváció

Számos hazai és nemzetközi kutatás foglalkozik az önkéntes tevékenység kérdéskörével.⁴³¹ Egyes kutatók a témát a felsőoktatásra szűkítve, a diákok pro bono tevékenysége mögött megbúvó motivációs okokat, az általuk végzett önkéntes tevékenység típusait vizsgálják.⁴³² Az önkéntesség fogalmára, hasonlóan a jogklinika módszertanhoz, nincs általánosan elfogadott definíció. Csupán közös elemei vannak az eltérő meghatározásoknak. A megegyező fogalmi elemek az alábbiak: i) a tevékenység önkéntes, szabad akaratból történő végzése; ii) az önkéntes tevékenységet végző személy ellenszolgáltatást nem kap, ez viszont nem zárja ki az esetleges kiadásainak (például utazási költségek) megtérítését; iii) a tevékenység a társadalom, egy csoport vagy egy konkrét személy javát szolgálja.

Típusait tekintve beszélhetünk formális és informális önkéntességről. Míg az előbbi szervezethez kapcsolódó, addig az utóbbi szervezeten kívüli, például amikor valaki a családjának, barátjának segít, esetleg lakóhelyén egy idős lakosnak.⁴³³ Az önkéntes

---

⁴³¹ CZIKE Klára, KUTI Éva: Önkéntesség, jótékonyág, társadalmi integráció, Nonprofit Kutatócsoport és Önkéntes Központ Alapítvány, Budapest 2006; PERPÉK Éva: Formal and Informal Volunteering in Hungary, Similarities and Differences, *Corvinus Journal of Sociology and Social Policy* 2012. 3. szám 59-80. o.; Paul DEKKER, Loek HALMAN: The Values of Volunteering, *Cross-Cultural Perspectives*, Springer-Science+Business Media, LLC, 2003; Femida HANDY, Ram A. CNAAN, Jeffrey L. BRUDNEY, Ugo ASCOLI, Lucas C. M. P. MEIJS, Shree RANADE: Public Perception of "Who is a Volunteer": An Examination of the Net-Cost Approach from a Cross-Cultural Perspective, *International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 2000, Volume 11., No. 1., 45-65. o. stb.

⁴³² BOCSI Veronika, FÉNYES Hajnalka, MARKOS Valéria: Motives of volunteering and values of work among higher education students, *Citizenship, Social and Economics Education* 2017, Volume 16., No. 2., 117-131. o.; MARKOS Valéria: A felsőoktatási hallgatók önkéntességtípusai, *Educatio*, 2017, 26. 1. szám 113-120. o.; BÉLA-CSOVCSICS Andrea, KÉRI Anita: Különbségek és hasonlóságok a magyar és külföldi felsőoktatásban tanuló hallgatók önkéntes tevékenysége és motivációja között, in: *Tükröződés, társtudományok, trendek, fogyasztás*. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar (PTE KTK), Pécs, pp. 573-583. (2017); Femida HANDY, Ram A. CNAAN, Lesley HUSTINX, Chulhee KANG, Jeffrey L. BRUDNEY, Debbie HASKI-LEVENTHAL, Kirsten HOLMES, Lucas C. P. M. MEIJS, Anne Birgitta PESSI, Bhagyashree RANADE, Naoto YAMAUCHI and Sinisa ZRINCAK: Cultural Values and Volunteering: A Cross-cultural Comparison of Students' Motivation to Volunteer in 13 Countries, *Journal of Academic Ethics*, 2011, Volume 9., No. 2., 498-523. o. stb.

⁴³³ CZIKE, KUTI 2006, 25-26 o.

tevékenység motivációját három nagyobb csoportra bonthatjuk: i) hagyományos vagy más néven altruista: az ide tartozók célja másoknak való segítségnyújtás, másokért való cselekedet, illetve a társadalom számára való hasznosság, ii) önérdekű vagy egoista: elsődleges motiváló tényezője a saját érdekeinek, szükségleteinek kielégítése, így „*kapcsolatépítés, hasonló érdeklődésűekkel való találkozás, szabadidő hasznos eltöltése, sport és kulturális aktivitások tanulása és végzése, információszerzés, készségfejlesztés, könnyebb munkához jutás*”⁴³⁴, iii) vegyes vagy modern, amely a másik két csoport elemeit keveri.

Czike és Bartal kutatása szerint, hazánkban a következő motivációs okok a leggyakoribbak: szegényeknek való segítségnyújtás, tapasztalatszerzés, vallási- és lelkiismereti meggyőződés, szakmai fejlődés és kihívás, erkölcsi kötelezettség, szabadidő hasznos eltöltése, baráti kapcsolatok bővítése, közösséghez tartozás.⁴³⁵ Ezen okok vegyesen tartalmazznak mindkét motivációs csoportba sorolható elemeket. A fiatalok a rövid távú „*forgóajtó önkéntesség*” irányába mutatnak hajlandóságot, mivel a változatosságot nyújtó tevékenységek vonzóbbnak tűnnek az „izgalomkereső” fiatalok számára.⁴³⁶

A kutatások szerint a felsőoktatásban lévő hallgatók önkéntesség iránti motivációja kapcsán, további csoportok határozhatók meg: a karrierrel kapcsolatos, önéletrajzot építő (career-related résumé-building volunteering), szabadidős (leisure time volunteering), valamint posztmodern önkéntesség (postmodern volunteering), mely utóbbi magában foglalja a részvétel örömét; a világ megváltoztatásában való részvételt, készségfejlesztést, másokkal való időtöltést.⁴³⁷ Korábbi kutatások alapján, a magyar fiatalság önkéntes tevékenységét motiváló tényezők a közösséghez tartozás, a kihívással való szembenézés, szakmai fejlődés, a szabadidő hasznos eltöltése, és az új barátok szerzése, mely elemek a posztmodern csoport jegyeit hordozzák.⁴³⁸

A motivációs tényezőkön túl érdemes röviden kitérni az önkéntes tevékenység által betöltött funkciókra. Fényes és Pusztai tanulmányukban hetet különböztettek meg: i) társadalmi, szakmai és állampolgári szocializáció, ii) áthidalja a szakadékot az oktatás és

---

⁴³⁴ MARKOS 2017, 113. o.

⁴³⁵ FÉNYES, PUSZTAI 2012, 6. o.

⁴³⁶ FÉNYES, PUSZTAI 2012, 6. o.

⁴³⁷ BOCSI, FÉNYES, MARKOS 2017, 123. o., hasonló megállapítások: Fényes, Pusztai 2012 9. o., Markos 2017, 114 o.

⁴³⁸ SZABÓ Ildikó, MARIÁN Béla: Észak-alföldi Regionális Ifjúsági Stratégia 2010, Nullpont Kulturális Egyesület, Debrecen, 2010, 46. o.

munka világa között, iii) közvetítő szerep a felnőttkor, munka és a felelős állampolgár között, iv) informális tanulás, ismeretek, tapasztalatok és információk szerzése hosszútávon, v) emberi kapcsolatok bővítése, vi) pályakezdés vagy éppen módosítás, szakmai kapcsolatok építése, szakmai tapasztalatszerzés, csapatban való munkavégzés megtanulása, illetve olyan értékek elsajátítása, mint szolidaritás és felelősségvállalás, vii) innováció, modern technológiák alkalmazása, szakmai, politikai és szabadidős tevékenységek korszerűsítése.⁴³⁹ Megállapítható, hogy az önkéntes tevékenység funkciói szoros összefüggésben állnak a motivációs tényezőkkel, így a kínálat kielégíti a keresletet. Handy és társai által végzett vizsgálatok szerint, az önkéntességre vonatkozó követelmény akár középiskolában, akár egyetemen, nem befolyásolja a diákok önkéntességre fordított óráinak számát, ugyanakkor pozitív hatást gyakorolnak az önkéntesség gyakoriságára.⁴⁴⁰ Mindez szorosan kapcsolódik egy másik kutatócsoport megállapításához, amely szerint a „*tanórán kívüli iskolai vagy közösségi tevékenységekben résztvevő fiatalok, felnőttként nagyobb elköteleződést mutatnak a civil ügyek iránt.*”⁴⁴¹ Gyermek- és fiatalkorban a család jelentős befolyásoló szereppel bír. Bussel és Forbes szerint azok a fiatalok, akiknek szülei nyitottak voltak az önkéntesség iránt, nagyobb valószínűséggel fognak maguk is önkéntes tevékenységet folytatni.⁴⁴² Ugyanakkor, feltételezhetően, az újabb generáció pro bono tevékenységét már eltérő motivációs tényezők befolyásolják, mint szüleikét.

Napjainkban az egyetemek „harmadik generációs” jelzöt kaptak, amelynek lényege, hogy a felsőoktatási intézményeknek lett egy harmadik missziójuk, nevezetesen, „*elhivatottak a megszerzett tudást átadni a társadalomnak.*”⁴⁴³ A disszertációban eddig említett vizsgálatok a felsőoktatásban tanulók önkéntességét vizsgálták, azonban egyetlen kutatás sem foglalkozott kimondottan a joghallgatók pro bono tevékenységével. Holott az értekezésben többször is hivatkozott Innovációs és Technológiai Minisztérium által közzétett hivatalos kiadvány a jogász szakképzési és kimeneti követelményei között, azon belül is az attitűdök és az autonómia és felelősség kapcsán, a pro bono munkát közvetlenül érintő kompetenciák elsajátítását várja az 5 éves képzéstől. E készségek az alábbiak: i) nyíltan vállalja és képviseli a jogász szakmához kötődő jogállami és demokratikus értékeket és a közjó szolgálatát; ii) elkötelezett a jogsegély, a pro bono jogász munka, a közérdekű kötelezettségvállalás és a civil aktivitásban való részvétel mellett; iii)

---

⁴³⁹ FÉNYES, PUSZTAI 2012, 9. o.

⁴⁴⁰ HANDY és társai 2011, 516. o.

⁴⁴¹ BÉLA-CSOVCSICS, KÉRI 2017, 574. o.

⁴⁴² BÉLA-CSOVCSICS, KÉRI 2017, 574. o.

⁴⁴³ BÉLA-CSOVCSICS, KÉRI 2017, 576. o.

elkötelezett a közérdek és a közérdekű jogász munkáért; iv) felelősséget vállal a közérdekében végzett munkáért.⁴⁴⁴

Kutatásom során fel kívántam térképezni, hogy a *hazai joghallgatók önkéntessége* mögött milyen tényezők állnak, illetve, hogy a jogi karok eleget tudnak-e tenni a fentebb nevesített, négy szakmai kompetencia elsajátításának. Ennek érdekében, az összes magyarországi jogászképző intézmény bevonásával empirikus vizsgálatot folytattam, a jogász diákok pro bono tevékenységével kapcsolatos attitűdjéről. A kérdőívet a nyolc jogi karról összesen 183 hallgató töltötte ki. A kitöltés Google Drive platformon keresztül történt. A kérdőív megválaszolására két hónap állt rendelkezésre.⁴⁴⁵ A kérdőív egyszerű zárt, nyitott, szabadon választható zárt, illetve demográfiai kérdéseket tartalmazott. A kutatás három nagyobb témakörrel foglalkozott: i) általánosságban a diákok pro bono tevékenységével, ii) szakmai, jogi tudások „felhasználásával” végzett önkéntes tevékenységük és a fentebb nevesített kompetenciák kapcsolatával, iii) demográfiai adatok. A kitöltés anonim módon történt, a válaszokat összesítve elemeztem. A kutatás előfeltevése volt, hogy a joghallgatók elsődleges motivációja az önéletrajzuk javítása, szakmai gyakorlat szerzése, a „tömegeből való kitűnése”. Vagyis a karrierrel kapcsolatos, önéletrajzot építő motivációs csoportba tartoznak.

A kérdőív első nyitott kérdése a pro bono tevékenység definiálásával foglalkozott. A kitöltők maguk fogalmazták meg, hogy mit is értenek pro bono tevékenység alatt. Többek között az alábbi válaszok születtek: „*olyan tevékenység, amely karitatív jellegű, nem jár fizetéssel (ingyenes) és amelyre az illető a szabadidejéből áldoz időt*”, „*munka a közjóért*”, „*olyan tevékenység, amely során jótékony munkát végzünk a tanulmányainkkal kapcsolatos területen*”, „*társadalmi felelősségvállalás*”. A válaszokban a korábban bemutatott, három, az önkéntesség széles körben elfogadott fogalmi elemei eltérő mértékben ugyan, de megjelennek. Érdekes azonban, hogy számos kitöltő a „munka” kifejezést használja, amely egy régi kor berögződése. Czike és Kuti 2006-os tanulmányukban már jelezték, hogy a korábbi szóhasználatban elterjedt „önkéntes munka” szókapcsolatot, a szakma próbálja az „*önkéntes tevékenység*” kifejezéssel felváltani, mivel a munka egy olyan szerződéses viszony, amiért ellenszolgáltatás jár, míg az önkéntesség egyik fő jellemzője az ingyenesség.⁴⁴⁶ A definíciós kérdést, több általános, pro bono tevékenységhez kapcsolódó kérdés követte. A kérdőív igyekezett feltárni, hogy a kitöltő

---

⁴⁴⁴ ITM KKK kiadvány 1480-1481. o.

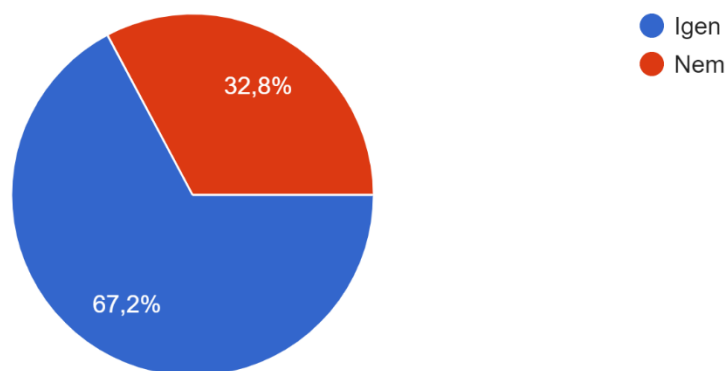
⁴⁴⁵ 2020. december végétől 2021. február végéig.

⁴⁴⁶ CZIKE, KUTI 2006, 24-25. o.

végzett-e már önkéntes tevékenységet, amennyiben igen, rendszeresen vagy alkalmanként, illetve formális vagy informális pro bono típusú tevékenységet végzett/végez.

Végzett-e már önkéntes tevékenységet?

183 válasz

8. számú diagram: Önkéntes tevékenységet végzett joghallgatók

A kitöltők közel 67%-a (123 fő) végzett már korábban pro bono tevékenységet. Bizakodásra adhat okot, amennyiben ezt a számot összevetjük a 2008-as kutatási eredményekkel, amelynek keretében mindössze a válaszadók 13%-a nyilatkozott úgy, hogy végzett már önkéntes tevékenységet.⁴⁴⁷ E statisztikai ugrás magyarázható a jogszabályi változásokkal is. A nemzeti köznevelésről szóló törvény az érettségi bizonyítvány kiadásához feltételként határozza meg 50 óra közösségi szolgálat teljesítését azok számára, akik az érettségi vizsgát 2016. január 1-jét követően kezdik meg.⁴⁴⁸ A törvény az értelmező rendelkezések között a közösségi szolgálat fogalmát is meghatározza: „szociális, környezetvédelmi, a tanuló helyi közösségének javát szolgáló, szervezett keretek között folytatott, anyagi érdektől független, egyéni vagy csoportos tevékenység és annak pedagógiai feldolgozása.”⁴⁴⁹ Az önkéntesség és a közösségi szolgálat azonban nem tekinthető egymás szinonimájának, hiszen, míg az önkéntes tevékenység nevéből adódóan is önkéntes, tehát a személy szabad akaratelhatározásból végzi, addig a közösségi szolgálat kötelező: jogszabály írja elő az érettségi bizonyítvány megszerzésének feltételeként. Mégis számos közös elemük van, hiszen mindkét tevékenységet ellenszolgáltatás nélkül, a közjó,

⁴⁴⁷ BÉLA-CSOVCSICS, KÉRI 2017, 576. o

⁴⁴⁸ A nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXCV. törvény (továbbiakban: Nkt.) 6. § (4) bek. és 97. § (2) bek.

⁴⁴⁹ Nkt. 4.§ 15. pont

a közösség érdekében végzik. E hasonlóság megtévesztheti a kérdőívet kitöltőket. Ugyanakkor, feltételezhető, hogy a pro bono tevékenységet végzők számának jelentős emelkedése más okokkal indokolható. Például a megváltozott motiváció vagy az elmúlt években egyre nagyobb figyelmet kapó, egyes önkéntes tevékenységek, mint például a környezetvédelem területén megszervezett szemétszedési, faültetési akciók stb. Ellenben, az önkéntes tevékenység rendszeres gyakorlása kapcsán stagnálást láthatunk. Arra a kérdésre ugyanis, hogy rendszeresen vagy alkalmanként végez-e pro bono tevékenységet, a válaszadók 25,2%-a mondta, hogy rendszeresen, amit, ha összehasonlítunk a 2010-es évek elején a Debreceni Egyetem hallgatói körében végzett online felméréssel, ahol a diákok 26,1%-a mondta, hogy valamilyen rendszerességgel végez önkéntes tevékenységet, nem tapasztalhatunk pozitív elmozdulást.⁴⁵⁰

Az önkéntes tevékenység típusait vizsgálva, a válaszadók 64,2%-a formális, vagyis egy szervezet keretében végez pro bono tevékenységet. Perpék Éva által végzett kutatás szerint, a szervezett önkéntesség a közösségi részvétel és helyi fejlődés korszerűbb és hatékonyabb eszköze, mivel egyrészt elősegíti a tevékenység rendszeres jellegű végzését; másrészt, a szervezeteket, mint az önkéntesség közvetítő eszközeit, magasabb társadalmi státuszú személyek választják; a formális önkéntességet végzőket új motivációs tényezők hajtják, amely tényezők képesek embertömegeket megmozgatni.⁴⁵¹ Az önkéntesség területét illetően az alábbi három terület emelkedik ki: i) szociális, például ruha- vagy ajándékgyűjtés, ételosztás (válaszadók 73%-a), ii) környezetvédelem, például szemétszedés (kitöltők 43%-a), iii) jogi, például ingyenes tanácsadás szervezetnek, magánszemélynek (diákok: 31,7%-a). A 100%-ot meghaladó eredmény oka, hogy a joghallgatók több területet is bejelölhettek. A jogi területtől, kevesebb, mint 1%-kal maradt el az oktatás (30,9%), amelynek keretében korrepetálást, gyerektáborok szervezését, nyelvtanítást jelöltek meg a diákok. Hasonló eredményeket hozott a Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar hallgatói körében, 2017-ben, végzett motivációs kutatás is, annyi eltéréssel, hogy a diákok jog helyett, a kultúra és turizmus területén folytattak pro bono tevékenységet, amely a kar diákjainak tanulmányi érdeklődésével is magyarázható.

A joghallgatók által végzett önkéntes tevékenység gyakoriságát, típusát, valamint területét követően a motivációs tényezőket is meg kívántam ismerni.

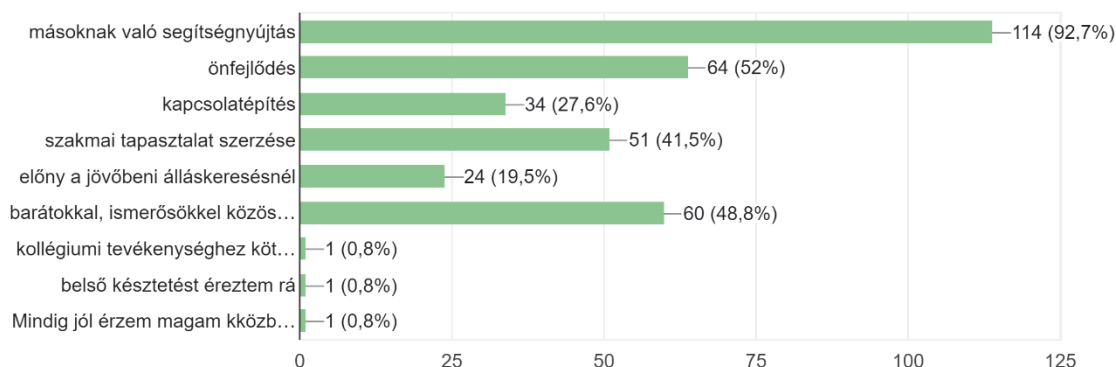
---

⁴⁵⁰ BÉLA-CSOVCSICS, KÉRI 2017, 576. o

⁴⁵¹ PERPÉK 2012, 77. o.

Amennyiben igen, mi motiválta?

123 válasz

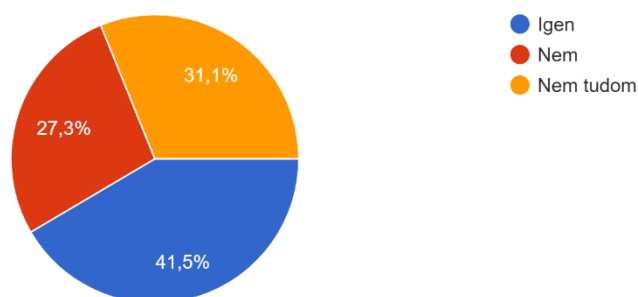
9. számú diagram: Joghallgatók pro bono tevékenységének motivációs tényezői

A diagram alapján a joghallgatók a *posztmodern motivációs csoportba* tartoznak. A kérdés jellegéből adódóan, több választ is megjelölhettek a kitöltők. Ugyanakkor látható, hogy a másoknak való segítségnyújtás kiemelkedik a többi opció közül, 114 fő, vagyis a válaszadók közel 93%-nál volt befolyásoló tényező. Ha csupán ezt az adatot emelnénk ki, a jogot hallgatókat a tradicionális, altruista csoportba sorolnánk, bár számos modern motivációs elem is jelentős arányban megjelent. Második helyen az önfejlődés (52%), míg harmadik helyen a barátokkal, ismerősökkel közösen végzett tevékenység jelenik meg (48,8%). Ezeket követi a szakmai tapasztalat szerzése és a kapcsolatépítés. A statisztikai adatok tükrében megállapítható, hogy azt a hipotézisemet, miszerint a joghallgatók elsődleges motivációja az önéletrajzuk javítása, szakmai készségek fejlesztése és a tömegből való kiemelkedés, nem igazolták az adatok. A válaszadók 41,5%-nak fontos a szakmai tapasztalatszerzés, ugyanakkor, mindössze a kitöltők 19,5%-nál meghatározó az álláskeresésnél való előnyben részesítés. Ennek fényében azon feltevés, hogy a joghallgatók az önéletrajzot építő motivációs csoportba tartoznak, nem bizonyítható. Még érdemes megjegyezni, hogy azon diákok, akik még sosem végeztek pro bono tevékenységet, mivel indokolták válaszukat. 183 kitöltőből 60 még sosem végzett önkéntes tevékenységet, aminek elsődleges oka, hogy nem ismer olyan szervezetet, akivel együttműködne (válaszadók 49%), másrészt, nincs rá ideje (kitöltők 35%-a). Hasonló visszajelzést kapott Béla-Csovcsics és Kéri kutatópáros, akik az SZTE GTK hallgatói körében végeztek vizsgálatokat. Megállapították, általános probléma a hallgatók szerint, hogy nincs lehetőségük pro bono tevékenységre, mivel az önkéntes szervezetek nem

kommunikálják megfelelően a lehetőségeket, illetve nincs idejük.⁴⁵² Kérdésként merült fel, amennyiben az egyetem szervezett keretek között lehetőséget biztosítana önkéntes tevékenységre, részt venne-e benne. A kitöltők 58,5 %-a részt venne, közel 38%-uk nem tudja, és mindössze 3,8% jelölte meg, hogy egyetemi, szervezett keretek sem végezne önkéntes tevékenységet. A jelenlegi és korábbi kutatások eredményei alapján, a diákok részéről igény lenne arra, hogy a felsőoktatási intézmények közreműködése útján vegyenek részt önkéntes programokon. Érdemes lenne az egyetemeknek fontolóra venni, hogy például helyi civil szervezetekkel, oktatási, szociális intézményekkel együttműködési megállapodásokat kössenek, akiknél a hallgatók pro bono tevékenységet tudnak folytatni.

A kérdőív második témaköre a joghallgatók szakmai, jogi tudásuk „felhasználásával” végzett önkéntes tevékenység és a pro bono tevékenységhez kapcsolódó kompetenciák kapcsolatával foglalkozott. Viszonylag arányosan megoszló eredmény született arra a kérdésre, hogy a pro bono jogász munká és a jogsegély iránti elköteleződés, mint az ITM miniszteri kiadványban meghatározott, jogászok által elsajátítandó szakmai kompetenciák, egyetemi tanulmányaik során fejlődtek-e.

A 18/2016 (VIII. 5.) EMMI rendelet, amely rendelkezik, többek között, a jogász hallgatók által egyetemi tanulmányaik alatt elsajátítandó kompet...ezen kompetenciái fejlődtek-e tanulmányaik során?
183 válasz

10. számú diagram: Pro bono tevékenységhez kapcsolódó kompetenciák fejlődése

A kérdőív kitöltésének idején, még a korábban említett EMMI rendelet szabályozta a jogász szak képzési és kimeneti követelményeit, amelyet azóta hatályon kívül helyeztek, és helyette az Innovációs és Technológiai miniszter hivatalos kiadványban szabályozza e területet. Mindez ugyanakkor a válaszokra nincs hatással. A diagram alapján is látható, hogy a kitöltők rendkívül megosztottak e kérdés kapcsán. E kérdéshez nyitott kérdésként

⁴⁵² BÉLA-CSOVCSICS, KÉRI 2017, 579. o

kapcsolódott a kitöltő válaszána indokolása. Azok, akik úgy vélték, e készségeik fejlődtek (diákok 41,5 %-a), visszatérő indokként az alábbi válaszokat adták: i) a különböző karokon lévő jogklinikai programokban való részvételt, ii) családtagoknak, barátoknak adott jogi tanácsot, illetve iii) néhány oktató tanóra keretében hívta fel a figyelmet a pro bono munka fontosságára. Jelentős volt a „nem tudom” opciót jelölők aránya (megközelítőleg 31%). A kérdéshez kapcsolódó magyarázatokból kiderült, hogy sokan még csak a tanulmányaik elején járnak, így nem rendelkeznek tapasztalattal arról, hogy a tanterv későbbi éveiben ezen kompetenciákat valóban fejlesztik-e. Végezetül, a nemmel válaszolók (27,3%) a következőket emelték ki: i) az egyetem erre nem biztosít lehetőséget, vagy éppen nem tudnak ilyen kurzusról, ii) az egyetem és az oktatók az elméleti tudásra helyezik a hangsúlyt, a gyakorlati tudást a képzés elvégzését követően tudják csak megszerezni. Ez utóbbi ok még azoknál is megjelent, akik ugyan igennel válaszoltak a kérdésre, mivel sokan nem jogászai pro bono tevékenységet végeznek, vagy nem az egyetemi tanulmányaikkal összefüggésben, hanem szabadidejükben végeznek önkéntes tevékenységet különböző szervezeteknél. Vagyis összességében, noha az „igen” opciót jelölték be a legtöbben (183-ból 76 fő), ugyanakkor ez nem jelenti azt, hogy e készségek az egyetemi tanulmányaikhoz kapcsolódóan fejlődtek. Mindez azt mutatja, hogy bár egyes jogi karokon vannak olyan kurzusok, amelynek keretében, vagy a felsőoktatási intézmény kapcsolatainak keresztül lehetséges a jogsegély iránti elköteleződést/készséget fejleszteni, mégis ezek kevés hallgatót érnek el, így érdemes ezen kompetenciák elsajátítására nagyobb hangsúlyt fektetni.

Ehhez az eredményhez szorosan kapcsolódik a következő témakör, amely arra kérdezett rá, hogy a diákok tudnak-e olyan tantárgyról, amely a pro bono jogászai munka iránti elköteleződést fejleszti. A kérdőív kitöltők 57,4%-a nem tud ilyen kurzusról, ami természetesen nem jelenti automatikusan, hogy nincs is az adott karon ilyen tárgy. Elképzelhető, hogy mivel ezen kurzusok többsége fakultatív jellegű, a szabadon választható tárgyak jelentős kínálata miatt „kevésbé láthatóak”. 183 joghallgatóból 78 (42,6%) ismert ilyen kurzust, közülük 55 fő a jogklinikát nevezte meg, mint pro bono jogászai munka iránti elköteleződést fejlesztő kurzus. Összességében, azon diákok közül, akik oktatási intézményükben tudnak e kompetenciákat fejlesztő tantárgyokról, megközelítőleg 70% a jogklinikát nevezte meg, amely a kurzus eredményességét, illetve a tanrendben betöltött egyedülálló szerepét jól mutatja.

A kérdőív második nagyobb egységének utolsó kérdésköre visszatért a hallgatói motivációhoz. Nevezetesen azt kívántam megvizsgálni, hogy inspirálja-e a diákok pro

bono jogászi tevékenységét az a tapasztalás, hogy az elmúlt években a munkáltatók pozitívan értékelik az állásra jelentkezők korábbi, szakmai önkéntes tevékenységét. A válaszadók 48,6%-ra motiválóan hat a munkáltatók lehetséges pozitív elbírálása, 33,9%-ra részben, míg 17,5%-ra egyáltalán nincs befolyással. E statisztika, amennyiben összevetjük a joghallgatók általános (nem szakmához, joghoz kötött) önkéntes tevékenysége mögötti befolyásoló tényezőkkel, jelentős eltérést mutat. Míg az általános önkéntességet motiváló okoknál a „jövőbeni álláskeresésnél való előny” mindössze a hatodik helyen állt az ösztönző indokok között, addig a szakmai önkéntesség vonatkozásában már motiválóan hat a *leendő munkáltató általi előnyben részesítés*. Következésképp, a joghallgatók 82,5%-a, többek között, azért végez jogászi jellegű pro bono tevékenységet, mert bízik abban, hogy a későbbiekben ez a karrierjének előmenetelét segíti. Ez az eredmény alátámasztja azon hipotézisem, miszerint a joghallgatók önkéntes tevékenységének elsődleges motivációja a „tömegeből való kiemelkedés”, az önéletrajz színesítése.

Összességében, az empirikus kutatás nem erősítette meg a vizsgálati hipotézist, mivel a diákok szakmai jellegű pro bono tevékenységénél valóban motiváló tényező a karrierépítés, mégsem ez az elsődleges „mozgatórugó”, hanem egyfajta „kapcsolódó/járulékos jellegű haszon”. Általánosságban, a kitöltők önkéntes tevékenységét, sokkal inkább mások megsegítése, az önfejlesztés, valamint a barátokkal, ismerősökkel közösen végzett tevékenység motiválja. Mindezek alapján a joghallgatók a *posztmodern motivációs csoportba* sorolhatók, hiszen a hagyományos motiváló tényezők mellett, mint például közjó érdekében való cselekedet, megjelennek modern ösztönző elemek is, mint a szakmai készségek fejlesztése, kapcsolatépítés, önfejlesztés.

A fejezet célja a jogklinika programok jogászképzésben betöltött szerepének bemutatása volt, azáltal, hogy elsőként ismerttettem a hazánkban jelenleg is működő azon élő ügyfeles jogklinikákat, amelyek valódi ügyekben nyújtanak jogi segítséget. E jogklinika kurzusok, bár részben eltérő felépítésűek, és az ügyfélkör, akikkel a joghallgatók együtt dolgoznak, eltérő, mégis számos közös jellemzővel rendelkeznek (például, fakultatív kurzusként választhatóak, a módszertan kettős, oktatási és szociális célja is megvalósul, valamint valamennyi jogklinika a társadalom alulreprezentált tagjainak biztosít jogi tanácsadást). Az ELTE jogklinikája lakhatási szegénységben élőknek és kisebbséghez tartozóknak, a PTE programja külföldi diákoknak, végezetül az SZTE fogyatékkal, illetve mélyszegénységben élőknek nyújt támogatást. A CEU magyar felsőoktatásban betöltött helyzetét tekintve eltér az előbbiektől, illetve jogklinika projektje

is másfajta szemléleten alapszik. Mégis sokat tanulhatnak belőle a jelenleg is működő és a jövőben bevezetésre kerülő jogklinika kurzusok.

Külön alfejezetben foglalkoztam a jogklinika jogászi kompetenciák elsajátításában, fejlesztésében betöltött szerepével. A jogklinikai empirikus kutatás eredményei megerősítették hipotézisemet, miszerint a jogklinika program azon kevés, jogászképzésben fellelhető kurzusok közé tartozik, amely a gyakorlati jellegű kompetenciák elsajátítását, fejlesztését teszi lehetővé, miközben a képzési kimeneti követelmények között a jogalkotó felsorolja azokat a szakmai jogászi kompetenciákat, amelyekkel az öt éves képzés végére a joghallgatóknak rendelkezniük kell. Az oktatási intézményeknek a tanrendjeik, az oktatóknak a tanítási módszereik korszerűsítése, átalakítása szükséges ahhoz, hogy e velük szemben támasztott követelményeknek eleget tudjanak tenni. Ezen szakmai kompetenciák közül néhány szorosan kapcsolódik a jogklinika szociális céljához is, példának okáért a társadalmi igazságtalanságokkal és egyenlőtlenségekkel szembeni fellépés, a jogsegély, illetve pro bono jogászi munka iránti elkötelezettség. Megállapítható, hogy a kérdőíves vizsgálat eredményei a módszertan széleskörű alkalmazása mellett szólnak.

A fejezet végén az önkéntes tevékenység típusaival, illetve motivációjával foglalkoztam. Ennek keretében céлом volt először néhány olyan hazai és nemzetközi kutatás eredményét elemezni, amelyek kifejezetten felsőoktatásban tanuló diákok pro bono tevékenység iránti motivációjával foglalkoznak. A motiváció tekintetében a korábbi kutatások által felállított csoportok (tradicionalis/altruista, önérdékű/egoista, vegyes modell), az egyetemisták körében végzett empirikus vizsgálatok tapasztalatai alapján további három kategóriával bővültek: i) a karrierrel kapcsolatos, önéletrajzot építő, ii) a szabadidős, iii) posztmodern. Figyelembe véve, hogy célzottan a joghallgatók körében még nem végeztek önkéntes tevékenység tárgyában kutatást, ezért az összes magyarországi jogászképző intézmény bevonásával empirikus vizsgálatot folytattam, a jogász diákok pro bono tevékenységével kapcsolatos attitűdjéről. Előfeltevésem szerint, a joghallgatók elsődleges motivációja az önéletrajzuk javítása, szakmai gyakorlat szerzése, „tömegeből való kitűnés”, vagyis a fentebbi motivációs csoportok közül, a *karrierrel* kapcsolatos, önéletrajzot építő kategóriába tartoznak. A kérdőíves vizsgálat eredményei alapján, összevetve a 2008-as kutatás statisztikáival, *nőtt az önkéntes tevékenységet végzők aránya*. Ugyanakkor, a rendszeresen pro bono tevékenységet végző egyetemisták száma, összehasonlítva 2010-es évek elején a Debreceni Egyetem diákjai körében végzett vizsgálat eredményeivel, stagnál. A joghallgatók motivációját illetően, a hipotézisem nem nyert igazolást: az önéletrajzot építő kategória helyett, a diákok inkább a *posztmodern*

csoportba tartoznak, mivel a befolyásoló tényezők közül a másoknak való segítségnyújtás, az önfejlesztés, illetve a barátokkal való időtöltés a meghatározó. Ugyanakkor, a diákok számára a szakmai, joghoz kötött pro bono tevékenység kapcsán ösztönző szempont *a munkáltatók részéről történő előnyben részesítés*. A kutatási eredmények alapján a diákok többsége nem tud olyan kurzusról az oktatási intézményében, amely a pro bono tevékenységhez kapcsolódó jogász kompetenciák elsajátítását, fejlesztését lehetővé teszi. Azok, akik viszont ismernek ilyen jellegű tantárgya(ka)t, 70%-ban a jogklinika programot nevezték meg, amely a kurzus tanrendben betöltött egyedülálló szerepét jól példázza. Ide illik Edward J. Eberle gondolata, amely a kutatásom eredményeit is összegzi: „*[a] jogászoknak kötelezettségeik vannak az ügyfelek, a társadalom és saját lelkiismeretük felé.*”⁴⁵³

VI. Egy hazánkban működőképes jogklinikai modell

A kutatás egyik hasznosítási módja, ha kialakítható olyan modell, amely a korábbi elméleti, tudományos ismereteimre, empirikus kutatásaim eredményeire, saját jogklinikai tapasztalataimra, valamint más államok jó gyakorlataira támaszkodik. A jogklinikai módszertan a hazai jogászképzés számára sem ismeretlen, hiszen már az 1990-es évek végén az ELTE jogi kara a Magyar Helsinki Bizottsággal közösen létrehozta az első, kifejezetten menekültjogra fókuszáló programot. Vagyis a közép-kelet-európai régióban, jogklinikai képzés szempontjából, követendőnek tartott lengyel jogklinikákkal egyidejűleg, Magyarországon is megjelent a módszertan, mégsem tudott olyan eredményes utat bejárni, mint az arany-standardnak tekintett államban. Az elmúlt közel két évtized alatt, sorra jöttek létre és szűntek meg jogklinikák a különböző hazai jogi karokon. A megszűnések hátterében leggyakrabban pénzügyi és humán erőforrások hiánya állt.

Azokon az egyetemeken, ahol a módszertant évtizedek óta sikeresen alkalmazzák, számos kulcsfontosságú tényező segíti a fennmaradásukat és fejlődésüket. Melyek ezek? Álláspontom szerint: i) a programokat az egyetemi költségvetésből finanszírozzák, sőt a legszerencsésebb, ha önálló pénzügyi kerete van a jogklinikának (számos programot különböző projektekből finanszíroztak, ám ezeknél a támogatási időszak lejártával, a pénzügyi támogatás teljesen megszűnt); ii) önálló adminisztratív személyzettel

---

⁴⁵³ Edward J. EBERLE: Three Foundations of Legal Ethics: Autonomy, Community, and Morality, Georgetown Journal of Legal Ethics 1993/7. szám, 89-144. o., 91. o.

rendelkezik, amely kizárólag a jogklinika mindennapi működéséhez szükséges technikai feladatokat látja el; iii) elismerik a jogklinika professzorok munkáját az egyetemi vezetés és az oktatói gárda részéről; végezetül iv) felelősségbiztosítással rendelkezik a jogklinika, amely a jogklinika által esetlegesen okozott károk megtérítését biztosítja az ügyfelek részére. Ennélfogva, a következőkben felvázolt modell, kizárólag akkor tud hosszútávon működőképes lenni, ha ezek a feltételek teljesülnek.

„A [jogászképzés] kapcsán olyan három részből álló tantervet képzelünk el, amelyek részei egymással kölcsönhatásban állnak és befolyást gyakorolnak egymásra. Ezen elemek egyrészt, a jogi doktrína és elemzés tanítása, amely biztosítja a szakmai fejlődés alapját; másrészt, a joggyakorlat számos aspektusának megismertetése, amelyek a jogász tevékenység körébe tartozó, az ügyfelekkel szembeni felelősségteljes cselekvéshez vezetnek, és harmadrészt, kellő elméleti és gyakorlati hangsúlyt fektetnek a jogász hivatás alapvető céljaival összhangban lévő identitás, értékek és képességek megalapozására.”⁴⁵⁴

Mindezek fényében az *élő ügyfeles*⁴⁵⁵, házon belüli jogklinikai modellt tekintem a legműködőképesebbnek a hazai jogi karokon, amennyiben az alábbi szempontok megvalósulnak.

A *kurzus felépítését* illetően, négy nagyobb részből kell állnia: i) bevezető felkészítő tréning; ii) ügyfelek ügyeinek megoldása szakmai felügyelet mellett; iii) a szemeszter során folyamatos esetmegbeszélések; végezetül iv) a hallgatói munka tutor oktató(k) általi értékelése, személyes konzultáció során. A felkészítő 16-24 órás (két-háromnapos) képzés elemei: i) a módszertan ismertetése; ii) az esetek kapcsán kitöltendő dokumentumok részeinek, beleértve a személyes adatok kezelésének menetét, megbeszélése; iii) a jogi adatbázisok alapvető használati ismeretei; iv) szimulációs helyzetgyakorlatok. Ez utóbbi keretében az ügyfelek kikérdezése mellett, egyes hatóságok ügyintézőivel való egyeztetéseket is érdemes eljátszani. Mindezek mellett, v) a leggyakrabban előforduló jogi dokumentumok (kérelem, fellebbezés) felépítésének, főbb tartalmi elemeinek megbeszélése; vi) kommunikációs/érveléstechnikai tréning. Utóbbi kapcsán érvelési technikák megismerése és kipróbálás, valamint a metakommunikációs jelzések felismerése és arra adott megfelelő válaszreakciók elsajátítása.

---

⁴⁵⁴ STUCKEY AND OTHERS 2007, 205. o.

⁴⁵⁵ A jogászképzés humanizálása érdekében célszerű szimulációs jogklinika helyett, valódi ügyfelek, igazi ügyeivel foglalkozó programokat bevezetni. Eduardo R.C. CAPULONG: Client as Subject: Humanizing the Legal Curriculum, *Clinical Law Review*, 2016, Volume 23., 37-52. o., 37. o.: „Az ügyfelek köztudottan hiányoznak a jogi tananyagból.”

A program gyakorlati eleme az ügyfelek ügyeinek megoldása. Meglátásom szerint, noha szerencsés, ha a jogklinika programnak néhány helyi szervezettel van együttműködési megállapodása, mivel a szervezetek tagjai, és maguk a szervezetek is jogi segítségért fordulhatnak a jogklinikához, ugyanakkor, fogadni kellene partneregyesületekhez nem kapcsolódó ügyfelek megkereséseit is. Ilyen ügyfelek a jogklinika fogadóórájában kereshetnék fel a programot, amelyre előre telefonon vagy emailen kérhetnek időpontot. A fogadóórán ugyanakkor célszerű, ha legalább egy jogklinika oktató is jelen van, aki már az ügyféllel való első találkozás alkalmával nyilatkozni tud arról, hogy fogadni tudják-e az ügyet vagy sem. A fogadóórák gyakorisága természetesen a jogklinikán résztvevő joghallgatók, oktatók és a folyamatban lévő ügyek számától, valamint az esetek bonyolultságától függően változna.

Mindehhez szorosan kapcsolódik, hogy a jogklinikának előzetesen meg kell határoznia, hogy mely jogterületekkel foglalkozik (profil meghatározása). Specializált, vagyis egy jogterületre összpontosító modell helyett, az ügyek széles skáláját fogadó típus bevezetése a működőképes, ugyanakkor érdemes előre meghatározni és meghirdetni, hogy milyen ügyeket nem fogadnak (például büntetőjogi, gazdasági jogi tárgyú). Mindezt azért, mert egyrészt, ezzel több jogterület működésébe kapnak betekintést a diákok, másrészt, nem zárnak ki olyan rászorulókat az ügyfélkörükből, akiknek a jogklinikás hallgatók által nyújtott jogi segítség lehet az utolsó lehetőségük.

Indokolt a joghallgatókat párokba osztani, így egy-egy ügy kapcsán megoszlik a munkateher, valamint megtanulják miként kell másokkal együtt dolgozni. A páros közösen felelős a kidolgozott megoldásért, amit a tutor oktató az ügyféllel való közlést megelőzően ellenőrzi, ezzel elkerülve az esetleges helytelen tanácsokat.

A kurzus harmadik eleme az esetmegbeszélés. Indokolt ezeket a hallgatók órarendjébe heti ütemezéssel beépíteni. Az esetmegbeszélések alkalmával a jogklinikás diákok és az oktató(k) átbeszéljük az ügyeik aktuális állapotát, a hallgatók megoszthatják egymással a tapasztalataikat (ideértve az ügyfelekkel való kapcsolatukat, ügyeik kezelésének menetét, hatóságokkal való kapcsolattartásból adódó esetleges nehézségeket, jogi problémára kidolgozott megoldást), amelyből a többiek is tanulhatnak.⁴⁵⁶ Ezen alkalmak akár szupervízióként is szolgálhatnak, ha olyan etikai vagy személyes bevonódás miatti probléma lép fel, amelyre a képzésen nem kapott részletes felkészítést a hallgató. Az

---

⁴⁵⁶ Susan BRYANT, Elliott S. MILSTEIN: Rounds: A Signature Pedagogy for Clinical Education, *Clinical Law Review*, 2007, 14. szám, 195-251. o., 200. o.

ilyen egyedi helyzetekben nagy segítséget nyújtana egy biztonságos, szakértő közeg, ahol a hallgató félelem nélkül tud beszélni a kialakult helyzetről. Továbbá, az esetmegbeszélések alkalmával az oktató(k) mélyebb rálátást kap(nak) a hallgatók szakmai és személyes fejlődéséről.

Igen hangsúlyos elem a hallgatói teljesítmény értékelése. Tekintettel arra, hogy a szemeszter során a tutor oktató az esetmegbeszélések mellett, az egyes ügyek kapcsán is folyamatos kapcsolatban áll a joghallgatóval, ezért végig tudja követni a fejlődés menetét és mértékét. Az individualizált értékelés elengedhetetlen, hiszen a hallgatók legtöbbször különböző évfolyamokból érkeznek, ezért eltérő elméleti tudással rendelkeznek, valamint az egyes képességeik fejlettségi szintje is különböző. Emiatt a joghallgatók munkájának egymással való összevetése értelmetlen. A személyes konzultáció a hallgatói munka értékelése mellett alkalmas a diákok visszajelzéseinek megismerésére. Alapvetően a jogklinikai módszertan középpontjában a hallgató áll, ezért kulcsfontosságú a diákok véleményének, javaslatainak megismerése, mivel ezáltal fejleszthető és formálható a program.

A kurzus hatékony felépítése ugyanakkor nem elegendő egy hosszútávon működőképes jogklinika létrehozásához, amennyiben a technikai, tárgyi feltételek hiányoznak. A technikai kritériumok a következők: i) megfelelő jogklinika iroda; ii) jogi adatbázisokhoz való hozzáférés; iii) adminisztratív személy; iv) oktatók megbecsülése, továbbképzésük, fejlődésük támogatása; v) önálló felelősségbiztosítás.

A jogklinika iroda fizikai jegyeit illetően javasolt, hogy legalább 3 különálló helyiségből álljon. Egy helyiség az adminisztratív munkatársnak, legalább egy, megfelelő számítógépes infrastruktúrával felszerelt iroda, ahol a hallgatói páros tagjai az eseteiket átbeszélnek, jogi adatbázisokban felkutatják a releváns joganyagot, illetve, ahol a tutor oktatóval is konzultálni tudnak. Végezetül egy tárgyaló, ahol az ügyfelekkel egyeztetnek. Tekintettel arra, hogy egyes adatbázisokhoz csak előfizetést ellenében lehet hozzáférni, amely költségek megfizetése nem várható el a joghallgatóktól, így ezeket az egyetemnek kell viselnie. Mivel a jogklinika oktatóknak, a jogklinika kurzuson kívül más tárgyaik is vannak, illetve kutatásokban, pályázatokban vesznek részt, ezért a program adminisztratív teendőire önálló adminisztratív munkatárs alkalmazása javasolt, hasonlóan, mint egy-egy intézet/tanszék esetén, amelynek saját ügyintézője van. Feladata többek között a kapcsolattartás a partnerszervezetekkel, ügyfelekkel, az esetek iratainak kezelése, rendezése, a fogadóórára való jelentkezések rögzítése, illetve az egyetem által elvárt egyéb adminisztratív ügyek intézése.

Egy fontos kérdés az önálló felelősségbiztosítás, hiszen ezzel formailag is az ügyvédi, jogtanácsosi munkával kerülnek egy platformra. A disszertációban követendő példaként bemutatott államok jogklinika programjai is azért rendelkeznek saját felelősségbiztosítással, hogy fedezhessék az esetlegesen ügyfélnek, ellenérdekű félnek, harmadik személynek okozott kárt, azaz a pénzügyi teher nem a hallgatót, oktatót vagy az egyetemet terheli. (Ugyanakkor ennek alkalmazására nem láttunk még példát, vagy ha volt is, az konszenzussal zárult.) Ennél nagyobb gyakorlati jelentőségű, hogy legyen megfelelő panasz eljárás a klinika működésével kapcsolatosan (a panasz fogadása, kivizsgálása, kötelező válasz és a szükséges intézkedések megtétele) erre irányuló szabályozással, és erre kijelölt egyetemi ügyintézővel.

Összességében látható, hogy a technikai feltételek megegyeznek egy ügyvédi iroda tárgyi kritériumaival. Ez is jól mutatja, hogy a jogklinikás hallgató ügyfélnek nyújtott jogi segítsége milyen közel áll egy ügyvéd munkájához.

Végül, a jogklinika oktatók továbbképzésének, fejlődésének biztosítása. Európában, köszönhetően az ENCLE-nek, a jogklinika professzorok közötti együttműködés jelentős. A módszertan fejlesztése, valamint a jógyakorlatok, tapasztalatok megosztása érdekében rendszeresen szerveznek workshopokat, konferenciákat, képzéseket. Ahhoz, hogy a hazai jogklinikai képzés is fejlődni tudjon, illetve a magyar jogklinikák is felkerüljenek az európai jogklinika-hálózat térképére, elengedhetetlen ezen rendezvényeken való részvétel. Amennyiben a hazai jogklinikák „láthatatlanok”, kimaradnak közös projektekből, illetve véleményüket, az európai jogklinikai oktatás standardjainak kidolgozásánál figyelmen kívül hagyják. Az oktatók továbbképzése, illetve a technikai feltételek megteremtése visszavezet a fejezet elején említett önálló költségvetéshez. Amennyiben, a programok nem rendelkeznek a jogi karok költségvetésén belül saját pénzügyi kerettel, nagy az esély rá, hogy egyáltalán nem, vagy csak csekély mértékű anyagi támogatást kapnak például a tárgyi kritériumok megvalósításához.

Összességében megállapítható, hogy amennyiben az egyetemi vezetés nem ismeri és értékeli kellőképp a jogklinikai képzést és módszertant, hiányozni fog a szükséges pénzügyi forrás és az oktatói munka megbecsülése. E modell megvalósításához nyitott egyetemi vezetésre, elhivatott oktatókra és tanulni, a jogász hivatást már a jogászképzés során megtapasztalni vágyó hallgatókra van szükség.

VII. A disszertáció főbb következtetései

7.1. Merre tovább?

A kérdés megválaszolásához három további alkérdést érdemes megvizsgálni. Egyrészt, mi a jogklinikai módszertan és képzés lehetséges helye és jövője a jogászképzésben, másrészt, hol lehet a kutatás eredményeit hasznosítani, végezetül, milyen további, témához kapcsolódó vizsgálat tűnik szükségesnek. Ezek megválaszolása nem könnyű, különösen a jövőbelátás képességének hiányában, mégis próbát teszek rá.

Arra nem vállalkozom, hogy előre jelezzem, miként fog módosulni a jogász kultúra, hiszen azt tapasztaljuk, hogy maga a jog egyre távolabb kerül a társadalmi igazságosság és egyenlőség szolgálatától. E folyamat még nagyobb felelősséget helyez a jogi oktatásra, amely viszont a teljes képzési struktúra újragondolását vonná maga után, ami meghaladja jelen értekezés kereteit. Ezért csak a képzés néhány elemére összpontosítok.

Amennyiben a jogászképzés nyitottabbá válna a gyakorlati ismeretek ötéves képzés során való elsajátítására, fejlesztésére, úgy, a módszertan széleskörű alkalmazása és népszerűsége ugrásszerűen megnőne. Indokoltnak tartom kötelező tárgyként beemelni a tanrendbe, ezáltal nem lenne olyan végzett jogász, aki nem vett részt jogklinikai programban. A módszertan szociális céljából adódóan a társadalmi problémákra érzékenyebb jogászokat képeznénk. E változás bekövetkezéséig azonban a választható tárgyként való pozíciója az egyetlen járható út. Ugyanakkor, minden jogi karnak javasolt az egyetemi struktúrájába beilleszteni valamelyik vagy akár több jogklinikai modellt. Figyelemmel arra, hogy a magyar jogászképzés tanrendjéből, az amerikaival ellentétben, hiányoznak az egyes készségek elsajátítására, fejlesztésére fókuszáló kurzusok, ezért több olyan tantárgy bevezetése indokolt, amelynek keretében több jogász kompetencia is fejleszthető egyszerre. A legszerencsésebb, amikor az elméleti oktatással fejleszthető képességeket gyakorlat-orientált kurzusokkal párhuzamosan alkalmazzuk, így akár egy adott napon a hallgató megtanulja például egy közigazgatási döntés elleni fellebbezés kötelező és gyakori tartalmi elemeit, majd egy gyakorlati kurzus keretében ténylegesen elkészít egy fellebbezést egy ügyfél érdekében. A disszertáció során bemutatott nemzetközi, illetve a saját kutatásaim is bizonyítják a jogklinikai módszertan jogász kompetenciák fejlesztésére gyakorolt kedvező hatását. Érdemes tehát ezeket az

eredményeket megvizsgálni, és az adott felsőoktatási intézmény struktúrájába, pénzügyi lehetőségei közé leginkább illeszthető típust bevezetni. A szakmai tapasztalattal rendelkező oktatók hiányát, ügyvédi kamarákkal kötött együttműködési megállapodás útján lehetne megoldani. Az ügyvédek jogklinika munkájába való becsatlakozásának motiválására az ügyvédek kötelező, kreditalapú továbbképzése szolgálhat alapul. Az ügyvéd kreditet kapna a programban nyújtott tutori munkájáért, ezzel teljesítve a jogszabály által előírt kötelezettségét, míg a jogklinika szakmai gyakorlattal bíró oktatóval gazdagodik. Ez egy olyan „win-win” helyzet, amikor a kereslet és a kínálat remekül megtalálja egymást. A módszertant javasolt a jogklinika kurzuson kívül, más tárgyak során is alkalmazni. Példaként említhetők a különböző eljárásjogi kurzusok. Ezeken érdemes szimulált esetekkel az egyes eljárási szereplők szerepkörét eljátszani, jogi dokumentumokat szerkeszteni, jogeseteket megoldani. A munkaerőpiacon tapasztalható versenyhelyzet miatt, a joghallgatók már az egyetemi éveik alatt törekszenek olyan tudást megszerezni, olyan programokon részt venni, amely kiemeli önéletrajzukat a többi jelentkező közül. Ez pedig átvezet ahhoz, hogy az egyetemek között is verseny van. Minél színesebb a kurzusok és extrakurrikuláris rendezvényeik, lehetőségeik köre, annál nagyobb a képzésre jelentkezők száma. Erre lehet az egyik megoldás a jogklinikai képzés bevezetése, amely a hagyományos, frontális oktatási módszer helyett diákközpontú szemlélettel operál.

További alapkérdés, mely terület(ek)nek érdemes a disszertáció eredményeit felhasználni. Meglátásom szerint, az oktatás, ehhez szorosan kapcsolódó oktatásszervezés, valamint publikáció területén. Az oktatás keretén belül két alterületet emelnék ki. Egyrészt, oktatók részéről a módszertan elismerését és széleskörű alkalmazását. A jogklinikai módszertan nem csupán jogklinika kurzus keretében alkalmazható, hanem más olyan tantárgyak esetén is, ahol a menet közben tanulás technikája kivitelezhető. Ilyenek például a korábban is említett eljárásjogi, valamint a különböző mediációs, érveléstechnikai kurzusok. Másrészt, az oktatók továbbképzései esetén kiemelt hangsúlyt kell helyezni arra, hogy a jog ismerete mellett, pedagógiai/andragógia módszertani ismereteket is elsajátítsanak. A tapasztalati alapú oktatás alapjait valamennyi felsőoktatásban oktató kollégának ismerni szükséges, mivel ezek hiányában a jogászképzés fejlődése megreked. A fiatal oktatóknak segítséget nyújthat a korkülönbség okozta helyzetekben (például csak pár évvel idősebb a nappali tagozatos hallgatóknál, vagy éppen szülei korosztályát tanítja), míg az idősebb oktatóknak lehetőséget ad olyan órakenetek kimunkálására, amivel könnyen érdekessé teheti a tárgyát. Az oktatásszervezés kapcsán, a kérdőíves kutatások eredményeiből látszik, hogy a hallgatók részéről nagy az igény a gyakorlati jellegű jogi

oktatás iránt, így ennek megfelelően a képzés tanrendjébe kompetencia-fejlesztő tárgyak beépítése javasolt. A hallgatók már évtizedek óta elvárják a jogászképzéstől, hogy az elmélet mellett erős készségfejlesztést biztosítson számukra az oktatási intézmény. Egy jó jogász ismérve a határozott szóbeli fellépés, az erős fogalmazókészség, ám ezeket jelenleg a gyakorlati élet tanítja meg a hallgatóknak. Egy másik ide kapcsolódó terület, a felsőoktatásban tanulók önkéntesség iránti elköteleződése. Az SZTE GTK kutatópárosának vizsgálata szerint, a diákoknak szüksége lenne arra, hogy az egyetem szervezett keretek között biztosítsa számukra a pro bono tevékenységekben való részvétel lehetőségét. Ennek fényében, érdemes lehet az egyetemeknek helyi civilszervezetekkel együttműködve önkéntes tevékenységek körét lehetővé tenni. Végezetül, tekintettel arra, hogy magyar nyelven mindössze néhány publikáció jelent meg a témában, remélhetőleg jelen értekezés eredményei hozzájárulnak egy szakmai diskurzus kialakulásához. Hazánkban ez az első magyar nyelvű monográfia, ami a jogklinika módszertannal foglalkozik, s ezzel kiemelt célom volt tudatosítani a módszertan létezését, hatékonyságát, illetve népszerűsíteni e képzési formát.

A jogklinika programot végzett, szakmában elhelyezkedett gyakorló jogászok karrierútjának monitorozása azért kutatandó, mert ezzel lehet visszajelzést szerezni a modell működését, sikerét illetően. A való életben szerzett tapasztalatok tükrében a korábbi jogklinikás diákok jobban rálátnak a kurzus hatékonyságára. A gyakorlati életben megtapasztalt helyzeteken keresztül képesek megmondani, hogy mennyire volt eredményes a kurzus, esetleg melyek a fejlesztendő területek. Ez utóbbi azért is elengedhetetlen, mivel a legtöbb jogi kar tanrendjében a jogklinika kurzus egyike azon kevés tantárgynak, amelyek gyakorlat-orientáltak, és hangsúlyt fektetnek a gyakorlati jellegű készségek fejlesztésére. Ezért ezen kurzusok tanrendben való szerepének megerősítése és folytonos újítása, az adott jogász generáció igényeihez igazítása alapvető követelmény. Továbbá, érdemes és indokolt lenne az oktatókkal is kérdőíves kutatást végezni, s felméréssel megvizsgálni az alábbi kérdésköröket: i) milyen oktatási módszereket alkalmaznak, ii) miért ezeket, iii) kérnek-e a hallgatóktól visszajelzést az alkalmazott módszerek hasznosságát illetően, iv) amennyiben igen, mi a diákok véleménye. Másodsorban, vizsgálat tárgya lehetne az oktatók jogászképzéssel kapcsolatos véleményének megismerése, nem strukturált megfigyelés útján, azaz oktatókat megkérni, hogy saját szavaikkal írják le, hogy mit gondolnak. Az irányított kérdések hiányában olyan válaszokat kapnánk, ami az egyes oktatókat személyesen is zavarja, így a válaszok alapján kategóriákat lehetne felállítani, s ezek mentén kidolgozni egy fejlesztési tervet.

Feltehetően, e felmérés keretében a következő főbb területekre összpontosulnának a válaszok: i) milyen nehézségeket, hiátusokat tapasztalnak, ii) melyek felszámolása a legsürgetőbb, iii) milyen változásokat javasolnak a képzésbe bevezetni.

Látható, hogy sokfelé vezet(het) a jogászképzés, és azon belül a jogklinikai módszertan útja. Noha mindkét területen jelentős ismeretekkel bírunk (jogklinika képzés kapcsán ez leginkább nemzetközi kutatásoknak köszönhetően), ennek ellenére vannak még megismerésre, felfedezésre váró kérdéskörök, amelyekkel érdemes a közeljövőben foglalkozni.

7.2. Konklúziók

Ahogy nincs két egyforma ember, úgy nincs egy jól bevált, minden egyetemre megfelelően alkalmazható jogászképzési tanrend sem, ugyanakkor a folyamatos, visszajelzéseken alapuló fejlődés, korszerűsítés elengedhetetlen. A hazai kutatások eredményei alapján évtizedes probléma, hogy a jogi oktatásban csekély szerep jut a gyakorlati jellegű jogász kompetenciák elsajátítására, fejlesztésére. A jogklinikai módszertan lehet az egyik megoldás az elmélet és gyakorlat közötti űr kitöltésére. E módszertan kettős célja okán egyszerre biztosítja a menet közben tanulást és a rászoruló joghoz/igazságszolgáltatáshoz jutását. Haszonélvezők tekintetében a hármasság figyelhető meg. A joghallgató gyakorlat során fejleszti jogászai készségeit, miközben elméleti tudását a való életben is próbára teszi. Mindemellett, az ügyfélnek sokszor a hallgatók által nyújtott jogi segítség az utolsó lehetősége. Végezetül, az egyetem az oktatási kötelezettségeinek teljesítésén túl, az úgynevezett harmadik misszióját, a szociális fejlődést és a társadalmi felelősségvállalást is részben teljesíti a jogklinika által. Ugyanakkor, közvetetten a tágabb társadalom számára is előnyös, hiszen azáltal, hogy a leendő jogászok saját bőrükön tapasztalják meg az igazságszolgáltatás/közigazgatás hibáit, hiányosságait, valamint a társadalom marginalizált közösségeivel szembeni bánásmódot, későbbi döntéshozóként változást hozhatnak ezekben.

Számos jogklinikai modell elérhető, így az egyetem a saját struktúrájához, költségvetési forrásaihoz, valamint a hallgatói-oktatói-helyi közösségi igények hármasához igazodva tudja eldönteni mely típus(oka)t alkalmazza. Valamennyi típusnak megvannak az előnyei és hátrányai, a döntést megelőzően ezeket mérlegelni szükséges. Az értekezés fentebbi részében található összefoglaló táblázat éppen ebben kíván segítséget nyújtani.

A kutatási hipotéziseim kapcsán megállapítható, hogy a jogklinika kurzusok képesek a gyakorlati jellegű jogász kompetenciákat fejleszteni. Ez a megállapítás pedig szorosan kapcsolódik ahhoz a tényhez, hogy annál népszerűbb a jogklinika program, minél kevesebb az adott felsőoktatási intézményben a gyakorlati jellegű kurzusok száma. A második hipotézisem, miszerint a joghallgatók pro bono tevékenységének legfőbb motivációs tényezője a szakmai fejlődés és karrierépítés, nem sikerült bizonyítanom. Habár a jogász jellegű önkéntes tevékenységük esetén valóban motiváló tényező a karrierépítés, mégsem ez az elsődleges „mozgatórugó”, hanem egyfajta „kapcsolódó/járulékos jellegű haszon”.

A korábbi elméleti, tudományos ismereteim, empirikus kutatásaim eredményei, saját jogklinikás tapasztalataim, valamint más államok jógyakorlatai alapján kimunkáltam egy, a magyar jogi karokon működőképes jogklinika modellt. E modell, a jogklinika típusai közül kettő elemeit, jellemzőit vegyíti, az élő ügyfeles és a házon belüli jogklinikáét. Mindemellett, a szimulációs mint kiegészítő jellegű módszertan is megjelenik benne. Ahhoz, hogy a modell hosszú távon működőképes legyen, számos személyi, technikai, valamint oktatásszervezési feltétel biztosítása szükséges, amelyeket fentebb részletesen ismertettem.

Egy táblázatban foglalható össze, milyen elemekből épüljön fel a javasolt modell képzése és az milyen kompetencia elemeket képes fejleszteni, megerősíteni, figyelemmel a hallgatók elvárásaira is az empirikus adatok alapján.

Fejleszthető kompetenciák	Képzés elemei		
	<i>Bevezető tréning</i>	<i>Ügyféllel való együttműködés</i>	<i>Esetmegbeszélés</i>
Jogágak közötti összefüggések megértése	✓	✓	✓
Dokumentum-szerkesztés	✓	✓	X
Szakmai kommunikációs készség	✓	✓	✓

Problémamegoldó készség	X	✓	✓
Jogászi etika	✓	✓	✓
Lényeglátás, tényfeltárás	X	✓	X
Jogászi gondolkodásmód	✓	✓	✓
Szakmai felelősségvállalás	X	✓	X
Jogsegély iránti elköteleződés	X	✓	X

3. számú táblázat: Javasolt jogklinikai modell kompetenciákat fejlesztő szerepe

Noha a jogászképzés számos betegségtől szenved, némelyik közülük évtizedek óta kezelésre vár. Hallgatók, oktatók és kutatók egyaránt feltárták e problémákat, és én hiszem, hogy a jogklinikai módszertan gyógyírként szolgálhat.

Szent-Györgyi Albert szavaival élve: „Az egész oktatásügyet az egész világon mindenütt, amerre csak jártam, egy nagy tévedés hatja át, egy óriási tévedés. Azt hiszik, hogy a könyv arra való, hogy az ember a tartalmát belepréselje a fejébe. Nézetem szerint a fej gondolkodásra való. A könyv pedig arra, hogy ne kelljen mindent fejben tartani.”⁴⁵⁷

⁴⁵⁷ Szent-Györgyi Albert idézetek: <https://www.idezettar.hu/szerzok/szent-gyorgyi-albert> (utolsó megtekintés: 2022.08.17.)

VIII. Forrás- és irodalomjegyzék

Felhasznált szakirodalom

- AKSAMOVIC, Dubrava- GENTY, Philip: An Examination of the Challenges, Successes and Setbacks for Clinical Legal Education in Eastern Europe, *International Journal of Clinical Legal Education*, 2014, Volume 20., 427-438. o.
- ALEMANNI, Alberto- KHADAR, Lamin: Reinventing Legal Education, How Clinical Education is reforming law teaching and practice in Europe, Cambridge University Press 2018, 1-26. o.
- AMSTERDAM, Antony G.: Clinical Legal Education – A 21st Century Perspective, *Journal of Legal Education*, 1984, Volume 34., 612-618. o.
- BADÓ, Attila-FELEKY, Gábor-LŐRINCZI, János-PATYI, Zsófia: Összehasonlító motivációs vizsgálat a szegedi joghallgatók körében, *MTA Law Working Papers*, 2017. 11. szám, 1-40. o.
- BADÓ, Attila-LŐRINCZ, János-PATYI, Zsófia: A magyar joghallgatók motivációi, céljai, életstratégiái egy empirikus vizsgálat alapján, *Acta Universitatis Szegediensis: Forum: Acta Juridica et Politica*, 2018. 2. szám, 35-63. o.
- BARRY, Margaret Martin- DUBLIN, Jon C.- JOY, Peter A.: Clinical Education for this Millenium: The Third Wave. *Clinical Law Review*, 2000. Volume 7., No. 1., 1-75. o.
- BARTOLI, Clelia: Legal clinics in Europe: for a commitment of higher education in social justice, *Diritto & Questioni Pubbliche*, 2016
- BÉLA-CSOVCSICS, Andrea-KÉRI, Anita: Különbségek és hasonlóságok a magyar és külföldi felsőoktatásban tanuló hallgatók önkéntes tevékenysége és motivációja között, in: *Tükröződés, társtudományok, trendek, fogyasztás*, Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar (PTE KTK), Pécs, 2017, 573-583. o.
- BERBEC-ROSTAS, Mariana-GUTNIKOV, Arkady-NAMYSLOWSKA-GABRYSIK, Barbara: Clinical Legal Education in Central and Eastern Europe, Selected Case Studies, in: Frank S. Bloch (ed.): *The Global Clinical Movement Educating Lawyers for Social Justice*, Oxford University Press, 2011, 53-67. o.

- BLAZE, Douglas A.: Deja Vu All over Again: Reflection on Fifty Years of Clinical Education. *Tennessee Law Review*, 1997, 64. szám, 939-962. o.
- BLOCH, Frank S.- MENON, N. R. Madhava: The Global Clinical Movement, in: Frank S. Bloch (ed.): *The Global Clinical Movement Educating Lawyers for Social Justice*, Oxford University Press, 2011, 267-277. o.
- BOCSI, Veronika-FÉNYES, Hajnalka-MARKOS, Valéria: Motives of volunteering and values of work among higher education students, *Citizenship, Social and Economics Education* 2017, Volume 16., No. 2., 117-131. o.
- BRADWAY, John S.: The Beginning of the Legal Clinic of the University of Southern California, *Southern California Law Review*, 1929, 2. szám, 252-276. o.
- BRADWAY, John S.: The Legal Aid Clinic as an Educational Device, *The American Law School Review*, 1934, Volume 7., 1153-1159. o.
- BRADWAY, John S.: The Nature of a Legal Aid Clinic, *Southern California Law Review*, 1930, 3. szám, 173-180. o.
- BRADWAY, John S.: The Objectives of Legal Aid Clinic Work, *Washington University Law Quarterly*, 1939, Volume 24., 173-192. o.
- BRYANT, Susan-MILSTEIN, Elliott S.: Rounds: A Signature Pedagogy for Clinical Education, *Clinical Law Review*, 2007, 14. szám, 195-251. o.
- BRYXOVÁ, Vendula- TOMOSZEK, Maxim- VLCKOVA, Veronica: Introducing Legal Clinics in Olomouc, Czech Republic, *Journal of Legal Clinic Education*, 2006, 10. szám, 149-156. o.
- CAPULONG, Eduardo R.C.: Client as Subject: Humanizing the Legal Curriculum, *Clinical Law Review*, 2016, Volume 23., 37-52. o.
- CONDLIN, Robert J.: Clinical Education in the Seventies: An Appraisal of the Decade, *Journal of Legal Education*, 1983, 33. szám, 604-612. o.
- CZIKE, Klára-KUTI, Éva: *Önkéntesség, jótékonyosság, társadalmi integráció, Nonprofit Kutatócsoport és Önkéntes Központ Alapítvány*, Budapest, 2006
- DEKKER, Paul- HALMAN, Loek: *The Values of Volunteering, Cross-Cultural Perspectives*, Springer-Science+Business Media, LLC, 2003
- DILLOFF, Neil J.: Law School Training: Bridging the Gap Between Legal Education and the Practice of Law, *Stanford Law and Policy Review*, 2013, 24. szám, 425-456. o.
- DINERSTEIN, Robert: Report of The Committee on the Future of the In-House Clinic, *Journal of Legal Education*, 1992, 42. évfolyam, 4. szám, 508-574.o.

- DUBLIN, Jon C.: Clinical Design for Social Justice Imperatives, SMU Law Review, 1998, 51. szám, 1461-1505. o.
- EBERLE, Edward J.: Three Foundations of Legal Ethics: Autonomy, Community, and Morality, Georgetown Journal of Legal Ethics, 1993, 7. szám, 89-144. o.
- EDWARDS, Harry T.: The Growing Disjunction between Legal Education and the Legal Profession, Michigan Law Review, 1992. 91. szám, 34-78. o.
- FEITH, Helga-BADÓ, Attila: Magyar Joghallgatók motivációs vizsgálata, Jogelméleti Szemle, 2000. 4. szám
- FLECK, Zoltán: A jogászképzés módszertani dilemmái, Neveléstudomány, 2018. 4. szám, 30-38. o.
- FLECK, Zoltán: A jogászképzés szintleíró jellemzői, ELTE ÁJTK, Budapest, 2017
- FLECK, Zoltán: Az uralkodó jogász kultúra sivársága, Mozgó Világ, 2021. 1. szám, 3-12. o.
- FOLEY, Tony- ROWE, Margie- HOLMES, Vivien- TANG, Stephen: Teaching professionalism in legal clinic – what new practitioners say is important, International Journal of Clinical Legal Education, 2012, 17. szám, 5-22. o.
- FRANK, Jerome: Why not a Clinical Lawyer School?, University of Pennsylvania Law Review, 1932-1933, 81. évfolyam, 8. szám, 907-923. o.
- GENTY, Philip M.: Reflection on US Involvement in the Promotion Of Clinical Legal Education in Europe, in: Alberto Alemanno-Lamin Khadar (ed.): Reinventing Legal Education, How Clinical Education is reforming law teaching and practice in Europe, Cambridge University Press, 2018, 29-43. o.
- GIDDINGS, Jeff-BURRIDGE, Roger-GAVIGAN, Shelley A. M.-KLEIN, Catherine F.: The First Wave of Modern Clinical Legal Education, The United States, Britain, Canada and Australia, in: Frank S. Bloch (ed.): The Global Clinical Movement Educating Lawyers for Social Justice, Oxford University Press, 2011, 3-22. o.
- GOLDFARB, Phyllis: A Theory-Practice Spiral: The Ethics of Feminism and Clinical Legal Education, Minnesota Law Review, 1991, 75. szám, 1599-1699. o.
- GOLDFARB, Phyllis: Back to the Future of Clinical Legal Education, Boston College Journal of Law & Social Justice, 2012, Volume 32., 279-308. o.
- GRIMES, Richard-MCQUOID-MASON, David-O'BRIEN, Ed-ZIMMER, Judy: Street Law and Social Justice Education, in: Frank S. Bloch (ed.): The Global Clinical Movement Educating Lawyers for Social Justice, Oxford University Press, 2011, 225-240. o.

- GROSSMAN, George S.: Clinical Legal Education: History and Diagnosis, *Journal of Legal Education*, 1974, 26/2. szám, 162-193. o.
- HANDY, Femida- CNAAN, Ram A.- BRUDNEY, Jeffrey L.- ASCOLI, Ugo- MEIJS, Lucas C. M. P.- RANADE, Shree: Public Perception of "Who is a Volunteer": An Examination of the Net-Cost Approach from a Cross-Cultural Perspective, *International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 2000, Volume 11., No. 1., 45-65. o.
- HANDY, Femida- CNAAN, Ram A.- HUSTINX, Lesley- KANG, Chulhee- BRUDNEY, Jeffrey L.- HASKI-LEVENTHAL, Debbie- HOLMES, Kirsten-MEIJS, Lucas C. P. M.- PESSI, Anne Birgitta- RANADE, Bhagyashree-YAMAUCHI, Naoto-ZRINCAK, Sinisa: Cultural Values and Volunteering: A Cross-cultural Comparison of Students' Motivation to Volunteer in 13 Countries, [Journal of Academic Ethics](#), 2011, Volume 9., No. 2., 498-523. o.
- HAUSMANINGER, Herbert: Austrian Legal Education, *South Texas Law Review*, 2002, Volume 43., No. 2., 387-402. o.
- HURST, J. W.: *Growth of American Law* 263, 1950
- JUERGENS, Ann: Using the MacCrate Report to Strengthen Live-Client Clinics, *Clinical Law Review*, 1994, 1. szám, 411-424. o.
- KADOCSA, László: Az atipikus oktatási módszerek, in: *Felnőttképzési Kutatási Füzetek*, Budapest, 2006
- KARSAI, Krisztina: Aki nem tudja csinálni, tanítja? Egy cáfolat, avagy gondolatok a büntetőjogi tárgyak oktatásáról, in: *Karsai Krisztina-Gál Andor (szerk.): Ad Valorem – Ünnepi tanulmányok Vida Mihály 80. születésnapjára*, Iurisperitus Kiadó, Szeged, 2016, 193-205. o.
- KENGYEL, Miklós: Jogászképzés a rendszerváltás után, *JURA: A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán tudományos lapja*, 2000. 1-2. szám, 125-128. o.
- KOLB, David A.: *Experiential Learning: Experience as The Source of Learning and Development*, Prentice Hall Inc., Englewood Cliffs, New Jersey, 1984
- KOTKIN, Minna J.: The Violence Against Women Act Project: Teaching A New generation of Public Interest Lawyers, *Journal of Law and Policy*, 1996, 4. szám, 435-461. o.
- KRASNICKA, Dr. Izabela: Legal Education and Clinical Legal Education in Poland, *Journal of Clinical Legal Education*, 2008, 13. szám, 47-55. o.

- LLEWELLYN, Karl N.: On What is Wrong with So-Called Legal Education, *Columbia Law Review*, 1935, Volume 35., No. 5., 651-678. o.
- MACCRATE, Robert: Educating a Changing Profession: From Clinic to Continuum, *Tennessee Law Review*, 1997, 64. szám, 1099-1134. o.
- MARKOS, Valéria: A felsőoktatási hallgatók önkéntességtípusai, *Educatio*, 2017, 26. 1. szám, 113-120. o.
- MARSOVSZKI, Ádám: Szolgáltató közigazgatás: tájékoztatáshoz való jog a magyar szociális ellátórendszerben, Doktori értekezés, Szeged, 2022
- MARTYN, Susan R.- SALEM, Robert S.: The Integrated Law School Practicum: Synergizing Theory and Practice, *Louisiana Law Review*, 2008. 68. szám, 715-740. o.
- NAGY, Zsolt: A jogásképzés néhány szociológiai aspektusa, in: Bencze Mátyás-Vinnai Edina (szerk.): *Jogszociológiai előadások – egyetemi jegyzet*, Győr, 2018, 143-155. o.
- NAGY, Zsolt: A jogi oktatás fejlődése és aktuális kérdései, PhD értekezés, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Szeged, 2006
- NAGY, Zsolt: A jogi oktatás történeti és aktuális rendszereinek összehasonlító elemzése, *Education*, 2006. 4. szám, 719-735. o.
- NAGY, Zsolt: A klinikai jogi oktatás kérdéseiről. *Jogelméleti Szemle*, 2001. 3. szám
- NAGY, Zsolt: Az angolszász jogi oktatás fejlődésének „önálló” útja az Egyesült Államokban, *Jogelméleti Szemle*, 2002. 3. szám
- NAGY, Zsolt: Korunk jogásképzési rendszerei, *Jogelméleti Szemle*, 2005. 1. szám
- NAGY, Zsolt: Vélemények a jogi oktatásról, *Jogelméleti Szemle*, 2002. 1. szám
- NAGY, Zsolt-TÓTH, J. Zoltán: A jogi oktatás helyzete (Felmérés a jogi oktatást befolyásoló tényezőkről), *Jogelméleti Szemle*, 2002. 4. szám
- O’LEARY, Kimberly E.: Evaluating Clinical Law Teaching – Suggestions for Law Professors who Have never Used the Clinical Teaching Method, *Northern Kentucky Law Review*, 2002, Volume 29., 491-519. o.
- P. SZABÓ, Béla: Jogászság és jogásképzés, in: Szabó Miklós (szerk.): *Bevezetés a jog- és államtudományokba*, Miskolc, 2001, 173-208. o.
- PERPÉK, Éva: Formal and Informal Volunteering in Hungary, Similarities and Differences, *Corvinus Journal of Sociology and Social Policy*, 2012. 3. szám, 59-80. o.
- REDDING, Richard E.: The Counterintuitive Cost and Benefits of Clinical Legal Education, *Wisconsin Law Review Forward*, 2016, Volume 44., 55-67. o.

- REKOSH, Edwin: Chapter two: The development of Clinical Legal Education: A global perspective – international experience, the history of legal clinics, in: Dariusz Lomowski (ed.): The Legal Clinics. The Idea, Organization, Metodology, Fundacja Uniwersyteckich Poradni Prawnych, Varsó, 2005, 43-51. o.
- REKOSH, Edwin: Constucting Public Interest Law: Transnational Collaboration and Exchange in Central and Eastern Europe, UCLA Journal of International Law and Foreign Affairs, 2008, 13. szám, 55-96. o.
- RISKIN, Leonard L.-WESTBROOK, James E.: Integrating Dispute Resolution Into Standard First-Year Courses: The Missouri Plan, Journal of Legal Education, 1989. 39. évfolyam, 4. szám, 509-521. o.
- ROWE, William V.: Legal Clinics and Better Trained Lawyers a Necessity, Illinois Law Review, 1917, 11. évfolyam, 9. szám, 591-618. o.
- RÓZSÁS, Eszter: Jogászképzés az Egyesült Államokban (Különös figyelemmel az alkotmányjog oktatására), JURA: A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának tudományos lapja, 2001. 1. szám, 153-154. o.
- SANDEFUR, Rebecca- SELBIN, Jeffrey: The Clinical Effect, Clinical Law Review, 2009, 57. szám, 57-107. o.
- SCHRAG, Philip G.- MELTSNER, Michael: Reflection on Clinical Legal Education, Northeastern University Press, 1998
- SKRODZKA, Marta- CHIA, Joy- BRUCE-JONES, Eddie: The Next Step Forward – The Development of Clinical Legal Education in Poland through a Clinical Pilot Program in Bialystok, Columbia Journal of East European Law, 2008, 2/1. szám, 56-93. o.
- SMITH, Linda F.-GIDDINGS, Jeff-WORTHAM, Leah: Risks and Rewards of Externships: Exploring Goals and Methods, International Journal of Clinical Legal Education, 2017, Volume 24., No. 3., 30-79. o.
- STUCKEY, Roy and others: Best Practices for Legal Education: A Vision and a Road Map, Clinical Legal Education Association, 2007
- STUCKEY, Roy T.: Education for the Practice of Law: The Times They Are A-Changin', Nebraska Law Review, 1996, 75. szám, 648-683. o.
- SUHAIMI, Asnida Mohd- ZULKIFLI, Nur Farzana Mohd: Street Law Based CLE: A Student-Impact-Assessment, International Journal of Clinical Legal Education, 2012, 18. szám, 218-226. o.

- SULLIVAN, William M. and others: *Educating Lawyers: Preparation for the Profession of Law*, Jossey-Bass/Wiley, 2007
- SULYOK, Márton: *Magánszféravédelem a tisztességes eljárásban – Az alapjogsértő bizonyítás összehasonlító alkotmányjogi vizsgálata*, PhD értekezés, SZTE ÁJTK, Szeged, 2017
- SWIATLOWSKI, Andrzej: *Place of 'Clinic Programmes' of the Street Law in legal clinical education in Poland*, *Klinika Czasopismo Uniwersyteckiej Poradni Prawnej Uj*, 2000, No. 2. (3), 31-38. o.
- TOKÁR, Laura Gréta: *Jogászképzés és jogászi professzió Németországban*, *Comparative Law Working Papers*, 2018, Volume 2., No. 1., 1-12. o.
- TOMOSZEK, Maxim: *The Growth of Legal Clinics in Europe – Faith and Hope, or Evidence and Hard Work?*, *International Journal of Clinical Legal Education*, 2014, Volume 21., No. 1., 93-102. o.
- TÓTH, Fruzsina: *A jogklinikai képzés módszertana*, ELTE ÁJTK, Budapest, 2017
- TÓTH, J. Zoltán: *A jogásszá válás feltételei az Egyesült Államokban*, *Collega*, 2006. 1. szám, 29-33. o.
- TÓTH, Judit: *Kézikönyv a jogklinikai képzéshez*, Iurisperitus Kiadó, Szeged, 2017.
- TÓTH, Judit: *Legal Clinic as a Promising Alternative Instrument in Hungary*, *Jogelméleti Szemle*, 2017. 4. szám, 143-155. o.
- TÓTH, Judit-KÁLMÁN, Renáta: *Legal Education on the Crossroad of Social Responsibility and Development of Individual Competences – Experiences at the University of Szeged (Hungary)*, *Acta iuris stetinensis*, 2021. 2. szám, 59-74. o.
- UITZ, Renáta-POLGÁRI, Eszter: *Clinical Legal Education at Central European University, Budapest: A Small Project with Big Ambitions in a Supportive Institution*, in: Alberto Alemanno-Lamin Khadar (ed.): *Reinventing Legal Education - How Clinical Education is Reforming the Teaching and Practice of Law in Europe*, Cambridge University Press, 2018, 230-246. o.
- VINNAI, Edina: *Harc a szavakért – közérthetőség a jogban*, *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények*, 2017. 12. évfolyam, 1. szám, 42-53. o.
- VINNAI, Edina: *Hogyan írjunk érthetően? Kilendülés a jogi szaknyelv komfortzónájából*, *Magyar Jogi Nyelv*, 2018. 1. szám, 13-18. o.
- VISNYEI, Violetta: *A jogászképzés és a jogászi professziók Magyarországon*, *Comparative Law Working Papers*, 2018, Volume 2, No. 1.

- VOYVODIC, Rose: Considerable Promise and Troublesome Aspects: Theory and Methodology of Clinical Legal Education, Windsor Yearbook of Access to Justice, 2001, 20. szám, 111-140. o.
- VUKOWICH, William T.: Comment: The Lack of Practical Training in Law School: Criticisms, Causes and Programs for Change, Case Western Reserve Law Review, 1971, 23. szám, 140-152. o.
- WAZYNSKA-FINCK, Katarzyna: Poland as the Success Story of Clinical Legal Education in Central and Eastern Europe, Achievements, Setbacks, and Ongoing Challenges, in: Alberto Alemanno-Lamin Khadar (ed.): Reinventing Legal Education, How Clinical Education is reforming law teaching and practice in Europe, Cambridge University Press, 2018, 44-55. o.
- WHITE, Lucie E.: The Transformative Potential of Clinical Legal Education, Osgoode Hall Law Journal, 1997, Volume 35., No. 3., 603-611. o.
- WILSON, Richard J.: Legal Aid and Clinical Legal Education in Europe and the USA: Are They Compatible?, in: Ole Hammerslev, Olaf Halvorsen Ronning (ed.): Outsourcing Legal Aid in the Nordic Welfare States, Springer Nature, 2018, 263-285. o.
- WILSON, Richard J.: The Global Evolution of Clinical Legal Education, More than a Method, Cambridge University Press, 2018
- WILSON, Richard J.: Training for Justice: The Global Reach of Clinical Legal Education, Penn State International Law Review, 2004, Volume 22., No. 3., 421-431. o.
- ZOLL, Dr. hab. Fryderyk, NAMYSŁOWSKA-GABRYSIĄK, Dr. Barbara: Chapter Five – The Methodology of Clinical Teaching of Law, in: Dariusz Lomowski (ed.): The Legal Clinic. The Idea, Organization, Methodology, Fundacja Uniwersyteckich Poradni Prawnych, Varsó, 2005, 186-208. o.

Jogszabályok

- A nemzeti felsőoktatásról szóló 2011. évi CCIV. törvény
- A nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXC. törvény
- 18/2016. (VIII. 5.) EMMI rendelet a felsőoktatási szakképzések, az alap- és mesterképzések képzési és kimeneti követelményeiről, valamint a tanári felkészítés közös követelményeiről és az egyes tanárszakok képzési és kimeneti követelményeiről szóló 8/2013. (I. 30.) EMMI rendelet módosításáról, 1. sz. melléklet

- 64/2021. (XII. 29.) ITM rendelet a tanári felkészítés közös követelményeiről és az egyes tanárszakok képzési és kimeneti követelményeiről szóló 8/2013. (I. 30) EMMI rendelet, valamint egyes kapcsolódó miniszteri rendeletek módosításáról szóló rendelet
- Under Title 34, Chapter VI, Part 602 of the Code of Federal Regulations, https://www.americanbar.org/groups/legal_education/accreditation/schools-seeking-aba-approval/

Internetes források

- A felsőoktatási szakképzések, az alap- és mesterképzések, valamint hitéleti képzések a 2022/23-as tanévtől alkalmazandó képzési és kimeneti követelményei, <https://cdn.kormany.hu/uploads/document/4/4b/4bf/4bf9f81a4c9fce6f09222294d1f6e2aedb010ad4.pdf>
- A jogklinika bemutatása, céljai, <http://www.juris.u-szeged.hu/oktatas/jogklinika-bemutatasa/jogklinika-bemutatasa>
- A Közép-európai Egyetemről, <https://www.ceu.edu/hu/kee/about>
- A szegedi jogi karon például angolszász jogi és angol jogi szakfordítói szakjogász, illetve német jogi és német szakfordítói szakjogász képzések választhatók, <http://www.juris.u-szeged.hu/oktatas/szakiranyu-tovabbkepzes/szakiranyu-tovabbkepzes-150507>
- Annual Report by Campus Legal Aid Clinic, <https://international.pte.hu/annual-report-campus-legal-aid-clinic>
- Association of American Law Schools – Section on Clinical Legal Education A Glossary for Experiential Education, <https://www.aals.org/wp-content/uploads/2017/05/AALS-policy-Vocabulary-list-FINAL.pdf>
- Bagázs: Jogklinika, <https://bagazs.org/jogklinika/>
- BARRY, Margaret Martin- DUBLIN, Jon C.- JOY, Peter A.: Legal Education „Best Practices” Report, United States 2010, <https://doksi.net/get.php?lid=32034>
- Centre for Clinical Legal Education, <https://veda.upol.cz/en/workplaces/research-centres/centre-for-clinical-legal-education/>
- Clinical Legal Education, <https://www.flaw.uniba.sk/en/departments/institutes/institute-of-clinical-legal-education/clinical-legal-education/>
- Definition of a Legal Clinic, <http://encle.org/about-encle/definition-of-a-legal-clinic>

- ENCLE: What are our goals, <https://encle.org/about-us/what-is-encle>
- Fundacja Uniwersyteckich Poradni Prawnych: Legal Clinic Foundation, <http://www.fupp.org.pl/en/foundation/history-mission>
- Global Alliance for Justice Education: Mission Statement, https://www.gaje.org/mission_statement
- Harvard Law School J.D. Program, <https://hls.harvard.edu/dept/academics/degree-programs/j-d-program/>
- In January 2016, free legal assistance will be launched throughout Poland, <https://www.premier.gov.pl/en/news/news/in-january-2016-free-legal-assistance-will-be-launched-throughout-poland.html>
- In-House Clinic, <https://hls.harvard.edu/dept/clinical/clinics/in-house-clinics/>
- Institute of Clinical Legal Education, <https://www.flaw.uniba.sk/en/departments/institutes/institute-of-clinical-legal-education/>
- Jogász mesterképzési szak osztatlan képzés, <http://www.juris.u-szeged.hu/oktatas/jogasz-mesterkepzesi/nappali-tagozat-10-felev>
- Jogi segítségnyújtás a Bagi romatelepen, https://www.ajk.elte.hu/file/TSZ_KRIMI_jogisegitseg_1415_2.pdf
- Jogi segítségnyújtás, <https://ajk.pte.hu/hu/hallgatoknak/jogklinika/jogi-segitsegnyujtas>
- Jogklinika a Pécsi Tudományegyetem Állam –és Jogtudományi Karán, <https://ajk.pte.hu/hu/hallgatoknak/jogklinika/hallgatoknak>
- Képzési és kimeneti követelmények általános orvos osztatlan szak, https://aok.pte.hu/docs/th/file/2018-2019/KKK_HUN_AOSZ_2016KKK.pdf
- KÖRTVÉLYESI, Zsolt: A magyar jogászképzés 2015-ben – A jogi karok helyzete, https://jog.tk.hu/uploads/files/35_Kortvelyesi_Zsolt.pdf
- Legal Clinic in Olomouc – First in Central Europe, <http://www.lawstars.eu/partner.aspx?id=3>
- LLM and Certificate in Experiential Learning and Teaching, <https://www.prf.cuni.cz/en/llm-and-certificate-in-experiential-learning-and-teaching-1404058406.html>
- LONBAY ET AL., Julian: Tuning Legal Studies in Europe: Initial findings, 2008, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1677820

- LSAC and the LSAT: A Proven Track Record of Supporting Legal Education, https://www.lsac.org/sites/default/files/media/LSAT-Proven-Track-Record-Brochure_0.pdf
- Penn State Law J.D. Program Required Courses, <https://pennstatelaw.psu.edu/academics/jd-program>
- PONGÓ, Tamás: Jogászképzés Magyarországon és az USA-ban – 2. rész, <https://jogaszvilag.hu/a-jovo-jogasza/jogaszkepzes-magyarorszagon-es-az-usa-ban-2-resz/>
- SozialMarie díjat kapott a bagázs jogklinika projektje, <https://www.ajk.elte.hu/content/sozialmarie-dijat-kapott-a-bagazs-jogklinika-projektje.t.2564>
- SULLIVAN ET AL., William M.: Summery, Educating Lawyers Preparation for the Profession of Law, The Carnagie Foundation, 2007, http://archive.carnegiefoundation.org/pdfs/elibrary/elibrary_pdf_632.pdf
- Szakleírás: Jogász osztatlan szak, https://www.felvi.hu/felveteli/szakok_kepzesek/szakleirasok/!Szakleirasok/index.php/szak/44/szakleiras
- Szent-Györgyi Albert idézetek, <https://www.idezettar.hu/szerzok/szent-gyorgyi-albert>
- Tájékoztató az egyetem fenntartóváltozással kapcsolatban, <https://u-szeged.hu/modellvaltas/tajekoztato>
- The Law School Admission Test (LSAT), <https://www.lsac.org/lsat>
- The Standards of the Polish Legal Clinics' Activity, <http://www.fupp.org.pl/en/legal-clinics/standaerds>
- Top 8 Majors for Future Law Students, <https://www.publicservicedegrees.org/resources/best-pre-law-majors/>
- Utcajogász jogklinika, https://www.ajk.elte.hu/file/TSZ_JOT_utcajogasz_1617_2.pdf
- VARGA, Csaba: 'Jogi kultúra' és 'jogi kultúrák' – A jog alakváltozatai és felfogásmódjai, https://jog.tk.hu/uploads/files/VargaCs_jogi_kultura_2020jan.pdf
- WINKLER, Emil: Clinical Legal Education: A report on the concept of law clinic, https://www.academia.edu/40214205/Clinical_Legal_Education_A_report_on_the_concept_of_law_clinics

Egyéb források

- American Bar Association, Standards For Approval of Law School and Interpretation Standards 301, 1993.
- SZABÓ, Ildikó-MARIÁN, Béla: Észak-alföldi Regionális Ifjúsági Stratégia 2010, Nullpont Kulturális Egyesület, Debrecen, 2010
- The Centennial History of Harvard Law School 1918, in: Jerome Frank (ed.): Courts on Trial Chapter XVI. Legal Education Princeton, Princeton University Press, New Jersey, 1949

Szerző témában megjelent tanulmányai

- KÁLMÁN, Renáta: Clinical Legal Education in V4 Countries, Central and Eastern European Legal Studies, 2021. 1. szám, 87-98. o.
- KÁLMÁN, Renáta: A jogklinika módszertan által fejlesztett jogász kompetenciák, egy hazai empirikus kutatás tükrében, Iustum Aequum Salutare, 2021. 3. szám, 105-119. o.
- TÓTH, Judit-KÁLMÁN, Renáta: Legal Education on the Crossroad of Social Responsibility and Development of Individual Competences – Experiences at the University of Szeged (Hungary), Acta iuris stetinensis, 2021. 2. szám, 59-74. o.
- KÁLMÁN, Renáta: Legal Clinic as an Exotic Phenomenon in Hungary, International Journal of Clinical Legal Education, 2020. 3. szám, 230-252. o.
- KÁLMÁN, Renáta: A jogklinika módszer múltja, különös tekintettel az Egyesült Államokra, Közjogi Szemle, 2020. 4. szám, 47-53. o.
- KÁLMÁN, Renáta: A jogklinika, mint alternatív oktatási módszertan?!, Miskolci Jogi Szemle: A Miskolci Egyetem Állam- És Jogtudományi Karának folyóirata, 2019. 1. szám 2. kötet, 68-83. o.
- KÁLMÁN, Renáta: Lengyel-magyar két jó barát, avagy a jogklinika programok összehasonlító elemzése, in: Fejes, Zsuzsanna (szerk.): Jog és kultúra, Szeged, 2018., 41-52. o.